

Maironio lietuvių literatūros muziejus

Nepalaužiami ir nesunaikinami:

Antrojo pasaulinio karo literatūrinė ir istorinė atmintis

Leidinys parengtas mokslinės konferencijos, skirtos 80-osioms memuarų knygos „Dievų miškas“ parašymo metinėms, ir renginių, skirtų 130-osioms Balio Sruogos gimimo metinėms atminti, pagrindu

Nepalaužiami ir nesunaikinami: Antrojo pasaulinio karo literatūrinė ir istorinė atmintis, 2026
Straipsnių rinkinys

ISBN 978-9955-711-47-6

Sudarytoja
Kristina Tutlytė

Dizainerė
Justina Tamaševičienė

Viršelyje ir leidinyje panaudotos parodos „Dievų miškas“: sunaikinti žmogų žmoguje“ nuotraukos. Fotografas Arvydas Čiukšys

© Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2026

2025–2026 m. ypač svarbūs sruogistikai: pernai minėtos 80-osios Balio Sruogos memuarų knygos „Dievų miškas“ parašymo metinės, šiemet pats rašytojas švęstų 130-ąsias gimimo metines. Svarbios sukaktys inspiruoja įvairius rašytojui atminti skirtus renginius.

Šis straipsnių rinkinys paremtas 2025 m. spalio 16 d. Maironio lietuvių literatūros muziejuje vykusios mokslinės konferencijos „Nepalaužiami ir nesunaikinami: Antrojo pasaulinio karo literatūrinė ir istorinė atmintis“ pagrindu. Jame publikuojami konferencijoje dalyvavusių pranešėjų tyrimai: mokslininkių dr. Neringos Markevičienės, prof. dr. Dalios Kuizinienės, doc. dr. Vijolės Višomirskytės; Balio ir Vandos Sruogų namų muziejaus vyriausiosios fondų saugotojos Birutės Glaznerienės, Štuthofo muziejaus atstovų Łukaszo Kępskio ir Ewos Malinowskos.

Straipsnių rinkinį praturtina doc. dr. Neringos Markevičienės parengtas restauruotas „Dievų miško“ skyrius „XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“ su paaiškinimais ir komentarais. Kartu publikuojamas ne tik restauruotas skyrius, bet ir šio skyriaus rankraščio bei abiejų – Kauno ir Vilniaus – mašinraščių atvaizdai.

Leidinyje taip pat publikuojamos B. Sruogos tyrėjų įžvalgos „Jubiliejiniai pašnekesiai apie Balį Sruogą“, paremtos diskusija, vykusia 2026 m. vasario 22 d. Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje renginio „Baliui Sruogai – 130“ metu. Šias įžvalgas papildo prof. dr. Redos Pabarčienės esė apie Dalią Sruogaitę.

Įvairialypė B. Sruogos kūryba inspiruoja ne vien mokslinius tyrimus. Ji tampa stimulu bei įkvėpimo šaltiniu jaunosios kartos kūrėjams. Leidinyje publikuojami Vilniaus dailės akademijos studento Naglio Granicko Kauno dailės gimnazijos baigiamojo darbo atvaizdai. Tai – grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“ ir jį papildanti paties autoriaus refleksija.

Leidinyje publikuotuose tekstuose girdimi skirtingi mokslininkų, muziejininkų, menininkų, tyrinėjančių B. Sruogos biografiją bei kūrybą ir Antrojo pasaulinio karo sukeltas traumas, balsai. Nors pasirenkama skirtinga metodologinė prieiga, individualus žvilgsnis, sudėjus šiuos tekstus greta išryškėja bendros sruogistikos ir istorinių traumų tyrėjų problemos, rūpesčiai, kaip niekada aktualūs dar neatsakyti klausimai. Tikimės, kad jubiliejinės Balio Sruogos sukaktys inspiruos naujai atrasti šį unikalų kūrėją, tapusį abiejų – ir nacistinės, ir sovietinės – okupacinių ideologijų įkaitu.

Turinys

7 Į straipsnį →

Kodėl šiandien reikalinga nauja „Dievų miško" redakcija?

Dr. Neringa Markevičienė

31 Į straipsnį →

„XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga". Restauruotas „Dievų miško" skyrius

Dr. Neringa Markevičienė

59 Į straipsnį →

Ironijos ašmenimis per Istorijos veidą: Balio Sruogos „Dievų miškas"

Doc. dr. Vijolė Višomirskytė

68 Į straipsnį →

Karo ir pokario įvykių refleksija Dalios Sruogaitės memuarų knygoje „Atminties archeologija"

Prof. dr. Dalia Kuizinienė

76 Į straipsnį →

Dalia – atsimenanti su meile

Prof. dr. Reda Pabarčienė

82 Į straipsnį →

Jubiliejiniai pašnekesiai apie Balį Sruogą

Interviu parengė dr. Neringa Markevičienė

102 Į straipsnį →

Balio Sruogos memorialinis rinkinys: įdomiausių eksponatų istorijos

Birutė Glaznerienė

108 Į straipsnį →

More than memory: the evolving role of education in places of remembrance

Łukasz Kępski, Ewa Malinowska

116 Į straipsnį →

Grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“

Naglis Granickas

„B. Sruoga savo ūgiu buvo tiesiog milžinas, ir todėl rūbų sandėlio tarnautojai ilgai rausėsi skuduruose, rinkdami profesoriui bent kiek pakenčiamą „uniformą“. Įvilktas į dryžuotus stovyklos drabužius, aukštas Sruoga atrodė daugiau panašus į klouną negu normaliai aprengtą žmogų. Dryžuoto suplyšusio švarko rankovės beveik iki alkūnių, kelnės kiek žemiau kelių, dryžuota kepurė ant viršugalvio, plaukai nukirpti, apautas klumpėmis. Stovėdamas aikštėje, ilgai žiūrėjau į Sruogą, kuris atrodė lyg suakmenėjęs. Gaila, skaudu ir kažkaip juokinga. Ką tuo metu didysis mūsų žodžio menininkas išgyveno – sunku būtų pasakyti.“

Iš Rapolo Mackonio prisiminimų

KODĖL ŠIANDIEN REIKALINGA NAUJA *DIEVŲ MIŠKO* REDAKCIJA?

Dr. Neringa Markevičienė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Daugiaaspektė, įvairiaformė, plačiaspektrė *Dievų miško* sklaida

Balio Sruogos *Dievų miškas* – žinomiausias, daugiausia į užsienio kalbas verčiamas, paveikiausias rašytojo kūrinys apie jo patirtį Štuthofo lageryje (1943–1945). Tai genialus, pasaulinės literatūros kūrinys: „nėra jokios kitos grožinės literatūros knygos, kuri pranoktų *Dievų mišką* būtent šiame siužetiniame lauke“[1].

2025 m. pavasarį paminėtos Štuthofo koncentracijos stovyklos kalinių 80-osios išlaisvinimo metinės, o rudenį suėjo 80 metų, kai parašytas *Dievų miškas*. Šios sukaktys jau įprasmintos (dar minimos) įvairiais mokslo renginiais[2], unikaliomis parodomis[3], diskusijomis[4], pokalbiais[5],

[1] „Leonidas Donskis: „Svarbu nuolat skaityti pačias geriausias knygas“. Parengė Kristina Buidovaitė, žr. Bernardinai.lt, 2010 sausio 18 d., https://www.bernardinai.lt/2010-01-18-leonidas-donskis-svarbu-nuolat-skaityti-pacias-geriausias-kny.

[2] Kaune, Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išeivijos institute ir Prezidento Valdo Adamkaus bibliotekoje-muziejuje, 2024 m. lapkričio 20 d. surengta tarptautinė tarpdisciplininė mokslinė konferencija „Egziliniai Štuthofo kalinių likimai“, https://adamkuslibrary.lt/2024/11/20/konferencija-egziliniai-stuthofo-kaliniu-likimai; Maironio lietuvių literatūros muziejuje Kaune 2025 m. spalio 16 d. įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Nepalaužiami ir nesunaikinami: Antrojo pasaulinio karo literatūrinė ir istorinė atmintis“, https://maironiomuziejus.lt/renginiai/tarptautine-moksline-konferencija-nepalauziami-ir-nesunaikinami-antrojo-pasaulinio-karo-literaturine-ir-istorine-atmintis.

[3] Kaune Maironio lietuvių literatūros muziejuje 2025 m. rugsėjo 2 d. atidaryta paroda „*Dievų miškas*: sunaikinti žmogų žmoguje“ (parodos kuratorė Audronė Meškauskaitė, dizainerė Inga Zamulskienė, konsultantės vyr. rinkinių kuratorė Birutė Glaznerienė, edukatorė Kristina Grigonytė-Šerpenskienė, konstrukcijų montuotojas Romas Štuikys), https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibitions/dievu-miskas-sunaikinti-zmogu-zmoguje;Vilniuje Profesorių name 2025m. gruodžio 18 d. parengta paroda „*Kodėl išbraukta?*: *Dievų miško* parašymo ir redagavimo istorija“ (parodos kuratorės dr. Neringa Markevičienė ir edukatorė, muziejininkė Miglė Baltrukevičienė, architektas Rokas Kilčiauskas, grafikos dizainerė Vilija Biekšaitė, koordinatorė Rūta Elijošaitytė-Kaikarė), https://www.vilniusliterature.lt/paroda-profesoriu-name-kviecia-lankytojus-susipazinti-su-balio-sruogos-kova-del-dievu-misko-teksto; dar žr. https://www.vilniusliterature.lt/nauja-paroda-profesoriu-name-atskleis-dievu-misko-parasymo-ir-redagavimo-istorija;Kaune Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje veikia Vilniaus dailės akademijos studento Naglio Granicko šešių grafikos darbų paroda (ciklas „Dievų miškas“) – Kauno dailės gimnazijos baigiamasis darbas (vadovė Kauno dailės gimnazijos mokytoja metodininkė Jolanta Galdikaitė), 2026 kovo 12 d., https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibitions/naglio-granicko-grafikos-darbu-ciklas-dievu-miskas.

[4] Profesorių name įvyko ten atidarytą parodą lydėjusi diskusija „Balio Sruogos *Dievų miškas* šiandienos kontekste“ (apie kūrinio aktualumą 2026 sausio 22 d. diskutavo tekstologė dr. Neringa Markevičienė, literatūrologas Virginijus Gasiliūnas, istorikas dr. Zigmas Vitkus, pokalbį moderavo muziejininkė Miglė Baltrukevičienė), https://lla.lt/lt/renginiai/3644-diskusija-balio-sruogos-dievu-miskas-siandienos-kontekste; Vilniaus literatų namuose vesta diskusija „Rašymas kaip traumos įveika“ (kalbėjosi prof. dr. Danutė Gailienė,

pasakojimais[6], paskaitomis[7], kitomis veiklomis, kurios skirtos moksleiviams[8], visuomenei[9], *Dievų miško* sklaidai[10], rašytojo atminimo įamžinimui[11], vertimams į įvairias pasaulio kalbas – azerų[12], prancūzų, korėjiečių, baltarusių[13].

Straipsnio autorei, kuri daugiau nei prieš dvidešimtį metų ėmėsi Sruogos egodokumentikos (*Dievų miško*, vėliau epistolikos) tyrinėjimų, buvo užduodama klausimų, ką nauja apie šį Sruogos *Dievų mišką* dar įmanoma pasakyti. Tuo metu justas literatūros kritikos reaktyvumas šio Sruogos kūrinio atžvilgiu, nors pasirodydavo ir originalių darbų[14]. Situacija

rašytojas Alvydas Šlepikas, pokalbį moderavo istorikas dr. Aurimas Švedas), https://www.facebook.com/profile.php?id=61575813124313, 2026 m. balandžio 15 d. įrašas). LRT inicijavo lietuvių literatūros klasikos kūriniams skirtą laidų ciklą, viena ciklo laida: „Balys Sruoga. *Dievų miškas*“: rašytoją Ievą Dumbrytę, režisierių Karolį Kaupinį, psichologę-psichoterapeutę Ievą Viltrakytę ir istoriką Zigmą Vaitkų kalbina Pijus Opera, iliustruoja Miglė Anušauskaitė, 2025 m. gruodžio 28 d., žr. *Tekstų pokeris*, https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/2000592037/skeptiskai-dievu-misko-ekranizacija-vertinantis-kaupinis-filmas-nepagauna-esmes.

[5] „Balys Sruoga ir jo grotesko poetika *Dievų miške*“: Audronę Meškauskaitę ir Kristiną Grigonytę-Šerpenskienę kalbina Skirmantė Javaitytė, 2025 m. spalio 3 d., žr. „Klasika iš visos Lietuvos“, https://www.lrt.lt/radioteka/irasas/2000517093/balys-sruoga-ir-jo-grotesko-poetika-dievu-miske; „80 metų *Dievų miškui*: parodoje pasakojama apie kūrėją, patekusį tarp dviejų ideologijų“: Audronę Meškauskaitę, dr. Neringą Markevičienę ir doc. dr. Vijolę Višomirskytę kalbina Jūratė Anilionytė, 2025 m. spalio 17 d., žr. „Panorama. Kultūra“, https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2716584/80-metu-dievu-miskui-parodoje-pasakojama-apie-kureja-patekusi-tarp-dvieju-ideologiju; „Šiemet minime 80-ąsias Balio Sruogos *Dievų miško* sukūrimo metines“: Audronę Meškauskaitę, Birutę Glaznerienę, prof. dr. Aušrą Martišiūtę-Linartienę, vertėjus Jinseok Seo ir Miglę Dulskytę kalbina Justė Luščinskytė, 2025 m. rugsėjo 30 d., žr. „Ryto allegro“, https://www.lrt.lt/radioteka/irasas/2000510023/koks-kulturos-vaidmuo-kovoje-su-dezinformacija;„Į pasaulį reikia žiūrėti linksmiau…“: Balio Sruogos romano *Dievų miškas* istorija: dr. Neringą Markevičienę kalbina Gediminas Kajėnas, žr. *Metai*, 2026, Nr. 2, p. 84–104, in: https://www.zurnalasmetai.lt/i-pasauli-reikia-ziureti-linksmiau-balio-sruogos-romano-dievu-miskas-istorija;„*Dievų miško* rankraštis – žiauraus Balio Sruogos mūšio su cenzūra atvaizdas“: dr. Neringą Markevičienę ir prof. dr. Paulių Subačių kalbina Jolanta Kryževičienė, žr. „Laikas kultūrai“, https://www.lrt.lt/radioteka/irasas/2000626041/dievu-misko-rankrastis-ziauraus-balio-sruogos-musio-su-cenzura-atvaizdas), 2026 m. sausio 23 d.;„*Dievų miško* redagavimas ir cenzūravimas“: dr. Neringą Markevičienę ir Miglę Baltrukevičienę kalbina dr. Marius Ėmužis ir dr. Antanas Terleckas, 2026 m. vasario 26 d., žr. „Ko tyli istorikai?“, https://www.youtube.com/watch?v=d59JzZqagmY&t=665s; „Baliui Sruogai – 130“: prof. dr. Redą Pabarčienę, prof. dr. Gabiją Bankauskaitę ir doc. Ramutį Karmalavičių kalbina dr. Neringa Markevičienė, 2026 m. vasario 22 d., in: Balio ir Vandos Sruogų namai-muziejus, https://maironiomuziejus.lt/renginiai/baliui-sruogai-130.

[6] Audronė Meškauskaitė, „Muziejaus trečiadienis. Ar totalitarizmas bijo juoko?“, in: *Kaunas pilnas kultūros*, https://kaunaspilnas.lt/muziejaus-treciadienis-ar-totalitarizmas-bijo-juoko; 2025 m. spalio 8 d.;Mindaugas Klusas, [Miglė Baltrukevičienė], „Nacių suluošintas, sovietų paniekintas Sruoga: „Nelaidokit manęs prie Cvirkos““, 2026 m. vasario 1 d., žr. „Kultūra“, in: https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2821292/naciu-suluosintas-sovietu-paniekintas-sruoga-nelaidokit-manes-prie-cvirkos;„Minint *Dievų miško* 80-metį“, parengė Maironio lietuvių literatūros muziejus, 2025 m. spalio 10 d., https://www.delfi.lt/kultura/renginiai/minint-dievu-misko-80-meti-120159338.

[7] Neringa Markevičienė, „*Kodėl išbraukta?*: Balio Sruogos kūrinio *Dievų miškas* parašymo ir redagavimo istorija“, 2026 m. vasario 9 d., in: Biržų Jurgio Bielinio viešoji biblioteka, https://www.birzai.lt/gyventojams/renginiu-kalendorius/36/kodel-isbraukta-dievu-misko-parasymo-ir-redagavimo-istorija-dr.-neringos-markevicienes-paskaita/event-1897;Neringa Markevičienė, „Spragos ir kitos sovietmečio redagavimo liekanos Balio Sruogos *Dievų miške*“, žr. studentų lituanistų konferencija „Generalinė repeticija“, 2026 m. balandžio 20 d., in: Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas, https://www.flf.vu.lt/bendros-naujienos/studentu-lituanistu-konferencija-generaline-repeticija-2.

[8] Profesorių namai Vilniuje inicijavo rašinių konkursą „Meno galia tragedijos akivaizdoje“ Balio Sruogos knygos *Dievų miškas* 80-osioms parašymo metinėms paminėti, https://www.vilniusliterature.lt/moksleiviai-kvieciami-dalyvauti-rasiniu-konkurse-balio-sruogos-dievu-misko-metinems-pamineti); minint rašytojų klasikų jubiliejinius metus (Baliui Sruogai – 130, Juozui Grušui – 125), Maironio lietuvių literatūros muziejuje Kaune surengta moksleivių konferencija „Atrasti, suprasti, išlaikyti: Balys Sruoga ir Juozas Grušas“, https://www.facebook.com/maironio.lietuviu.literaturos.muziejus, 2026 m. balandžio 16 d. įrašas.

[9] Vilniuje Profesorių name 2026 m. vasario 3 d. įvyko patirtinis vakaras, skirtas 130-osioms Balio Sruogos gimimo metinėms, https://www.vilniusliterature.lt/produktas/patirtinis-vakaras-skirtas-130-osioms-balio-sruogos-gimimo-metinems-pamineti-02-03; 2026 m. vasario 18 d. surengti Balio Sruogos poezijos skaitymai „Mano pasaulis toks įstabus!“, https://www.limis.lt/e-guide/events/230000007429589; Kaune, Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, visus metus vyksta tęstiniai renginiai „Literatūrinės arbatėlės“, kurių kiekvienas skirtas skirtingai temai, susijusiai su rašytojo asmenybe, pvz.: https://www.limis.lt/e-guide/events/230000007260344.2026 m. rugpjūčio 15 d. Balio Sruogos tėviškėje, Baibokuose, planuojamas renginys „Teigiantis gyvenimą: Baliui Sruogai – 130“ (renginį organizuoja Biržų viešoji Jurgio Bielinio biblioteka, o jį kuruoja vyr. bibliotekininkė Indra Drevinskaitė, https://www.facebook.com/photo/?fbid=874400671618149.

[10] Balys Sruoga, *Dievų miškas*: rekonstruoto romano fragmentas, parengė Neringa Markevičienė, žr. *Metai*, Nr. 2, 2026, p. 24–36, https://www.zurnalasmetai.lt/balys-sruoga-dievu-miskas-xii-numireliska-dalia. *Dievų miško* naują redakciją lietuvių kalba planuojama išleisti 2026 m. pabaigoje Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, pagerbiant Algio Samulionio ir Donatos Linčiuvienės, ilgamečių bendradarbių, atminimą.

[11] VU Filologijos fakultete, Balio Sruogos auditorijoje, minint šio rašytojo ir dėstytojo 130-ąsias gimimo metines, atidengtas skulptoriaus Mindaugo Junčio bareljefas pagal anksčiau čia kabėjusio skulptoriaus Petro Aleksandravičiaus gipsinį modelį, plačiau žr. „Įvyko studentų lituanistų konferencija „Generalinė repeticija“: moksliniai atradimai ir pagarba Baliui Sruogai“, 2026 m. balandžio 20 d., https://www.flf.vu.lt/bendros-naujienos/studentu-lituanistu-konferencija-generaline-repeticija-moksliniai-atradimai-ir-pagarba-baliui-sruogai.

[12] Balis Sruoga, *Tanrılar meşəsi*: Ştutthof alman konslageri haqqında memuar roman, Litva dilindən tərcümə edəni: Mahir Həmzəyev, redaktoru: Ayaz Əhmədov, Bakı: Nurlar, Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2024.

[13] *Dievų miško* vertimus į prancūzų kalbą (vertėja Miglė Dulskytė), korėjiečių kalbą (vertėjas Jinseok Seo) planuojama išleisti 2026 m. rudenį. *Dievų miško* vertimas į baltarusių kalbą (vertėjas Siarhej Šupa) pasirodys 2027 m.

[14] Vigmantas Butkus, „Latviai „Dievų miške“. „Dievų miškas“ Latvijoje“, in: *Žmogus ir žodis*: Literatūrologija, t. 18, Nr. 2, 2016, p. 22–44; Loreta Mačianskaitė, „Balys Sruoga kaip personažas: keli Ričardo Gavelio tekstai kultūros atminties požiūriu“, in: *Ibid*., p. 45–62; Rita Tūtlytė, „Balys Sruoga ir Jurgis Baltrušaitis: vienos paradigmos ieškojimas, arba Simbolistų būties rūpestis katastrofos akivaizdoje“, in: *op. cit*., p. 4–21; Rita Tūtlytė, „Balys Sruoga: egzistencinių idėjų recepcija“, in: Rita Tūtlytė, *XX amžiaus lietuvių literatūra. Europos katastrofos laikas: nacmečio literatūra*: Paskaitų konspektas,

pakisdavo literatūrologams suvienijus jėgas, minint rašytojo sukaktis. Moksliniu aspektu sruogianai ypač pasitarnavo Sruogos 120-osioms gimimo metinėms skirta konferencija[15] (beveik visi jos metu perskaityti pranešimai virto straipsniais, platesnėmis studijomis). Praėjus dešimtmečiui, labiau išsiskiria atminties saugojimo institucijų darbuotojų, ypač edukatorių ir muziejininkų, pastangos naujai prakalbinti rašytoją klasiką, moderniai ir patraukliai pristatyti jo kūrybą. Paveikesni atrodo jų netikėtai atrasti šiuolaikiški būdai, kaip lietuvių literatūros klasiką pristatyti visuomenei. Jie paremti mokslininkų atliktais Sruogos kūrybos ir egodokumentikos (memuaristikos, epistolikos) tyrimais. Todėl dabar ypač akį patraukia mokslinių tyrimų ir edukacinių veiklų sintezė, išryškėję taikomieji aspektai.

Daugiaaspektė, įvairiaformė, plačiaspektrė *Dievų miško* sklaida rodo ir kūrinio teksto prasmės interpretavimo galimybių įvairovę ir recepcijos pokytį. *Dievų mišką* dabar bandoma aiškinti(s) kur kas išradingiau, kūrybiškiau, žaidybiškiau, pasitelkus modernias technologijas ir priemones (animaciją, instaliaciją, garsinius efektus, vaizdų ir tekstų architektoniką), iki šiol dar nenaudotus būdus (ypač profesionaliai parengtas parodas, ekskursijas po parodų erdves, patirtinius vakarus, literatūrines arbatėles, protmūšius). Juos pasitelkus įmanoma Sruogos kūrinį ne tik naujai atverti, perskaityti, bet ir kitaip atrasti. *Dievų miškas* tebėra lietuvių literatūros klasikos šerdis, gyvas nervas ir atvira žaizda.

Dievų miško leidybos aktualizacija

Šiame straipsnyje, jau apibendrinant jubiliejinius Sruogos metus, siekta aktualizuoti *Dievų miško* leidybos istoriją. Svarbu įvardyti, kas ir kodėl dėl *Dievų miško* padaryta, o kas dar nerealizuota. Reikia atsakyti, ar šiandien, po 80-ies metų, galima *Dievų miško* tekstą skaityti tokį, koks autoriaus parašytas?

Dabar žinomi trys istoriniu, literatūrologiniu ir kultūrologiniu aspektais svarbūs *Dievų miško* leidimai, pasirodę 1957[16], 1997[17] ir 2005[18] m. Viena vertus, jie gali būti suvokiami ir kaip skirtingi vieno veikalo tekstų variantai, nes „suteikia naują kokybę kūrinio suvokimui bei kultūrinei savimonei“[19]. Kita vertus, paminėtus *Dievų miško* leidimus galima vertinti ir kaip palaipsniui atliekamos kūrinio teksto rekonstrukcijos etapus, nes *Dievų miško* redaktoriai grąžino vis daugiau sovietmečiu kupiūruotų, pakeistų kūrinio teksto vietų. Visų kartų kūrinio redaktoriai, tęsdami vieni kitų darbus, siekė parodyti skaitytojams tokį *Dievų miško* tekstą, koks buvo autoriaus parašytas. Jie atliko didelio masto kūrinio teksto rekonstrukciją. Tačiau ji liko nebaigta: 1957–2005 m. autentiškas autorinės medžiagos sluoksnis ne visas atskirtas nuo sovietmečiu primesto.

pagrindinės temos, šaltiniai studijoms. Mokomoji medžiaga, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 28–32; Gabija Bankauskaitė, Justina Andriukevičiūtė, „Kultūrinė trauma Balio Sruogos romane *Dievų miškas*“, in: *Respectus Philologicus*, Nr. 34, 2018, p. 83–96.

[15] „Nesenstantis Balio Sruogos modernumas“: Nacionalinė mokslinė konferencija, skirta Balio Sruogos 120-osioms gimimo metinėms paminėti, idėjos autorė ir organizatorė Reda Pabarčienė, talkino Vigmantas Butkus, Žydronė Kolevinskienė, Neringa Markevičienė, Lietuvos edukologijos universiteto Lituanistikos fakultetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2016 m. kovo 4 d., žr. in: https://www.llti.lt/failai/Nesenstantis%20Balio%20Sruogos%20modernumas_2016-03-04%20konferencijos%20programa(1).pdf.

[16] Balys Sruoga, *Raštai*, t. 5: *Dievų miškas* (toliau – *BSR* 5), redagavo Vytautas Rudokas, redakcinė komisija Juozas Baltušis, Eugenijus Matuzevičius, Vanda Zaborskaitė, Juozas Žiugžda, Valstybinė grožinės literatūros leidykla, Vilnius, 1957.

[17] Balys Sruoga, *Raštai*, t. 4: *Proza*: *Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus*; *Sanvarta*; *Dievų miškas*; *Ankstyvoji proza, fragmentai* (toliau – *BSR* 4), parengė Algis Samulionis, redagavo Donata Linčiuvienė, Alma littera, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 239–566.

[18] Balys Sruoga, *Dievų miškas*: Memuarai, redagavo Donata Linčiuvienė, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Nr. 3) (toliau – *DM*, 2005), Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, Vilnius, 2005.

[19] Loreta Jakonytė, „Tekstologija ir kanonas: redaktorių įtakos zonos“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, Nr. 11–12, 2007, p. 557.

Liko neatkurtas dar vienas kūrinio teksto klodas, kurį sudaro daug subtilių detalių ir įvairių stiliaus niuansų. Todėl dabar nėra nė vieno paskelbto *Dievų miško* teksto, kuriame nebūtų likę turinio spragų (praleistų pavienių žodžių, frazių, sakinių, fragmentų), ideologinių ar dorovinių pakeitimų, kalbinių ir net struktūros pertvarkymų.

Įprastai skaitant išleistus *Dievų miško* tekstus, jų nelyginant su autografais, sovietmečio redagavimo detalės nepastebimos. Susidaro apgaulingas įspūdis, kad kūrinio tekste, kuris jau maksimaliai atkurtas, didesnių pažeidimų nėra[20], todėl jis patikimas[21]. Tačiau autentiškame *Dievų miško* tekste stalinmečiu ir vėliau sovietmečiu atsiradusiems redakciniams svetimkūniams (autentiško teksto pakeitimams, kupiūroms, pertvarkymams) būdinga mimikrija: nepastebėti, nenustatyti jie mechaniškai perkeliami iš vieno kūrinio teksto leidimo į kitus, o paskui kaip virusas įsismelkia ir į kūrinio vertimus. Aklai, nepatikrinus šaltinių perleidžiant *Dievų mišką*, lengva papulti į dar sovietmečiu iškastą vilkduobę[22]. Tad atodaira į kūrinio autorių tebėra aktuali ir šiuolaikinėje tekstologijoje. *Dievų miško* atvejis rodo, kad gilintis į autoriaus intencijas, jas suvokiant kaip numanomas, rekonstruojamas autoriaus kūrybines pozicijas, tebėra reikalinga, nes „[autoriaus] ketinimas netapo klaidingu klausimu, jis tebėra vienas svarbiausių dalykų“[23]. Verčiant *Dievų mišką* į įvairias pasaulio kalbas (o šis penkmetis gausus vertimų) ar jį kasmet perleidžiant Lietuvoje, iškyla ir šio kanoninio kūrinio stabilaus teksto poreikis, o kartu ir rimta problema. Jos neįmanoma išspręsti be kūrinio autografų, kurie liudija, „ką autorius *padarė*“[24], ir padeda „atskirti autorinius taisymus nuo cenzūrinių“[25].

Meno kūrinio restauracija: Sruogos *Dievų miškas* ir Michelangelo *Paskutinis teismas*

„Žinių radijo“ žurnalistai, siekdami populiarinti sudėtingą *Dievų miško* redagavimo istoriją, parengė laidą „Iliustruotoji istorija“[26]. Joje išsakytas supaprastintas kūrinio teksto redagavimo suvokimas, neetiškai nutylėta informacija apie naujos *Dievų miško* redakcijos rengėjus, jų atliktą darbą, planuojamą leidimo vietą. Laidos pavadinimas taip pat paradoksalus. Viena vertus, laidoje teigta, kad naujoje *Dievų miško* redakcijoje „esmingai kūrinį keičiančių pokyčių neturėtume pamatyti“[27]. Kita vertus, žurnalistų pasirinktas laidos pavadinimas „*Dievų miškas*: kaip atrodo neredaguotas kūrinys?“ prieštarauja ankstesniam teiginiui. Todėl svarbu paaiškinti, kaip specialistai, ketinantys išleisti parengtą naują *Dievų miško* redakciją, supranta kūrinio teksto redagavimą. Kad būtų galima

[20] Reda Pabarčienė, „Tekstologijos galimybės tiriant Balio Sruogos *Dievų mišką*“, in: *Colloquia*, Vilnius, t. 36, 2016, p. 156, https://www.zurnalai.vu.lt/Colloquia/en/article/view/28923/28104.

[21] Vytautas A. Jonynas, „Pilkšvosios ląstelės ir spalvoti rašikliai [Balio Sruogos *Raštų* IV tomas]“, in: *Rinktiniai raštai*, parengė Silvija Vėlavičienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2006, p. 536; Valentinas Sventickas, „Skaitote klasiką? Knygą reikia rinktis“, 2014 m. lapkričio 26 d., https://www.skaitymometai.lt/index.php?4109905859.

[22] Gediminas Kajėnas, „Sovietinių vertimų vilkduobės: kodėl buvo cenzūruotas „Robinzonas Kruzas“ ir kas liko iš „Tomo Sojerio“ nuotykių“?“, 2026 m. vasario 28 d., in: *15 min*, https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/sovietiniu-vertimu-vilkduobes-kodel-buvo-cenzuruotas-robinzonas-kruzas-ir-kas-liko-is-tomo-sojerio-nuotykiu-286-2631556.

[23] David C. Greetham, *Theories of the Text*, Oxford University Press, Oxford–New York, 1999, p. 160–161, cit. iš Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Aidai, Vilnius, 2001, p. 146.

[24] Hans Walter Gabler, „Textual Criticism and Theory in Modern German Editing“, in: *Contemporary German Editorial Theory*, edited by Hans Walter Gabler, George Bornstein, and Gilian Borland Pierce, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1995, p. 4.

[25] *Ibid*.

[26] „*Dievų miškas*: kaip atrodo neredaguotas kūrinys?“: Profesorių namo parodų ir ekskursijų kuratorę Miglę Baltrukevičienę kalbina Raigardas Musnickas, žr. „Iliustruotoji istorija gyvai“, 2026 m. balandžio 11 d., in: *Žinių radijas*, https://www.ziniuradijas.lt/laidos/iliustruotoji-istorija-gyvai/dievu-miskas-kaip-atrodo-neredaguotas-kurinys?video=1.

[27] *Ibid*.

geriau įsivaizduoti šį procesą, prasminga pasitelkti meno srities analogiją.

2026 m. vasario mėnesį pasirodė informacija, kad Vatikano Siksto koplyčioje pirmą kartą per 30 metų restauruojama Renesanso dailininko Michelangelo Bounarroti freska „Paskutinis teismas“ (freskoje pavaizduotas antrasis Jėzaus atėjimas)[28]. Meno ekspertai tris mėnesius šalino per dešimtmečius susikaupusias daleles, net žmogaus prakaito nuosėdas, užgožusias freskos spalvas. Nuvalius svetimas apnašas, atkurta freskos chromatinė bei šviesos kokybė, kurios siekė Michelangelas[29].

2026 m. kovo mėnesio pabaigoje baigtas Michelangelo freskos restauravimas: „Konservuojant freską nuo jos paviršiaus buvo pašalintas akimis beveik nepastebimas balkšvas sluoksnis, slopinęs spindinčius Michelangelo kūrinio atspalvius ir sušvelninęs šviesos ir tamsos kontrastus“[30]. Po restauracijos freska atgavo pirminį spalvinį ryškumą[31]. Ne veltui restauravimo procesas prilyginamas kataraktos pašalinimui: kai, pakeitus drumstą akies lęšiuką, atsiveria kur kas ryškesnės spalvos. Vatikane toliau tęsiama ir kito Renesanso menininko, italų dailininko Raffaello Santi freskų restauracija[32].

Panašiai kaip restauratoriai, *Dievų miško* redaktoriai stengėsi atkurti pirminę, arba ikicenzūrinę, kūrinio teksto būklę, siekė išsaugoti jo autentiškumą, todėl bandė atnaujinti, atgaivinti ir atstatyti per laiką dėl įvairių priežasčių ir aplinkybių nublankintas, perdažytas ir prarastas kūrinio teksto dalis.

Neatsitiktinai atliekant kūrinio teksto restauravimą, pirmiausia redaktoriaus dėmesio centre atsiduria *Dievų miško* autografai: rankraštis ir mašinraščiai. Tik palyginus rankraščio ir mašinraščio tekstus, galima atsakyti, kaip kūrinys parašytas.

Neišlikęs *Dievų miško* avantekstas

Kalbant apie išlikusį *Dievų miško* autografų rinkinį, pirmiausia būtina pabrėžti, kad jis nepilnas. Nėra veikalo genezę liudijančių dokumentų, kuriais remiantis būtų galima apibūdinti parengiamąjį kūrinio teksto rašymo etapą. Neišliko Sruogos, dirbusio pavojingiausioje vietoje – lagerio raštinėje, kur sueidavo „visos kaceto paslaptys, visi raštai, registracija“[33], rinkta medžiaga: lagerio archyve[34] saugoti slaptesni dokumentai[35] (kalinių bylų išrašai, kalinių sąrašų nuorašai[36], užrašai[37] apie kalinių išgyvenimus, lagerio struktūrą ir tvarką)[38], *Dievų miško* juodraščiai[39] (jie būdingi Sruogos kūrybai[40]), eskizai (pirmieji

[28] „Paskelbė apie tris mėnesius truksiantį Michelangelo „Paskutinio teismo“ valymą“, 2026 m. vasario 7 d., in: ELTA, https://lnk.lt/straipsniai/Pasaulyje/paskelbe-apie-tris-menesius-truksianti-michelangelo-paskutinio-teismo-valyma/359607.

[29] „Vatikane pradedama Mikelandželo „Paskutinio teismo“ restauracija“, 2026 m. vasario 2 d., žr. „Kultūra“, in: LRT.lt, https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2825421/vatikane-pradedama-mikelandzelo-paskutinio-teismo-restauracija?srsltid=AfmBOoq69AUT14yxi1_aVLTAGf50_huVWdgtcCB818CLKIAYyMi22IWP.

[30] „Užbaigti Michelangelo „Paskutinio teismo“ restauravimo darbai“, 2026 m. kovo 31 d., in: *Vatican News*, https://www.vaticannews.va/lt/vatikanas/news/2026-03/uzbaigti-michelangelo-paskutinio-teismo-restauravimo-darbai.html.

[31] „2026 metais restauratoriai įžengs į Siksto koplyčią“, 2025 m. rugpjūčio 16 d., in: *Vatican News*, https://www.vaticannews.va/lt/vatikanas/news/2025-08/2026-metais-restauratoriai-izengs-i-sikstо-koplycia.html.

[32] *Ibid*.

[33] Pilypas Narutis, „Balys Sruoga apysakoje“, in: *Balys Didysis* (toliau – *BD*), sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 1997, p. 342.

[34] Pilypas Narutis, „Balys Sruoga – Aitvaras Didysis“, in: *Draugas*, Čikaga, Nr. 17 (4),1998 m. sausio 24 d., p. 3.

[35] Pranas Žukas, „Krematoriumo paunksmėje“, in: *BD*, p. 310.

[36] Juozas Putinas, „Žmogus dievų miške“, in: *BD*, p. 313; Pilypas Narutis, „Balys Sruoga apysakoje“, in: *Ibid*., p. 342.

[37] Leonas Puskunigis, „[Atsiminimai apie Balį Sruogą]“, in: *BD*, p. 326.

[38] Vanda Sruogienė, „Kaip „Dievų miškas“ buvo rašomas“, 1986, [pasirašytas mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 1377, p. 1–2.

[39] „Aš daug kartų perrašau, daug kenčiu, kol viskas gerai išeina…“ (Balio Sruogos liudijimas Leonui Puskunigiui, žr. 33 išnašą, p. 323).

[40] Vanda Sruogienė, „Kaip Balys kūrė“, in: *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose* (toliau – *BSMA*), sudarė Vanda Sruogienė, Regnum fondas, Vilnius, 1996, p. 121–122.

kūrinio teksto fragmentai, pvz., „pluoštas rankraščių“[41]).

Išliko tik Štuthofe parašytų komedijų „Dobilėlis penkialapis“, „Pagunda“, „Uošvė“, „Prančiškiuko marškinėliai“ ir poetinės dramos „Pavasario giesmė“ rankraščiai[42]. Šiuos „[g]erai įvyniotus ir įrištus rankraščius“[43] Sruoga savo kuprinėje pats parsivežė iš lagerio: „– Štai, – parodo profesorius pluoštą smulkiai prirašytų popieriaus lakštelių, – stovykloje aš, gaudamas popieriaus, rašiau…“[44] Išliko dar vienas svarbus artefaktas – Štuthofe išliko iš specialios medžiagos pasidarytas vokas, apklijuotas bintu[45] (į jį vėliau įdėta pokariu parašyta Sruogos drama *Pajūrio kurortas*).

Neišliko ir Sruogos, 1945 m. sugrįžusio iš lagerio, Kaune, pas šeimos bičiulius gydytoją Juozą Nemeikšą ir jo seserį pedagogę Mariją Nemeikšaitę, ir Birštone, kur gydėsi, rašyti *Dievų miško* fragmentai[46]. Pasiekė tik liudijimas, kad Sruoga skubėjo rašyti, nes „gerai žinojo, jog netekęs stovykloje parašytų rankraščių, greitai pamirš pavardes, datas, įvykius, žmonių patirtas kančias. Todėl jis taip intensyviai dirbo“[47].

1957 m. kūrinio teksto redaktoriai teigė, kad *Dievų miško* rankraštis galėjo būti „maždaug sąsiuvinio puslapio formato“[48], o rašytojo amžininkai liudijo matę „bloknotėlį su *Dievų miško* lapeliais“, kurį Sruoga galėjo būti parsivežęs iš Štuthofo[49].

Sruoga nemėgo niekam rodyti dar rašomų, jo paties taisomų, koreguojamų kūrinių juodraščių. Todėl, spėtina, kad *Dievų miško* ankstyvuosius tekstus (pirmuosius eskizus), be kurių niekada neapsieidavo, jis galėjo sunaikinti pats, nes taip elgėsi Pirmojo pasaulinio karo metais, tarpukariu ir Štuthofe.

Tik lageryje sugalvotas kūrinio pavadinimas *Dievų miškas* išliko nekeistas, netaisytas – dėl jo rašytojui nekilo abejonių. Sruoga vėliau galvojo prie pavadinimo po dvitaškio pridėti patikslinimą apie tai, kad lageryje, kuris įsteigtas dideliame miške, pavadintame Dievų mišku, pavyko išvengti mirties („Iš nenusisekusios kelionės pas Abraomą“)[50], kurio vėliau atsisakė – suprato kaip perteklinę mintį, nors frazeologizmą „keliauti pas Abraomą“ mėgo, dažnai vartodavo jį publicistiniuose tekstuose. Sruogai, sumaniusiam kūrinio pavadinimą lageryje, pavyko sukurti ir įtaigią poetinę metaforą: „Kodėl Dievų miškas yra *Dievų miškas*? Man atrodo, čia Sruogos vėlgi sugalvota. Greičiausiai tai panašu į keningą“[51]. Reikia paaiškinti, kad specifinę perkeltinės reikšmės retorinę figūrą keningą

[41] Pijaus Jokubyno laiškas Vandai Sruogienei, Kapsukas, 1977 m. rugpjūčio 15 d., [pasirašytas mašinraštis], in: Balzeko lietuvių kultūros muziejus Čikagoje, neinventorizuotas Balio Sruogos fondas [skaitmeninė laiško kopija Neringos Markevičienės asmeniniame archyve]; dar žr. Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio* Dievų miškas *rašymo ir redagavimo istorija*: Monografija, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos* III, redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius)), Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2014, p. 52.

[42] Balys Sruoga, *Dobilėlis penkialapis*, [Štuthofas], [1944], [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5777, l. 1r–v, 2r, 5–157r–v; Balys Sruoga, *Lopiniuota pagunda*, [Štuthofas], [1944], [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 53, b. 5, l. 1r, 2–52r–v, 53r; Balys Sruoga, *Uošvė*, [Štuthofas], [1944], [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5725, l. 1–2r, 3–128r–v; Balys Sruoga, *Prančiškiuko marškinėliai*, Štuthofas, 1944, [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5723, l. 2–39r; Balys Sruoga, *Pavasariška giesmė*, [Štuthofas], [1945], [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5776, l. 1–70r.

[43] Rapolas Mackonis, „Pavasario giesmė pragaro dugne“, in: *BD*, p. 296, 298; Jonas Šernas, „Kaip Sruogos raštai buvo išgelbėti iš kaceto“, in: *BSMA*, 1996, p. 370.

[44] L. Oginskaitė, „Prof. B. Sruoga pasakoja“, in: *Tiesa*, Vilnius, 1945 m. gegužės 17 d., Nr. 113, p. 2.

[45] „Vokas“, in: *LLTI BR*, f. 54, b. 3, l. 1–154r.

[46] Marija Macijauskienė, *Žingsnis po žingsnio*…, Naujasis lankas, Kaunas, 2010, p. 293–294.

[47] Petras Kazlauskas, „*Dievų miškas* rašytas Birštone“, in: *Naujas gyvenimas*, Prienai, 1987 m. kovo 28 d., p. 3.

[48] Eugenijus Matuzevičius, „Pastabos dėl Balio Sruogos *Dievų miško* redagavimo“, [Vilnius], 1956 m. birželio 24 d., [rankraštis], in: *LLMA*, f. 133, ap. 1, b. 85, l. 44.

[49] Magdalena Rabitsch, „[Elenos Starkutės pasakojimas apie *Dievų miško* cenzūravimą]“, [pasakojimas užrašytas 2019–2020 m. pavasarį], in: Magdalenos Elmiukas Rabitsch asmeninis archyvas, Berlynas, 2026.

[50] Balys Sruoga, *Dievų miškas*: Rankraštis, [1945], [mašinraščio, taisyto ranka, intarpas], (toliau – *DM*, *R*), in: *LLTI BR*, f. 53, b. 578, l. 9.

[51] Skirmantas Valentas, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 33.

sudaro dviejų žodžių junginys, kuris pakeičia įprastą daiktavardį (Dievų miškas vietoj lageris) ir kuriuo skaitytojui užmenama mįslė (sukuriama perkeltinė prasmė). Keningas būdingas senovės germanų, skandinavų ir anglų epinėje poezijoje.

Ne veltui poetinės struktūros aspektu Sruogos *Dievų miškas* artimas 1945 m. vokiečių kalba rašiusio austrų poeto Paulio Celano sukurtam eilėraščiui *Todes fuge* („Mirties fuga“)[52]:

Pagrindinis [mirties – NM] motyvas išlieka tas pats, tačiau kiekvieną kartą jis varijuoja: kažkas bėgo, kažkas draskė, kažkas korė; ir dar kartą, ir vėl – tas pats, tarsi būtų kartojamas tas pats kūrinys. Fugiškumas ir galėjo lemti knygos nepritapimą prie sovietinių reikalavimų. Jau po 1958 m. išėjusį rusišką leidimą [literatūros kritikas] Aleksandras Lebedevas vertino kaip „abejingumo, kuriam niekas nebaisu, šaltį“. Tas šaltis jungia Celano *Todesfuge* su Sruogos *Dievų mišku*.[53]

Dievų miško rankraštį Sruoga baigė epizodu, kaip į Goddentowo kaimo pradžioje buvusių grafo rūmų kiemą atvažiavo Raudonosios armijos tankai:

> Gulėdami ant šiaudų pro langą įžiūrime, važiuoja.
>
> Važiuoja Raudonosios Armijos tankai. Važiuoja ir važiuoja. Tokia daugybė jų.
>
> Po dešimties minučių jie buvo jau mūsų kieme.[54]

Toliau sekė paskutinis rankraščio sakinys: „Dvejus metus nusitęsusi katorga pasibaigė“[55]. Jį rašytojas, koreguodamas tekstą, taip pat išbraukė, nes suprato kaip akivaizdžią ir nebereikalingą mintį: „Pabaigęs rašyti kurį veikalą, Balys ne tik jį dailindavo, bet ypač glaudindavo, trumpindavo iki maksimumo. Juo mažiau žodžių, juo vaizdas ryškesnis, sakydavo“[56].

Kūrinio autografų seka ir sąsajos: materialiais dokumentais pagrįsta autoriaus intencija

Išliko tik keli *Dievų miško* autografai: rankraštis[57] ir du mašinraščiai[58]. Nors „autorinio teksto problema yra mįslių mįslė“[59], bet ją gerai paaiškina išlikę veikalo šaltiniai, kuriuose ir atsispindi konkretūs autoriaus ketinimai „daryti“, o ne vien tik siekiai „turėti galvoje“[60]. Autoriaus aktyvią, arba veiksmingą, intenciją, materializuotą popieriuje, „galima rekonstruoti su nedidelėmis išlygomis“[61].

Dievų miško rankraštyje užrašytas visas kūrinio tekstas. Tačiau jis dar nebuvo stilistiškai toks brandus, koks tapo vėliau, kai rašytojas, perrinkdamas jį spausdinimo mašinėle, patobulino[62]. Tik šis kūrinio rašymo ir jo autoredagavimo etapas buvo laisvas, jo metu Sruoga pats sprendė, ką ir kaip rašyti. Tada dar nesikišo redaktoriai,

[52] Rūta Gavėnavičienė, „Eilėraštis ir jo vertimas: semantinių laukų tapatumai bei deformacijos (Paulio Celano „Todesfuge“)“, in: Profesinės studijos: teorija ir praktika, Nr. 5, 2009, p. 26–30, https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2009~1520353534376/J.04~2009~1520353534376.pdf.

[53] Skirmantas Valentas, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 32.

[54] *DM*, *R*, l. 305.

[55] *Ibid*.

[56] Vanda Sruogienė, „Kaip Balys kūrė“, in: *BSMA*, 1996, p. 122.

[57] Balys Sruoga, *Dievų miškas*: Rankraštis (toliau – *DM*, *R*), 1945, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 578, l. 1–305.

[58] Balys Sruoga, *Dievų miškas*: Mašinraštis, D.[alys] 1–2, (toliau – *DM*, *M*), 1945, in: *LLTI BR*, f. 53, b. 8, p. 1–191; p. 192–383; Balys Sruoga, *Dievų miškas*: Mašinraštis, [spausdintas per kalkę], 1945, in: *Balio ir Vandos Sruogų namai-muziejus*, 992, R_2 38, p. 1–383.

[59] Algis Kalėda, „[Pasisakymas Neringos Markevičienės disertacijos gynimo posėdyje]“ (toliau – Pasisakymas), in: *Daktaro disertacijos gynimo posėdžio protokolas* (toliau – *DGP*), Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 25.

[60] Paulius Subačius, *Tekstologija: Teorijos ir praktikos gairės*, Aidai, Vilnius, 2001, p. 154.

[61] *Ibid*., p. 155.

[62] Plačiau apie tai, kaip Balys Sruoga keitė *Dievų miško* rankraštį, žr. „*Dievų miško* autoredagavimas“, in: Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio* Dievų miškas *rašymo ir redagavimo istorija*: Monografija, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos* III, redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius)), Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2014, p. 133–213.

ideologai, cenzoriai. Vėliau redaguojant kūrinio tekstą reikšmingų stilistinių pokyčių nebeatsirado. Rašytojas turėjo tik ginti tai, ką buvo parašęs anksčiau.

Sruogos rašomąja mašinėle vienu metu rinkti du tekstai: Vilniaus mašinraštis jis dabar saugomas Vilniuje, LLTI BR) ir Kauno mašinraštis (jis dabar saugomas Kaune, Maironio lietuvių literatūros muziejuje). Kauno mašinraštis laikytinas kopija, nes spausdintas per kalkę.

Kaip ideologiškai taisyti kūrinio tekstą, Sruogai nurodyta Kauno mašinraštyje (šalintinos vietos suskliaustos storu raudonu pieštuku). Kauno mašinraštį Sruoga buvo perdavęs komunistui liberalui Justui Paleckiui[63], kuris ir patarė jam, kokių teksto vietų atsisakyti, kad kūrinys būtų ideologiškai labiau tinkamas. Leidykloje dirbta su Vilniaus mašinraščiu, kuriame, remiantis Kauno mašinraščiu, ir išbraukti ar pataisyti ideologiškai neįtikę kūrinio teksto fragmentai. Vilniaus mašinraštį ideologiniu aspektu pagal sovietinių funkcionierių (Kazio Preikšo, Genriko Zimano, Juozo Žiugždos) nurodymus redagavo Sruogos draugai: Drazdauskas ir Augustinas Gricius, kurie tapo minėtų komunistų marionetėmis.

Išbraukymai Sruogos ranka raudonu rašalu Vilniaus mašinraštyje atsirado ne laisvai, o per prievartą.

Todėl, kalbant apie vėliau atsiradusius mašinraščių braukymus, būtina parodyti (dokumentuoti) visą tekstų seką: rankraščio, ikicenzūrinių ir jau cenzūruotų mašinraščių tekstus. Tik šią tekstinę medžiagą galima suvokti kaip autoriaus intencijas liudijančius įrodymus[64].

Jei Sruoga rankraščio tekstą perrinko spausdinimo mašinėle taip pat ar tik stilistiškai pagerindamas, jis neketino mašinraščiuose išbraukytų epizodų ar žodžių atsisakyti ar juos pakeisti.

Tik istoriškai svarbių *Dievų miško* leidimų palyginimas su kūrinio autografais „leidžia atsakyti į pagrindinį klausimą: kuriuos *Dievų miško* rankraščio ir mašinraščio teksto fragmentus dar galima (ar būtina) grąžinti į tą „kanoninį“ kūrinio leidimą“[65].

Kūrinio žanro apibrėžties klausimas: autoriaus ir redaktoriaus konflikto paskata ir užuomazga

Sruoga 1945 m. rudenį *Dievų miško* Vilniaus mašinraštį įteikė Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiajam redaktoriui Drazdauskui, kuris „turėjo labai gero kritiko uoslę“[66] ir manė, kad Sruogos *Dievų miškas* yra originalus kūrinys: „Bet tikrą literatūrinę naujovę Drazdauskas visada deramai įvertindavo ir mielai pagirdavo gero literatūrinio veikalo stilių ir savitumą. Jis pirmas susidomėjo Sruogos „Dievų mišku“ ir mėgino praskinti jam kelią į viešumą“[67].

Drazdauskas ketino 10 000 tiražu išleisti 15 autorinių lankų Sruogos *Dievų mišką*. Ši knyga, priskirta naujausiajai literatūrai, bet laikyta, paradoksalu, tik apybraiža, kuri pagal leidybos planus turėjo pasirodyti 1946 m.[68] Tais pačiais metais turėjo išeiti ir kiti du Sruogos kūriniai: „Naujausiosios literatūros“ leidybos plane,

[63] Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, *Patekėjo saulė*, Antroji knyga, Santara, Kaunas, 2007, p. 177–178.

[64] Hans Zeller, „Record and Interpretation: Analysis and Documentation as Goal and Method of Editing“, in: *Contemporary German Editorial Theory*, p. 25.

[65] Vytautas Martinkus, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 36.

[66] Kazys Jankauskas, „Kaip aš atėjau į leidyklą ir kaip iš jos išėjau“, in: *Rašytojas pokario metais*: *Dokumentų rinkinys*, sudarė Laima Arnatkevičiūtė, Jolanta Barkauskaitė, Rūta Brūzgienė, Rimantas Glinskis, Vytautas Kubilius, Algis Samulionis, Dalia Satkauskytė, Gytis Vaškelis, redagavo Vytautas Kubilius, Ričardas Pakalniškis, Lietuvos mokslų akademija, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vaga, 1991, p. 529.

[67] *Ibid*.

[68] „Valstybinės grožinės literatūros leidyklos tematinis planas 1946 metams“, in: *LLMA*, f. 23, ap. 1, b. 13, l. 2.

„Teatro“ dalyje įrašyta dar prieš tremtį į Štuthofą Lietuvoje 1938 m. sukurta Sruogos istorinė drama „Kazimieras Sapiega“ (6 a. l., 10 000 egz. tiražas) ir Štuthofe parašytos, nors plane konkrečiai neįvardytos, Sruogos komedijos (3 a. l., 10 000 egz. tiražas)[69]. 1947 m. leidybos plane Sruogos *Dievų miško* ir Štuthofe sukurtų komedijų nebėra. Rašytojas apgailestavo dėl tokio sprendimo, teiravosi, kaip parašyti atitinkantį socrealizmo reikalavimus kūrinį, kad jis būtų išleistas: „Be Tamstos principinio patarimo aš bijau pradėti, kad darbas vėl neišeitų niekam nereikalingas, kaip tai išėjo su mano penkiais veikalais („Pavasario giesmė“, „Uošvė“, „Dievų miškas“, „Dobilėlis penkialapis“, „Barbora Radvilaitė“, etc. Visa tai – gi kainuoja man daug skausmo ir ašarų, – ir taip negerai atsiliepia mano psichikoje!)“[70]. Tačiau ir 1948 m. leidybos plane neatsirado vietos originaliai Sruogos kūrybai. Tik „Liaudies kūrybos“ skiltyje nurodyta kita pozicija – Sruogos parengtos „Rinktinės liaudies dainos“ (24 a. l., 10 000 egz. tiražas)[71].

Pirmuosius Sruogos ir Dazdausko ginčus išprovokavo nesutarimas dėl skirtingai suprantamo *Dievų miško* žanro. Sruoga leidyklai įteikė grožinį kūrinį („Aš gi rašiau literatūrinį kūrinį, o ne dienoraštį“[72]), nors ir nesukonkretino jo žanro. *Dievų miško* žanrą rašytojas apibūdindavo skirtingai, jo požiūris kūrinio žanro klausimu keitėsi: iš pradžių kūrinys įsivaizduotas kaip drama, tragedija[73], tragikomedija[74], užrašai[75], „eskiziniai portretai“[76], „atsiminim[ai] apie fašistinį lagerį“[77], poetinis veikalas[78]). O leidykloje į *Dievų mišką* žiūrėta daug siauriau – tik kaip į tipiškus memuarus, pažintinės vertės dokumentą. Neatsitiktinai Sruogos *Dievų miškas* leidyklos plane atsidūrė ne prie naujausių prozos kategorijos kūrinių (Viktoro Katiliaus, Juozo Paukštelio, Vinco Žilionio, Stasio Anglickio romanų, Antano Venclovos, Ievos Simonaitytės, Augustino Griciaus, Liūnės Janušytės apysakų, Kazio Umbraso novelių)[79]. Sruogos kūrinys priskirtas apybraižoms (1946 m., be *Dievų miško*, planuota 10 000 egzempliorių tiražais išleisti dar šias apybraižas: Kazio Maruko „Iš fronto dienoraščio“, T. Bačiulio „Apie lietuviškąją diviziją“, Liūnės Janušytės „Jie ir mes“, Alfonso Kavoliūno „Kaimas pafrontėje“, Elino „Geltonoji žvaigždė“)[80].

Pasak Sruogos, neįmanoma aprašyti lagerio gyvenimo, nes joks „normalus žmogus jo negali įsivaizduoti, ir todėl manim niekas netiki“[81]. Neatsitiktinai Sruoga pasirinko kitokį, nei tuomet įprasta, vaizdavimo būdą: tikrovės sufikcinimą. Sruogos rašymo maniera („pašaipa,

[69] „Teatras“, žr. „Naujausioji literatūra“, in: *Ibid*.

[70] Balio Sruogos laiškas Petrui Cvirkai, [Vilnius], [1946-10-03], [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 2r.

[71] „1948 m. išleidimo planas“, in: *op. cit*., l. 24.

[72] Juzė Mačiokienė, „Atsiminimai apie Balį Sruogą“, 1975 m. kovo 10 d., [pasirašytas mašinraštis], in: Virginija Stankevičiūtė, *Amžininkų atsiminimai apie Balį Sruogą*: Diplominis darbas, Vilniaus valstybinis Vinco Kapsuko universitetas, Kaunas, 1975, in: Balio ir Vandos Sruogų namai-muziejus, 1372 Rp, p. 147.

[73] Antanas Gervydas, „Balys Sruoga kančios dienose“, žr. *Naujoji aušra*, Chicago, Nr. 2, 1948, p. 17–18, https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0002139271-1948-Nr.2.

[74] Žiaurių, todėl neaprašomų, ir linksmų dalykų dermę Balys Sruoga suprato kaip tragikomediją, žr. 66 išnašą.

[75] Balio Sruogos laiškas Justui Paleckiui, [Vilnius], [po 1946-10-02], [rankraštis], in: *MLLM GEK* 67098, *MLLM ER*$_1$, 23437, l. 2r, 3r; „[Balio Sruogos kalba]“, žr. „Tarybų Lietuvos rašytojų visuotinis susirinkimas“, Vilnius, 1945 m. spalio 1 d., in: *Rašytojas pokario metais*, p. 73.

[76] L. Oginskaitė, „Prof. B. Sruoga pasakoja“, in: *Tiesa*, Vilnius, Nr. 113, 1945 m. gegužės 17 d., p. 2.

[77] „[Balio Sruogos kalba]“, žr. „Tarybų Lietuvos rašytojų visuotinis susirinkimas“, in: *Rašytojas pokario metais*, Vilnius, 1945 m. spalio 1 d., p. 73.

[78] Balio Sruogos laiškas Petrui Cvirkai, [Vilnius], [1946-10-03], [rankraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5781, l. 2r.

[79] „Proza“, žr. „Naujausioji literatūra“, žr. 51 išnašą.

[80] „Apybraižos“, žr. „Naujausioji literatūra“, žr. 51 išnašą.

[81] Balio Sruogos laiškas Justui Paleckiui, [Vilnius], [po 1946-10-02], [rankraštis], in: *MLLM GEK* 67098, *MLLM ER*$_1$, 23437, l. 1r.

humoras ten, kur byra ašaros“[82]) įtikindavo skaitytojus, kad „visa tai tikrovė, slogi realybė“[83].

Pastebėtina, kad šiandien *Dievų miškas* skaitytojų ir net literatūros tyrinėtojų vėl laikomas tik romanu ar tik memuarais (tokia kūrinio žanro samprata pateikiama ir mokyklų literatūros vadovėliuose). Patartina vengti šių kraštutinių apibrėžčių, dėl kurių, kaip rodo istorija, gali kilti įvairių nesusipratimų. Prasmingiau ir tikslingiau pasitelkti įvardytų žanrų sintezę: *Dievų mišką* skaityti kaip „beletrizuotų Stutthofo atsiminimų knygą“[84].

Autoriaus kalbos taisymai: nieko neišmanąs autorius, į redaktoriaus schemas netelpantis, aukštyn kojomis apverstas tekstas

Dievų miškas – „memuarų knyga, neturėjusi konteksto, kol nebuvo paskelbti dienoraštiniai tremtinių tekstai ar jų atsiminimai“[85]. Drazdauskas neturėjo, su kuo palyginti jam įteiktą veikalą, ne iki galo pajėgė jį suprasti: ne visada „mokėjo įsijausti į rašytojo kuriamą pasaulį ir pasakyti, kas tame darbe yra taisytina“[86]. 1945 m. *Dievų miško* redagavimo strategija priklausė nuo to, koks buvo redaktoriaus santykis su redaguojamo kūrinio pasauliu, to kūrinio samprata. Drazdauskui atrodė, kad atsiminimai apie lagerį (dokumentinė medžiaga) turėtų būti parašyti santūriau, todėl poetiškame kūrinio tekste siekė sumažinti vaizdingos leksikos: norėjo atsisakyti metaforų, palyginimų, epitetų. Jis spaudai ruošė publicistinį, ne meninį tekstą – žurnalistinę apybraižą, reportažą iš Štuthofo: „Drazdauskas *Dievų mišką* aiškiai kreipė dokumentinio pasakojimo linkme, tad vadovavosi ir tam tikromis literatūrinėmis (ne ideologinėmis) konvencijomis“[87].

Pavyzdžiui, kad skaitytojams būtų geriau suprantami ir aiškesni, blukinti metaforiniai skyrių pavadinimai: Sruogos „Žydžių potvynis“ redaktoriaus keistas į „Žydės moterys ir vaikai“[88], o „Vien tik auksas valdo mus“ – į „Plėšė žydus“[89].

XVIII. skyriuje „Ligonių statyba“ Sruogos sakinys („Mūsų lagerio klipatos šios dorybės, matyti, neįvertino kaip reikiant: ėmė mirti sutartinai, it žąsiukai pavasarį, dėlių apsėsti“[90]) liko be ekspresyvaus palyginimo, kurį Drazdauskas išbraukė. Sruoga šiuo, o ir kitais panašiais atvejais, siūlė arba grąžinti palyginimą, arba išbraukti visą sakinį, nes: „žalio rašalo pataisa čia visai netinka, – prieštarauja visam stiliui“[91]. Redaktorių erzino Sruogos detalės, per jas reiškiamas sąmojus. Reikėjo skirti nemažai laiko ir pastangų, blankinant sugestyvų ir emocingą memuarų tekstą, kuris po pataisų „buvo apverstas aukštyn kojomis“[92].

[82] Pranas Žukas, „Krematoriumo paunksmėje“, in: *BD*, p. 311.

[83] *Ibid*.

[84] Reda Pabarčienė, „Balys Sruoga“, in: *Lietuvių literatūros enciklopedija*, redagavo Vytautas Kubilius, Vytautas Rakauskas, Vytautas Vanagas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2001, p. 465.

[85] Rima Pociūtė, *Modernizmas lietaus šaly*, Homo liber, Vilnius, 2006, p. 119.

[86] Kazys Jankauskas, „Kaip aš atėjau į leidyklą ir kaip iš jos išėjau“, in: *Rašytojas pokario metais*, 1991, p. 529.

[87] Reda Pabarčienė, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 10.

[88] *DM*, *M*, l. 302.

[89] *Ibid*., l. 297.

[90] *Ibid*., l. 99

[91] *Ibid*., l. 100.

[92] Rašytojas Vytautas Martinkus prisiminė savo, „suredaguoto“ autoriaus, patirtį. Valys Drazdauskas buvo ir jo pirmo romano vieno skyriaus redaktorius, kuris taip pat ne visai suprato kūrinio tekstą: „Neišsaugojau to redakcinio taisymo, bet kai jį pamačiau, išsigandau savęs, išsigandau to teksto, nes ten buvo braukymas ant braukymo. Mano tekstas buvo apverstas aukštyn kojomis“ (Vytautas Martinkus, „[Pasisakymas Neringos Markevičienės disertacijos gynimo posėdyje]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 34); „Iš tokių kolegiškų, tik griežtesnių redaktorių Kaune turėčiau prisiminti Valį Drazdauską. Tiesa, tada jis buvo privatus asmuo, sugrįžęs iš gulago, kur kalėjo kartu su Solženycinu. Kai parašiau savo pirmąjį romaną „Akmenys“, paprašiau, kad perskaitytų romano mašinraštį ir ką nors man patartų. Gal geriau būčiau to neprašęs. Bet jis maloniai sutiko, perskaitė. Tada mudu susitikome jo namuose, prie puodelio kavos ir prie pastabomis išmarginto mano rankraščio. Ačiū Dievui, išmargintas buvo tik pirmas ar antras skyriai. Prasidėjo pamoka apie literatūros abėcėlę. Pasijutau

Sruogos konotuota leksika, gyvos kalbos žodžiai standartinti, primityvinti: autoriaus posakį *dūmais paleisti* redaktorius taisė – iššudyti, *veidelius papliauškindavo* – išdaužydavo, *kailį peria*, *užpumpija* – muša, *ištupėjęs* – išsėdėjęs, *atbildino* – atvežė, *kumščiu į snukį* – per veidą, *duonos riekę* – plutą, *tatos-mamos* – tėvo-motinos, *magdalenų plikagalvių* – moterų nukirpta-kasių, *aistriomis lūpomis* – minkštomis lūpomis ir pan.

„Įdomu tai, kad taisant kentėjo niekuo dėti posakiai, sumenko jų stilistika, pavyzdžiui, *šuns pauodegio inteligentija* taisoma į šuns uodegos inteligentiją: Sruogos variantas yra gyvas tarmės pavyzdys, bet ne rašytojo sugalvotas. Ir jokioje Rytų aukštaičių tarmėje nesiunčiama į šuns uodegą. Siunčiama tiksliau“[93].

Prozos cenzūra turėjo tik neigiamą poveikį: „Cenzūra prozoje, palyginti su poezija, kerta iš peties: cenzūra poezijoje vertė tobulinti formą, netgi saugantis tam tikrų, pavyzdžiui, akcentinių vienetų, tuo tarpu prozoje ji visada kreipė teksto blankumo link“[94]. Todėl rašytojas bandė įtikinti redaktorių, kad jis liautųsi taisęs kūrinio tekstą: „Klausyk, Redaktoriau, – kam be reikalo stilius susinti? Kuo užkliuvo „dūmais paleisti“? „Žudyti“, „iššudyti“, „nužudyti“ – juk pagaliau koktu nuo viso to! Jei nenori „dūmais paleisti“ – brauk geriau visą sakinį, tik jau štampų nevaryk į rašinį!“[95]

Sruoga aiškino Drazdauskui, kad jo kalbiniai pataisymai nemotyvuoti. Kartais autorius, pamatęs pataisytas *Dievų miško* mašinraščio vietas, tik atsidusdavo: „(O, Viešpatie!)“[96] arba prie redaktoriaus išbrauktų, pakeistų vietų palikdavo lakoniškų komentarų: „Na jau, – kam šis žodis braukti?!“[97], „Ak, kamgi būtinai prakeikti štampai vartoti!“[98], „Kam susinti pasakojimas?!“[99], „(Kam tas byzantiniz-mas?!)“[100].

Rašytojas nenorėjo atsisakyti stilistiškai žymėtų, ekspresyviau parašytų kūrinio teksto vietų. Jis neleido redaktoriui keisti, primityvinti kūrinio teksto kalbos.

Sruogos buvusio studento, Teatro seminaro lankytojo, literatūros kritiko Jonyno įžvalga, pataisos *Dievų miško* mašinraštyje liudija „neimlumą ironijai, baiminimąsi tirštesnio satyrinio dažo ir apskritai neišlavintą literatūrinį skonį. O šios ypatybės nėra joks tarybinis monopolis. […] [K]askart, kai diskutuojamas koks originalesnis kūrinys, neišvengiamai susiduriama su tais pačiais sąlyginiais refleksais. Būtent, pageidavimais pakeisti žodį ar metaforą kokia nors banalybe, stereotipu, labiausiai nuvalkiotu pakai-talu“[101].

nieko neišmanąs. Tas susitikimas su Drazdausku man paliko neišdildomą įspūdį. […] Buvau „Akmenis“ sumanęs kaip vidinius trijų personažų monologus. Drazdauskas pieštuku vedžiojo po mašinraštį ir skaitė paskaitą apie tai, kaip prozos tekste atrodo vietos, laiko, pasakotojo ir panašūs komponentai. Tiesiog pribloškė savo akylumu ir kritiškumu, nes viskas, kas buvo mano parašyta, netilpo į jo schemas. Viskas negerai. Jam neaišku, nei kada vyksta veiksmas, nei kur jis vyksta, nei kas čia pasakoja. Tos jo pastabos mane kaip reikiant išmušė iš vėžių. Bet aš supratau, kad perrašyti kūrinio pagal Drazdauską negalėčiau ir negaliu. Vis tiek išsiskyrėme bičiuliškai. Aišku, ir kablelių, ir dar kitokių riktų parodė, ir už tai jam, be abejonės, likau tikrai dėkingas.“ („Tokia dvilypė ta mano kelionė: iš vienos pusės – technika, iš kitos – literatūra“, Vytautą Martinkų kalbina Donata Mitaitė, Vilnius, 2013 m. rugpjūčio 7 d., p. 17–18, https://www.llti.lt/failai/Pokalbis%20su%20Vytautu%20Martinkumi.pdf).

[93] Skirmantas Valentas, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 33.

[94] *Ibid*., p. 31.

[95] *DM*, *M*, l. 197.

[96] *Ibid*., l. 138.

[97] *Ibid*., l. 375.

[98] *Ibid*., l. 293.

[99] Ibid., l. 296.

[100] *Ibid*., l. 147.

[101] Vytautas A. Jonynas, „Pilkšvosios ląstelės ir spalvoti rašikliai [Balio Sruogos *Raštų* IV tomas]“, p. 539.

„Kodėl išbraukta?“: autoriaus stiliaus taisymai

Redaktorius, taisydamas vaizdingą autoriaus kalbą, kartu keitė ir kūrinio stilių: meninis tekstas verstas standartiniu, laikraštiniu.

Daugiausia Sruogos klausimų „Kodėl išbraukta?“, skirtų redaktoriui, atsirado prie epizodų, kurių stilių, o ypač pasakojimo atspalvius ir niuansus, Drazdauskas taisė: nurodė atsisakyti atsiminimams įprastai nebūdingų ironiškų pasakotojo komentarų, komiškų replikų, santūrių asmeninių vertinimų.

Pavyzdžiui, IX. skyriuje „Naujokų įpilietinimas“ Drazdauskas žaliu rašalu išbraukė sakinį, kurį prieš lagerio evakuaciją kalinys, atėjęs atsiimti paso, pasakė bėgti besiruošiančiam SS feldfebeliui Hugo Ziehmui: „Žinoma, Trečiasai Reichas galingas… nugalės…“[102]

Sruoga reagavo – mašinraštyje raudonu rašalu padėjęs punktyrinius brūkšnelius, grąžino Drazdausko išbrauktą sakinį, pridėjo lapelį su pastaba:

> Kodėl čia išbraukta ironijos formulė?
> Šitokiose aplinkybėse kalbėti apie Trečiojo Reicho galią – juk tai buvo pasityčiojimas, už kurį Ziechmas taip ir įsiuto ant manęs!
> Braukti šį sakinį nebūtų prasmės[103].

Drazdauskas išbraukto sakinio neatstatė.

XII. skyriuje „Numirėliška dalia“ Drazdauskas žaliu rašalu išbraukė du sakinius, kuriais išreikšta reakcija, pamačius prie lagerio ligoninės gyvus numirėlius: „Vis dėlto kažkokios rakštys po dūšią braido šitokiu būdu paliekant sėdinčius ir mirksinčius numirėlius. Bet ką tu žmogus padarysi dabar?!“[104]

Sruoga reagavo – paraštėje prie išbrauktų sakinių raudonu rašalu pažymėjo ženklą *, paliko pastabą lapelyje:

> Kodėl išbraukta vieta, pažymėta *? Rašiny taip maža posmų, kur paženklinama asmeniai vidujai išgyvenimai (sąmoningai tai daryta), bet šioje vietoje tas pažymėjimas būtinai reikalingas. Ir pažymėta gi tai labai santūria forma! Šiuo reikalu čia daugiau plepėti neleidžia stiliaus santūrumas. Tačiau šis posmas – juk absoliučiai apolitinis! – atrodytų čia būtinai reikalingas![105]

Drazdauskas grąžino pirma išbrauktą vietą, pridėjo prierašą: „Palikt!“

XLVII. skyriuje „Moteriškoji pusė“ Drazdauskas žaliu rašalu išbraukė pastraipą apie į lagerį sugrąžintą paleistuvę, lenkę virėją Ceciliją: „Šaunioji Cecilija, taip iškilmingai į lagerį įbūgninta, ašarėles veikiai nusišluostė savo balta priejuostėle. Apsidairė, apsidairė ir ėmė šypsotis savo seniem pažįstamiem: vieniem – saldžiai mirksėti, kitiem – dailų savo liežuvėlį kaišioti, su trečiais – vienu kitu sultingesniu koliojimos žodeliu vaizdžiai persimesti…“[106]

Sruoga raudonu rašalu išbrauktos pastraipos paraštėje pažymėjo ženklą *, o lapelyje užrašė pastabą:

> Argi nebūtų galima grąžinti * posmas?
> Kamgi jis kenkia?
> Koks mum reikalas svetimais rūtelių vainikėliais graudintis?[107]

Drazdauskas išbrauktą vietą atstatė, paraštėje pažymėjo: „Rašyti!“

XLIX. skyriuje „Giltinės pastogė“ Drazdauskas žaliu rašalu išbraukė fragmentą, kurį sudaro keturios pastraipos,

[102] *DM*, *M*, l. 47.

[103] *Ibid*.

[104] *Ibid*., l. 60.

[105] *Ibid*.

[106] *Ibid*., l. 282.

[107] *Ibid*.

apie žmogaus, patekusio į lagerį, psichinę būklę[108].

Sruoga reagavo – raudonu rašalu paliko pastabą lapelyje:

> Išbraukdami šį posmą, man atrodo, Jūs nepanorėjote jo suprasti. Argi tikrai reikia lagery pabuvoti, kad būtų galima tokie dalykai suprasti?
>
> Tai nėra koks ko pateisinimas, tai yra tik trumpas apibrėžimas tos atmosferos, kurioje doras žmogus darosi žvėrimi, kurioje kiekvienam lagerio gyventojui darosi absoliučiai vis tiek pat: gyventi ar mirti.
>
> Aš net dabar – ir tai dar nelabai skiriu gyvenimą nuo mirties, nors jau mano dvasioje daug kas pasikeitė.
>
> Man keista, kad ir šis posmas reikia braukti. Argi visos knygos prasmė tokia nesuprantama lieka?[109]

Drazdauskas atstatė išbrauktą epizodą, paraštėje keletą kartų nurodė: „Rinkt!“

Jonynas apibendrino Sruogos ginčą su Drazdausku: „Tai, ką surašė Sruoga ant tų popieriaus skiaučių, grąžina atmintin profesorių tokį, kokį matydavom teatre, seminaro susirinkimuose. Gyvą, pastabų ir pasigėrėtinai šmaikštų“[110].

Palyginęs Sruogos *Dievų mišką* su kito, vėliau į Štuthofą patekusio kalinio Vladislavo Telksnio iš vadinamosios Spaudos grupės atsiminimų apysaka *Kamino šešėlyje*, apibendrino situaciją:

> Faktiškai turime neblogą iliustraciją, rodančią, kuo grožinė literatūra skiriasi nuo žurnalistinės apybraižos. *Dievų miško* atveju turime kūrinį, kur vaizduojamas individo konfliktas su visuomene, kur satyra, ironija, parodija, savišaipa vaduoja iš jį kankinančio pasaulio chaotiškumo ir absurdiškumo. Tam pajungiami įvairūs impresijų perkomponavimai, hiperbolės, nuolatos pabrėžiamas pasakotojo žiūros kampas. Žurnalistui ar metraštininkui tokios kompozicinės plonybės nebūtinos. Net nepageidaujamos. Reportažui svarbu įtikinti skaitytoją savo autentiškumu, perteikiamos informacijos patikimumu. Neužmirština, kad dokumentinė apybraiža ar reportažas netenka savo aktualumo labai greit, tuo tarpu grožinės raštijos kūrinys turi būti „savieigis“, išliekamos vertės. Pasinaudojus kita metafora, būtų galima sakyti, kad tarp tų dviejų rūšių dokumentų toks skirtumas, kaip tarp Federico Felini ar Ingmar Bergman filmų ir namudinės kinematografijos (home movies).[111]

Daugeliu atvejų Sruogai pavyko perkalbėti Drazdauską – atkaklus ir užsispyręs autorius įtikino redaktorių neliesti *Dievų miško* kalbos ir stiliaus. Redaktorius anksčiau išbraukytas ar pakeistas autentiškas kūrinio teksto vietas po autoriaus komentarų grąžino. Tačiau ideologiniai turinio taisymai *Dievų miške* išliko iki šiol.

Ideologiniai taisymai stalinmečiu: spragos *Dievų miške* šiandien

Dievų miško mašinraščiuose pastebimi keli stalinmečiu kūrinio teksto redaktorių padaryti ideologinių taisymų tipai, kurie aptariami toliau.

1) Atsisakyta palikti autoriaus konkrečiai įvardytas Štuthofo kalinių, ypač užėmusių „viršininkų“, pareigas, bendradarbiavusių su esesininkais, tautybes (jos abstraktintos), o kolaborantų gimtakalbiai posakiai praleisti arba pakeisti kitais.

Didžiąją dalį nacių bendrų sudarė įvairių tautybių SSRS piliečiai – rusai, ukrainiečiai, lenkai, kurių elgesys prilygo po karo pasmerktų ir nuteistų nacių elgesiui. Redaguojant *Dievų mišką* sovietmečiu, siekta išvengti sąsajų su nusikalstamu nacistiniu režimu.

Pavyzdžiui, lagerio sargybiniai, Sruogos įvardyti *našlaitėliai ukrainiečiai*,

[108] Ibid., l. 290–291.

[109] *Ibid*., l. 291.

[110] Vytautas Aleksandras Jonynas, *Rinktiniai raštai*, parengė Silvija Vėlavičienė, sudarė Elena Baliutytė, redagavo ir rodyklę sudarė Virginijus Gasiliūnas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2006, p. 540.

[111] Vytautas Aleksandras Jonynas, „Žvėriažmogių karalystėje“ [Vladislovas Telksnys. *Kamino šešėlyje*, atsiminimų apysaka, Šviesa, Kaunas, 1996, in: *Akiračiai*, Čikaga, Nr. 8, 1997, p. 6.

Drazdausko pakeisti į „sargybinius svetimšalius“; *ruskelis*, patarnavęs esesininkui, tapo tik „berniuku“, o esesininkų bendras *lenkiūkštis*, *lenkelis* pavirto „tipeliu“, „katorgininkėliu“.

Konkrečios Sovietų Sąjungos bloko kalinių tautybės keistos abstraktesniais įvardijimais ir tada, kai tų asmenų veiksmai ar poelgiai *Dievų miške* vertinti neigiamai: sugauti iš lagerio bandę pasprukti *ruseliai* tapo „jie“, sargybinių sučiuptas *latvelis* pavadintas „bėgliu“, *ukrainiečiai*, lankęsi lagerio viešnamyje, nurodyti kaip „jie“.

Pakeisti visi lenkų, ukrainiečių kalinių išdavikų lenkiški ir rusiški keiksmažodžiai, pertarai, vulgarūs pasakymai. Vietoj jų (*kurwy syn*, *kurvų*, *kurwa mać*, *kurwy syn zlamany*) atsirado lietuviški pakaitiniai variantai: „maitos“, „suskiaus išpera“, „maitų“, „kalių vaikai“, „padraika“, „šunsnukis“, „kirmėlė“, „driskių kuine“, „pakaruoklio vėdare“ ir pan.

Į Sruogos pasakojimą įterpti kitakalbiai nacių kolaborantų, lenkų kapų, posakiai pateikti ir kitų kacetininkų, pavyzdžiui, Rapolo Mackonio, Antano Kučinsko, Leono Puskunigio, atsiminimuose[112].

Pokariu Sruogos sukurtoje dramoje *Pajūrio kurortas* įrašyti lenkiški keiksmažodžiai ir pertarai (*kurwamac*, *kurwamac!*), kuriuos vartojo nacių kolaborantai lenkų kaliniai, palikti[113].

Pasak Sruogos, jo perteikta nusikaltėlių leksika, būdinga lagerio gyvenimui, nebuvo tokia brutali, kaip tikrovėje:

> Be žmonių naikinimo, mušimo, be žmogiškumo koneveikimo atmosferos – joks koncentracijos lageris. Šitokius veiksmus negi gali lydėti „džentelmeniški“ žodžiai. Lageryje nuo keiksmų nuolat langai barška… Veikale lageriniai keiksmai – distiliuotu vandenėliu tiek yra atmiešti, kad jie vos simboliškai „natūrą“ beprimena…[114];
>
> Juk šitaip kalba ne koks nors herojus, bet pasiutęs mušeika! Ir tai mano posmai – toli nėra tokie brutalūs, kaip tikrovėje buvo pasakyti!
>
> Mušeikos-bandito kalbą dailinti – juk tai niekam nereikalinga melagystė. Kam tai? Kam ta romantika ne vietoje?[115]

Redaktoriaus pastangas gražinti lagerio nusikaltėlių kalbą Sruoga laikė neatitinkančiomis realybės. Svarbiausias socrealistinės estetikos uždavinys buvo „vaizduoti stipriai pagražintą pseudotikrovę, kurioje keiksmai buvo negeidaujami realios tikrovės ženklai. Ir jie paprastai buvo šalinami“[116].

Drazdauskas keitė ne vien *Dievų mišką* leksiką. Kaip pastebėjo literatūrologė Viktorija Šeina, 1945 m. jis redagavo ir Kristijono Donelaičio kūrinius, eufemizavo ir šio rašytojo tikslingai vartotus vulgarizmus: „Šis atvejis rodo, kad dorovinė cenzūra, skirtingai nei politinė, dažniau neatpažįstama ir nepripažįstama prievartine, nepateisinama intervencija į autorinį tekstą“[117]. Tik autentiška Donelaičio leksika nepriklausomybės metais sugrąžinta, o Sruogos – dar ne.

2) Atsisakyta nacių bendrų, Sovietų Sąjungos piliečių, kritikos dėl jų oportunizmo, nemoralių veiksmų, kvailumo.

[112] Plačiau žr. Neringa Markevičienė, *Balio Sruogos kūrinio* Dievų miškas *rašymo ir redagavimo istorija*, p. 256–257.

[113] Balys Sruoga, *Pajūrio kurortas*, [rankraštis], [rašyta ant sukarpytų Lenkijos žemėlapių antros pusės], [1959 m. sausio 18 d. gauta iš Jolitos Sruogaitės, Balio Sruogos vyriausiojo brolio diplomato Juozapo Sruogos dukters], in: *LLTI BR*, f. 54, b. 3, l. 1–154r; Balys Sruoga, *Pajūrio kurortas*, [mašinraštis], in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5771, l. 1–196r.

[114] Balys Sruoga, „Kritiškos pastabos“, žr. *Pajūrio kurortas*, in: Balys Sruoga, *Raštai*, t. 3: *Dramos*: *Apyaušrio dalia*, *Užgavėnės bendrabutyje ties kreivuoju tiltu*, *Uošvė*, *Dobilėlis penkialapis*, *Prančiškiuko marškinėliai*, *Pagunda*, *Pavasario giesmė*, *Pajūrio kurortas*, *Barbora Radvilaitė*, *Draminiai fragmentai*, Alma littera, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 603.

[115] *DM*, *M*, l. 111.

[116] Arūnas Streikus, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 15.

[117] Viktorija Šeina, „Liaudiškumo ribos: vulgarizmų cenzūra Kristijono Donelaičio kūrinių leidyboje“, in: Tautosakos darbai, Vilnius, Nr. 70, 2025, p. 40.

Pavyzdžiui, XXXIV. skyriuje „Lagerinė tautų sąjunga“ išbrauktas epizodas apie latvių esesininkus, kurie prie vokiškos uniformos nešiojo tautinį ženkliuką:

> Latviai aiškinosi, jie nebuvę vokiški esesninkai, – jie prie vokiškos uniformos turėję savo tautinį ženkliuką, ant rankovės prikabintą. Į tokį pasiaiškinimą lenkai jiem atsakydavo:
>
> – O, taip! Kaip kekšė su rūtelių vainikėliu!
>
> Atsakydavo – ir padarydavo: „Mützen ab“, – žinoma, ne sau, bet latviam. Su letena maždaug. Per viršugalvį ir veido pryšakį.[118]

Sruoga teigė, kad šio fragmento pašalinimas – „tikrovės falsifikacija“[119]. Latviai lageryje nemėgti ne dėl jų tautybės, bet dėl jiems būdingo gebėjimo prisitaikyti prie bet kokių aplinkybių. Priešingai, negu latviams, lietuvių kaliniams būdingos „pastangos saugoti principą, nors dėl to reikėtų sudėti nemaža aukų“[120]. „Sruogos ironija pasipūtėlių „zirgagalvs“ adresu pasigėrėtinai kandi“[121].

Aptariamame kūrinio skyriuje praleista ir jo pabaiga, kuri taip pat susijusi su latvių kalinių vertinimu:

> Taip pat ir tautybės kaip tokios savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo, ne iš pikto, dėl įvairumo daugiau, – tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. Sugyveno gražiai. Tiktai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo, – *ne dėl rasinių sumetimų…*[122]

Šiame, o ir kituose epizoduose, kuriuose parodyti kitataučiai esesininkų kolaborantai, pavyzdžiui, prancūzai, pašieptos, anot Sruogos, ne tautos, o tik jų niekšai ir išdavikai[123].

XLI. skyriuje „Angelai sargai“ pateikta informacijos, kad tarp lagerio sargybinių tikrų vokiečių buvo nedaug. Tačiau tolesnis epizodas, iš kurio paaiškėja, kokių konkrečių tautybių esesininkai saugojo lagerį, pakeistas abstrakčiu teiginiu: „Svarbiausią sargybinių dalį sudarė įvairūs svetimšaliai, iš įvairių Europos kampų surankioti“[124]. Jis atsirado vietoj praleisto konkretaus epizodo apie lagerio sargybinius esesininkus: rusakalbius ukrainiečius, latvius, kroatus:

> Buvo šiek tiek ir latvių esesninkėlių, bet ir jų nedaug. Daug daugiau buvo kroatų, vargšų tokių, sugaudytų galas žino kur ir čia atgabentų. Jie jausdavos ne ką geriau už kalinius.
>
> Pagrindinę svarbiausią sargybinių dalį sudarė ukrainiečiai. Keikėsi jie visi labai gražiai sultingai, su skoniu, keikėsi grynai rusiškai. Savo tarpe kalbėjosi prašmatniai rusiškai, paspausdami garsą o. Klykdavo rusiškomis dainuškomis. Vienas kitas iš jų suprasdavo ir ukrainietiškai. Knygose buvo parašyta: ukrainiečiai jie esą buvę.[125]

Neparodyta, kaip paprasti kaliniai reagavo susidūrę su šių tautybių išdavikais – ukrainiečių ir latvių nekentė, o kroatus, atsitiktinai, per prievartą tapusius esesininkais, užjautė (redakciniai taisymai parodyti laužtiniuose skliaustuose, o autoriaus variantas, kuris redaktorių gali būti ir praleistas, – pasvirai, – NM):

> [Svetimšaliai turėjo] *Vilkėjo jie* juodą apsiaustą ir [tautinį] *ukrainietišką* ženklelį, prie rankovės prikabintą. Vietoje kepurės – jermulką tokią. Betarpių reikalų su kaliniais jie maža teturėjo. *Katorgininkai žiūrėjo į juos su pasišlykštėjimu*. *Jų prakalbinami neatsakydavo*, – nuspjaudavo tiktai. Vokiečiai sargybiniai žiūrėjo į juos iš aukšto, kaip į menkaverčius lekajus. Bet kaliniai turėjo ir prieš kiekvieną šitų nepraustaburnių avinų skubotai imtis kepurę.[126]

XVIII. skyriuje „Ligonių statyba“ praleistas epizodas apie lagerio ligoninėje

[118] *DM*, *M*, l. 205.

[119] *Ibid*.

[120] Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*: Kaceto pergyvenimai, Putnam, Immaculata, 1951, p. 356.

[121] Vytautas Aleksandras Jonynas, „Žvėriažmogių karalystėje“ [Vladislovas Telksnys. *Kamino šešėlyje*. Atsiminimų apysaka, Kaunas: Šviesa, 1996], in: *Akiračiai*, Čikaga, Nr. 8, 1997, p. 7.

[122] *DM*, *M*, l. 207.

[123] *Ibid*.

[124] *Ibid*., l. 211.

[125] *Ibid*., l. 245.

[126] *Ibid*., l. 245–246.

dirbusius skirtingus gydytojus lenkus: vieni jų buvo kraštutiniai nacionalistai, sąmoningai marinę, tyčiojęsi, niekinę, kenkę kitų tautybių kaliniams, ypač lietuviams, kurie laikyti Vilniaus grobikais, o kiti lenkai, lagerio ligoninės gydytojai buvo dori, protingi, kultūringi žmonės, kurie stengėsi padėti visiems ligoniams, nepaisant jų tautybės:

> Weitas čia varydavo lenkišką šovinistinę politiką. Į ligoninės bendradarbius priimdavo tiktai lenkus. Kitos tautybės bendradarbis čia buvo reta išimtis. Sanitarai, pflegeriais vadinami, čia buvo visi lenkai. Aptiekininkas, virėjai, barzdaskučiai – visi lenkai. Gydytojai – lenkai.
>
> 1943 metų pradžioje iš kalinių tarpo vyresnysis gydytojas buvo Jasiński, – doras, protingas, kultūringas žmogus. Tais pačiais metais rudeniop jis buvo paleistas. Jo vietą užėmė gydytojas Kaczyński, šovinistas, žiaurus žmogus, nesidrovėjęs kalinius ligonis, ateinančius gydytis, mušti. Lenkus ligonis mušė taip pat! Atvaro, būdavo, kokį gydytoją – kalinį lenką į lagerį, jis bežiūrint buvo skiriamas į ligoninę gydytojo pareigom eiti; kol pateko į ligoninę lietuvis, medicinos profesorius, nusitęsė penkios savaitės.[127]

Sruoga akcentavo, kad tarp lenkų kalinių, kurie lageryje dirbo svarbiose įstaigose, kur buvo lemiamas kitų likimas, buvo visokių žmonių: vieni dėl politinių pažiūrų ir niekšiško elgesio prilygo naciams, kiti išliko dori.

3) Pakeista informacija apie Sovietų Sąjungos piliečius, kurie, nors ir ne išdavikai, bet patarnavo esesininkams, buvo nuo jų priklausomi.

Pavyzdžiui, XVII. skyriuje „Lietuvių–lenkų reikalas“ praleistas fragmentas, parodęs, kad lageryje kalinių lenkų buvo daug, kad jie dirbo įvairiose lagerio įstaigose, buvo esesininkų bendradarbiai ir jų padėjėjai. Kaliniai lenkai gerai mokėjo vokiečių kalbą, buvo protingi ir darbštūs – esesininkai be lenkų pagalbos negalėjo apsieiti, todėl lenkai lageryje buvo įtakingi. Jie galėjo paveikti esesininkų ar kitų blokinių nuomonę, pakeisti jų elgesį kitų kalinių atžvilgiu. *Dievų miške* palikta tik faktą apie lenkų daugumą lageryje konstatuojanti neutrali frazė: „Lenkų buvo pilna“. Tačiau originalus sakinys buvo stilistiškai konotuotas: „Lenkų buvo pilna visose pastogėse, visose raštinėse, visose valdančiose padėtyse“[128].

4) Atsisakyta užuominų apie Sovietų Sąjungos piliečių susipriešinimą.

Pavyzdžiui, XVII. skyriuje „Lietuvių–lenkų reikalas“ nėra svarbaus pastebėjimo, kad šeštojo bloko viršininkas lenkas Vacekas Kozlovskis smurtavo ir prieš savo tautiečius lenkus, ir prieš lietuvius: „Kitiem – ir lenkam! – pas Vacių buvo daug blogiau“[129].

Stalių dirbtuvės kapas lenkas Julius Švarcbartas savo tautietį Kozlovskį buvo privertęs neskriausti lietuvių kalinių. Bet, jam nematant, vėl juos mušdavo:

> Ir vis dėlto – ne per skaudžiausia. Nė vienam iš mūsų galvos nepraskėlė jisai ir kaulų nesugurino. Ir su savo garsiojom plytom į mus nepataikydavo.
>
> Toks jau buvo tasai Vacius, Juliaus nugalėtasis.[130]

Sruoga, priverstas ideologų, aptariamas teksto dalis išbraukė tam, kad išsaugotų kitus epizodus, iš kurių išryškėjo lietuvių ir lenkų kalinių tarpusavio santykiai: sąmoningi lenkai gindavo lietuvius nuo kitų savo tautiečių – kvailių ir mušeikų. Sruoga stengėsi išsaugoti mintį, kad laisvėje lietuviams ir lenkams reikės toliau gyventi taikiai, todėl protingiau jėgas pataupyti ateičiai, o ne eikvoti tuščiai. Redaktoriai aptartus Sruogos braukymus raudonu rašalu klaidingai priskyrė jam pačiam.

[127] *Ibid*., l. 102.

[128] *Ibid*., l. 88.

[129] *Ibid*., l. 92.

[130] *Ibid*., l. 93.

XIX. skyriuje „Mušeikizmo filosofija“ atsisakyta fakto, kad vokiečių, kriminalinių nusikaltėlių bloko viršininku paskirtas lenkas Czerwońskis mušė ne tik pavaldinius vokiečius, bet ir savo tautiečius lenkus, ukrainiečius. Neparodyta mušeikizmo filosofijos esmę perteikusios jo frazės:

> – Klausyk, *bičiuli*, – sakau aš jam, – čia *aš* ir kito dalyko *nesuprantu. Juk tiesa, lageryje kalinius daugiausia žudo patys kaliniai? Esesninkai, žinoma, muša tai muša, bet jų ne taip jau daug čionai ir yra, – ir ne visi gi jie muša. Dėl jų dar būtų galima gyventi. Bet* kad kalinys kalinį muša ir žudo, – štai kas man nesuprantama ir baisu![131]

Šalintos Czerwońskio mintys apie tai, kad, mušant savo tautiečius lenkus, o ir ukrainiečius, ugdoma jų valia. Tokie pasisakymai laikyti politinio turinio: Sovietų Sąjungos piliečiams būdingas „tautų draugystės“, o ne susipriešinimo motyvas. Sruogos įsitikinimu, šis faktas psichologiškai ir stilistiškai būtinas.

5) Išbrauktos scenos, kuriose kritikuotas lagerio režimas.

Pavyzdžiui, *Dievų miško* VII. dalyje „Politinis skyrius“ Drazdauskas anksčiau išbraukė informaciją, kad iš Štuthofo paleidžiami auklėjamieji kaliniai lageryje versti pasirašyti suklastotą dokumentą dėl to, ką matė ir patyrė įkalinimo metu:

> – Et, kam čia galva kvaršinti! – tardavo kaliniai. – Verčiau net toks dokumentas pasirašyti, negu apsidūmojimui palikti…
>
> Retai, labai retai kas išdrįsdavo apsidūmojimui likti.[132]

Kaliniai, kurie atsisakė meluoti, kad, būdami įkalinti lageryje, nesirgo, nebuvo apvogti, sužaloti, sumušti, nepatyrė kančių, o išleisti į laisvę ir nesutikę tapti gestapo bendrininkais – išdavikais ir skundikais tų, kas pasisakydavo prieš nacionalsocialistus, būdavo iš karto nužudomi.

Sruoga redaktoriaus prašė grąžinti pašalintą teksto dalį, nes ji nesusijusi su politika, bet atspindi lagerio tikrovę:

> Patikrinti!
>
> Išbrauktoji vieta (mano atitaisyta) – juk tėra tiktai fakto konstatavimas, – jis gi neturi jokio politinio atspalvio![133]

6) Atsisakyta epizodų, kuriuose liudyta apie esesininkų paleistuvavimą, uždraustus lytinius santykius tarp esesininkų vokiečių ir kitataučių kalinių – lenkų, rusų.

Pavyzdžiui, *Dievų miško* VII. dalyje „Politinis syrius“ išbrauktas epizodas, kuriame kritiškai įvertinti oficialūs to skyriaus tarnautojai esesininkai, kurie, užuot dirbę, ištvirkavo – prievartavo lagerio apylinkės moteris lenkes, „karo našles ir gyvanašles“[134] – „gadino grynąją rasę“, be to, tarp civilių nešiojo lytiškai plitusias ligas[135]. O jų darbus lagerio raštinėje atlikdavo vokiškai mokėję kaliniai lenkai ir lietuviai:

> Tai – ir visa politinio skyriaus veikla. Ir tą patį menką raštinės darbą dirbo, žinoma, ne SS vyrai, bet kaliniai, sudarą atskirą darbo komandą, – tiktai moterėlių aptarnavimą SS vyrai pasilaikydavo sau, – kalinių neprileisdavo. 1943 metų pradžioje buvo čionai tiktai trys kaliniai darbininkai, o 1944 metų pabaigoj priviso jų jau apie tris dešimtis.[136]

Sruoga nesutiko su redaktoriaus sprendimu išbraukti paminėtus epizodus, nes aprašė nepagražintą, o absurdišką ir žiaurią lagerio realybę.

XLVII. skyriuje „Moteriškoji pusė“ aprašyta lagerio virėjos kalinės Cecilijos istorija. Išbrauktas faktas, kad ji buvo lenkė ir „savo lenkišku temperamentu“[137] suviliojo

[131] *Ibid*., l. 110.

[132] *Ibid*., l. 31.

[133] *Ibid*.

[134] *Ibid*., l. 172.

[135] Ibid., l. 114–115.

[136] *Ibid*., l. 32.

[137] *Ibid*., l. 281.

ne vieną vokietį esesininką. Ši kalinė ištrūko į laisvę kaip vieno esesininko meilužė. Tačiau už lagerio sienų ji paleistuvavo ir su kitais vokiečiais – gadino „grynakraujęrasę“, todėl grąžinta atgal. Atsidūrusi lageryje, ji vėl ėmė vilioti kalinius vyrus. Sruoga išbrauktą epizodą gynė: „Koks mum reikalas svetimais rūtelių vainikėliais graudintis?“[138]

XXXI. skyriuje „Politiniai katorgininkai“ išbrauktas sakinys, kuriame išsakytas faktas, kokių tautybių asmenys ištvirkaudavo su vokietėmis, o už tai patekdavo į lagerį: „Vokiečių rasės gadintojai buvo daugiausia lenkų ir rusų darbininkai“[139]. Konkretus įvardijimas „lenkų ir rusų darbininkai“ pakeistas abstrakčiu pasakymu – „svetimšaliai“[140]. Sruoga teigė, kad tokia „pataisa iškraipo tikrovę“[141].

7) Braukti paradoksalūs, absurdiški, amoralūs epizodai, užuominos apie ištvirkavimą, paleistuvystę, poligamiją, kurie būdingi ne tik esesininkams vokiečiams, bet ir rusų, ukrainiečių, lenkų kaliniams iš Sovietų Sąjungos teritorijos, kur tokių nenormalių santykių negalėjo būti.

Pavyzdžiui, XLV. skyriuje „Wehrmachto invazija“ neparodytas epizodas apie žydžių gyvenamojo barako viršininką – Berlyne gimusį lenką žmogžudį ir sadistą Maxą, kuris prievartavo žydes iš Lietuvos. Šis blokinis lenkas, nors buvo ne „grynakraujis“ vokietis, bet elgėsi kitaip, nei lageryje pasirodę Wehrmachto kariai iš Mažosios Lietuvos, kurie stengėsi padėti, rūpintis kaliniais, gynė Maxo išnaudotas moteris:

> Jis lageryje garsėjo savo neapykanta moterim, berods, jis ir savo žmoną buvo nudobęs. Pasidaręs Lietuvos žydžių blokavuoju, jis pasirinko keturias pačias gražiausias žydaites ir apsigyveno su jomis viename kambaryje. Žydžių tarpe jos buvo vadinamos Maxo žmonomis. Vėliau pasirodė, kad šitas Maxas iš tos savo neapykantos moterim porai tų žydaičių buvo po įpėdinį užplanavęs. Dėl kitų dvejų – reikalas liko nepaaiškėjęs, nes jos pasiskubino mirti anksčiau.[142]

> Bergerio, matyti, kadaise boksininko būta: taip jisai nušvitino Maxo veidelius, kad jis kokią savaitę sutinęs vaikščiojo, tarytum vietoje nuosavos galvos kopūstą būtų nešiojęs.
>
> *Džiaugės klegėjo it vištos perekšlės visos žydės tokiu reginiu, net ir Maxo žmonos – visos keturios.*
>
> – Tfu, koks bjaurybė! – keikėsi Bergeris, išeidamas iš žydžių gyvenamosios užtvaros.[143]

Epizodas apie esesininko Maxo laikomą žydžių haremą išbrauktas 1946 m. ir iki šiol neatstatytas todėl, kad „redaktoriams čia labiausiai užkliuvo seksualinės prievartos motyvas, kuris, kaip ir keiksmažodžiai, buvo vienas iš tabu fiktyvioje socrealizmo tikrovėje“[144].

Galima prisiminti, kad *Dievų miško* XXXVIII. skyriuje „La donna è mobile…“ rašyta apie 1944 metų vasarą į lagerį atgabentas Vengrijos žydes, kurios tapo vokiečio esesininko Fritzo Selonke'ės, antrojo Štuthofo lagerio seniūno, vyriausiojo budelio, prievartos aukomis. Selonke'ei į jo gyvenamus barakus duonos dėžėje būdavo atgabenama nakčiai po Vengrijos žydę[145]. Ši opi, aštri pastraipa apie žydes, charakteringa lagerio gyvenimui, grąžinta tik 1997 metais.

Prievartos scenose ir „grynakraujį“ vokietį esesininką, ir nacių kolaborantus – lenką, o anksčiau lagerio sargybinius ukrainiečius, prievartavusius jiems įrengtame viešnamyje įdarbintas lagerio kalines, savo tautietes, Sruoga parodė vienodai –

[138] *Ibid*., l. 282.

[139] *Ibid*., l. 183.

[140] *Ibid*.

[141] *Ibid*.

[142] *Ibid*., l. 269–270.

[143] *Ibid*., l. 270.

[144] Arūnas Streikus, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012-06-29, p. 15.

[145] *DM*, l. 231.

kaip lygiaverčius sadistus, mušeikas ir banditus.

XXXI. skyriuje „Politiniai katorgininkai“ keletą kartų išbrauktas epizodas, kuriame pasakotas absurdiškas nutikimas, kaip į lagerį netikėtai patekęs zoofilas tapo politiniu kaliniu.

Sruogai nurodyta išbraukti faktą apie į lagerį atvarytą „tokį persimetusį apykreivį pilietį“, kurio dokumentuose įrašyta: kažkokie neaiškūs šeimyniški santykiai su gaspadoriaus telyčia“[146]. Apibūdinant žmogaus ir gyvulio santykius, išbrauktas konotuotas įvardijimas „šeimyniški“.

Sruoga šį epizodą įterpė, norėdamas pagyvinti pasakojimą absurdiška detale, kuria pašiepti naciai, vienodais politiniais nusikaltėliais laikę ir Hitlerio oponentus, ir apolitiškus ūkininkų samdinius, ir lytinius iškrypėlius – jiems taikyta tokia pati bausmė: įkalinimas lageryje iki gyvenimo arba iki karo pabaigos.

Sovietmečiu zoofilija, priskirta perversijų kategorijai, buvo tabuizuota tema. Tokio pobūdžio elgesys laikytas gėdingu moraliniu iškrypimu. Nepaisant to, rašytojas aiškino redaktoriui, kodėl nei šio epizodo, nei jį sudarančių elementų negalima išbraukti:

> Na, jau, – kam gi šis posmelis braukti? Toks būdingas lagerio santykiam!
> Juk tercijonkos – ir tos su malonumu paskaitys!
> Juk knyga negi fariziejam bukvojedam rašoma!
> Čia gi – jokios politikos!
> Susimildamas, pagalvokite: argi ir šioje vietoje būtinai reikalinga susinti veikalą?
> Gerbiamieji redaktoriai, neapsimeskite gi, po velnių, davatkiškesniais už davatkas![147]

Epizodas grąžintas, bet užuomina apie bestialumą pašalinta: piliečio ir telyčios santykių epitetas „šeimyniški“ iki šiol neatstatytas.

XII. skyriuje „Numirėliška dalia“ išbrauktas nemažas epizodas, kaip prie lagerio ligoninės du lietuvių kaliniai nešė gyvą – kalbantį numirėlį[148]. Redaktoriui ši scena pasirodė absurdiška, paradoksali, perteklinė. Bet rašytojas ją pakartojo sąmoningai (šį epizodą mini ir kiti atsiminimų apie Štuthofą autoriai), nes lageryje mirtis buvo tapusi, kaip vėliau įvardyta, „šiokiadiene šiukšle“[149]. Šio išbraukto epizodo Sruoga visai nekomentavo. Tačiau jis paliko pastabą prie kito išbraukto sakinio, kuriame išreikšta sukrėstų kalinių nuostaba, pamačius prie lagerio ligoninės krūvą sunumeruotų puslavonių: „Reginys buvo retai tepasitaikąs, – pirmos rūšies!“[150] Rašytojo nuomone, šis sakinys ir prieš tai buvęs epizodas nesusiję su politika, bet jų reikia vidiniams išgyvenimams santūriai išreikšti. *Dievų miško* XIV. skyriuje „Klipatų klipatos“ išbraukta panaši vieta, atskleidžianti asmeninę pasakotojo reakciją, stebint į darbą slenkančius pūvančius gyvus numirėlius. Išsakytas nacių, tremiančių žmones į lagerius, prakeiksmas: „Tegul bus prakeiktas jų vardas per amžius amžinuosius!“[151]

8) Atsisakyta stilistiškai žymėtų posakių apie Antrojo pasaulinio karo aukas, ypač žydus.

Įvairiuose *Dievų miško* skyriuose, kur rašyta apie Štuthofe įkalintus žydus, nemažai praleistų vietų – tai vertinamojo ar emocinio ekspresinio pobūdžio medžiaga. Pavyzdžiui, L. skyriuje „Vien tik auksas valdo mus…“ praleistos frazės apie žydų į lagerį atsivežtą turtą (auksą ir briliantus; *puikias sunkias auksines grandinėles su*

[146] *Ibid*., l. 186.

[147] *Ibid*.

[148] *Ibid*., l. 59.

[149] *Ibid*., l. 291.

[150] *Ibid*., l. 60.

[151] *Ibid*., l. 72.

briliantais![152]), kuris po ricinos procedūrų atsidurdavo išvietėje.

Atsisakyta replikų: „Kur žydo būta – ten ir krapštyk, tokia jau tvarka“[153]; „Kad žydų nebūtų, tai ir karo nebūtų buvę. Žydai, vis tie žydai…“[154]

Parodyti ideologiniai taisymai būdingi abiem išlikusiems kūrinio autografams. *Dievų miško* Kauno mašinraštyje storu raudonu pieštuku suskliaustos ideologiškai neįtikusios vietos. Jos braukytos, analogiškai taisytos ir Vilniaus mašinraštyje, tik kitais rašikliais. *Dievų miško* mašinraščiuose atsiradę stilistiniai kūrinio teksto taisymai laikytini ir ideologiniais („apskritai įdomus stilistikos virsmas ideologija“[155]). Paremti sovietmečio ideologiniais reikalavimais, stilistiniai taisymai keitė autoriaus mintį ir teksto turinį (juos primityvino, iškraipė), net jo struktūrą (kai kuriuose skyriuose pagrindinį tekstą sumaišė su autoriaus komentaru). Todėl, nematant visų kūrinio autografų tekstų, tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad „esama ir gerų taisymų“, kad redaktoriai „buvo neblogi stilistai“: „vokiškiems keiksmažodžiams surado lietuviškus atitikmenis, esesininkų komandas sušvelnino ir pavertė jų kalbą frazeologiškai turtinga, o necenzūriniams posakiams pakaitų ieškojo paties Sruogos žodyne“[156]. Toks įspūdis klaidinantis: jis tik parodo, kad redaktoriai, nors nebūdami cenzoriai, bet veikę cenzūros naudai, pasiekė tikslą – pateiktu variantu įtikino skaitantįjį. Todėl viena sunkiausiai atpažįstamų sovietmečio redagavimo praktikų – mimetizmas (siekta paslėpti autentišką mintį panašiai suformuluota, bet iškraipančia esmę). Jį geriausiai nustatyti padeda autografų tekstų seka, *Dievų miško* autoredagavimo tyrimas, kuris leidžia įsitikinti, kaip pats autorius, neveikiamas išorinių jėgų, stilistiškai tobulino kūrinio tekstą. Sruoga kūrinio redaktoriams neleido keisti kūrinio turinio, stiliaus ir kalbos[157].

Bent pora leidyklų Lietuvoje kasmet tūkstantiniais tiražais perleidžia *Dievų mišką*. Mechaniškai, neperžiūrėjus ir nepatikrinus šaltinių, perleidžiant *Dievų mišką*, kartojami dar stalinmečiu ir sovietmečiu priimti redaktorių sprendimai, kurie susiję su tekstine cenzūra (kupiūromis, stiliaus pakeitimais, norminama autoriaus kalba). Dėl pakartojamos (perkeliamos) korekcinės cenzūros „mes nesąmoningai iš naujo esame resovietizuojami“[158].

Dievų miško rekonstrukcijos pabaiga

Sruogos dukra Dalia Sruogaitė savo atsiminimus apie gyvenimą Lietuvoje ir pasitraukus iš Lietuvos į JAV, baigė metaforišku bundančios, todėl dar „skylėtos“, atminties vaizdiniu:

> Vietoj sidabrinių šaukštų ar kokių daiktų išsivežėm [su mama] į JAV pluoštus popierėlių ir užrašų knygučių. O vėliau, juos pavarčius, pabudo atmintis, tegu kartais ir skylėta: tarsi archeologinę iškaseną randi kokio puodo ar įrankio dalį, ir jau įmanoma atkurti pirmykštę jo būseną…[159]

Dievų mišką šiandien reikėtų įsivaizduoti panašiai: visi išleisti kūrinio tekstai tebėra „skylėti“. Rekonstruojant Sruogos kūrinio tekstą 1957–2005 metais, jį sudarančios autentiškos detalės surinktos

[152] *Ibid*., l. 299.

[153] *Ibid*.

[154] *Ibid*., l. 311.

[155] Reda Pabarčienė, „[Pasisakymas]“, in: *DGP*, Vilnius, 2012 m. birželio 29 d., p. 10.

[156] *Ibid*., p. 10.

[157] Juozas Bulavas, „Rašytojo žodinis testamentas“, in: *BD*, p. 441.

[158] Gediminas Kajėnas, „Sovietinių vertimų vilkduobės: kodėl buvo cenzūruotas „Robinzonas Kruzas“ ir kas liko iš „Tomo Sojerio“ nuotykių“?“, 2026 m. vasario 28 d., in: *15 min*, https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/sovietiniu-vertimu-vilkduobes-kodel-buvo-cenzuruotas-robinzonas-kruzas-ir-kas-liko-is-tomo-sojerio-nuotykiu-286-2631556.

[159] Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012, p. 222.

ne visos, per daugiau nei šešis dešimtmečius jų nemažai nubyrėjo, buvo pakeista ar sugadinta, todėl ir kūrinio visumos vaizdas tapo priblukęs, pažeistas – su įtrūkiais, ertmėmis, perdažymais.

Dabar atkurtas subtilusis kūrinio teksto klodas, kurį sudaro stalinmečiu ir paskui sovietmečiu kupiūruoti epizodai, praleisti fragmentai, žodžiai, sakiniai, pakeisti žodžiai, žodžių junginiai, sintaksinės konstrukcijos, skirtukai.

Dievų miško redaktoriai, atkūrę daugelį autentiškų kūrinio teksto vietų, redaguodami jį, kartu keitė interpretuojamą semantinę erdvę, prislopindami ir sušvelnindami tragizmą bei ironiją.

Po restauracijos atvėrus naujų kūrinio teksto vietų ir jas patikslinus, Sruogos stilius įgijo papildomų atspalvių, kurie anksčiau buvo prigesinti:

> Mažiau pažeistame *Dievų miško* tekste išryškėjo daugiau kontrastų: ir liūdesio, ir aštresnės frazės. Ankstesnis kūrinio redagavimo procesas sumažino tą kontrastingumą. Redaguojant kūrinio tekstą, visa tai suvidurkinta – priblankinta. Todėl naujame *Dievų miško* tekste išryškėja abi ironijos spektro pusės (liūdesys ir aštrumas), kurios labiau atskleidžia ir Sruogos asmenybę[160];

> *Dievų miško* cenzūravimas 1946 m. pakenkė kūrinio tekstui. Tačiau iš principo jo pažeisti nebuvo įmanoma: net jei būtų likę pusę kūrinio, vis tiek jo esmė būtų nepakitusi. Kadangi jis toks stiprus ir toks gyvastingas savo esme, tai dėl to labai ir norisi jį turėti kuo autentiškesnį, kuo mažiau pažeistą. Todėl kiekvienas sakinys, kiekviena frazė, kurią pavyko atstatyti, labai vertingi. Jie dar labiau sustiprina tą ir taip stiprų tekstą[161].

Dievų miško restauracijos proceso metu grąžintos stalinmečiu ir sovietmečiu kupiūruotos ir pakeistos autentiško kūrinio teksto vietos (užpildytos anksčiau paliktos turinio spragos), atvertas iki šiol buvęs užteptas rašytojo gyvosios kalbos sluoksnis.

Sovietmečio pasekmės: beburnis rašytojas, *Dievų miško* ekosistemos pažaida, represuota kalba

Kaune, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, veikiančioje parodoje „*Dievų miškas*: sunaikinti žmogų žmoguje“ pasitelkus medijas taikliai ir įtikinamai sukurtas ne tik totalitarinių režimų naikinto, bet nesunaikinto kūrėjo paveikslas. Įtaigiausias ir įsimintiniausias straipsnio autorei pasirodė beburnio (ideologijų užčiaupto) rašytojo atvaizdas[162].

1957 m. pirmą kartą leidžiant Sruogos *Raštus*, įvyko paradoksalus dalykas: grąžinant didelę dalį anksčiau cenzūruoto kūrinio teksto vietų (kokybiškai rekonstruojant turinį), užverta ne mažiau gyvastinga versmė – standartizuota natūrali autoriaus kalba. Po Stalino mirties, „atšilimo“ laikotarpiu, ideologams leidus, o leidėjams sutikus, vienbalsiai nutarta paskelbti kūrinio tekstą, koks jis parašytas: „B. Sruogos knygoje „Dievų miškas“ nedaryti nei taisymų, nei kupiūrų“[163]. Tačiau šio svarbiausio leidybiniu požiūriu pažado nesilaikyta – jis tik deklaruotas. Nepaaiškinus, kodėl pasielgta kitaip, nei nutarta, kūrinio autorius, kuriam norėta nuimti burnos tvarstį, dar kartą užčiauptas, nors, ironiška, leidyklos darbuotojui Vytautui Rudokui pareikšta padėka „už B. Sruogos Raštų redagavimą“[164]. Beburnio klasiko

[160] Paulius Subačius, žr. „*Dievų miško* rankraštis – žiauraus Balio Sruogos mūšio su cenzūra atvaizdas“: dr. Neringą Markevičienę ir prof. dr. Paulių Subačių kalbina Jolanta Kryževičienė, 2026 m. sausio 23 d., in: „Laikas kultūrai“, https://www.lrt.lt/radioteka/irasas/2000626041/dievu-misko-rankrastis-ziauraus-balio-sruogos-musio-su-cenzura-atvaizdas.

[161] *Ibid*.

[162] „*Dievų miškas*: sunaikinti žmogų žmoguje“, Arvydo Čiukšio nuotraukos, https://maironiomuziejus.lt/post-t-exhibitions/dievu-miskas-sunaikinti-zmogu-zmoguje.

[163] „Tekstologinės komisijos prie Valstybinės grožinės literatūros leidyklos posėdžio protokolas“, 1957 m. gegužės 11 d., [Valstybinės grožinės literatūros leidyklos vyriausiojo redaktoriaus Jurgio Tornau rankraštis], in: *LLMA*, f. 23, ap. 1, b. 225, l. 2.

[164] Jonas Čekys, „Valstybinė grožinės literatūros leidykla. Įsakymas Nr. 77“, Vilnius, 1957 m. balandžio 29 d., [pasirašytas mašinraštis], in: *LLMA*, f. 23, ap. 1, b. 73, l. 77.

mimas tampa ideologinės prievartos simboliu: „norma gali būti primesta ir palaikoma represinio aparato“[165].

Nepriklausomybės metais rengiant naują *Dievų miško* leidimą, atverta dar daugiau anksčiau cenzūruoto kūrinio teksto fragmentų[166]. Tačiau sovietmečiu pradėtam rašytojo autentiškos kalbos norminimui kelias neužkirstas, nors, redaktorei kliaujantis nuojauta, buvo grąžinami pavieniai gyvosios kalbos žodžiai, leksika, būdinga rašytojui, atsispindinti kituose jo kūriniuose (pvz., *lakštingalė, kulkosvydis, mostakuoti, svirdukuliuoti, musia, esesninka*s).

Norminti, „sudabartinti“ rašytojo kūrinių tekstai tapo lengviau perskaitomi ir suprantami, todėl labiau tiko populiariam leidimui. Tačiau, pateikus supaprastintą Sruogos tekstą, skaitytojai negalėjo pajusti rašytojo kalbos ypatumų, ypač variantų, tarminių niuansų, o tyrėjai – stebėti Sruogos kalbos raidos.

Sruogos kalbos norminimas pradėtas ne 1945 m., kaip galėtų pasirodyti, *Dievų miško* Vilniaus mašinraštyje stebint drastiškus Drazdausko pataisymus. Tuo metu rašytojas ir redaktorius nesutarė ne dėl autoriaus kalbos, o dėl kūrinio žanro. Tik paskui šis įsiplieskęs konfliktas virto netiesioginiu ginču dėl rašytojo kalbos.

Dievų miško kalba norminti pradėta sovietiniam režimui pašvelnėjus – 1957 m. Ji taisyta dėl kelių priežasčių. Sovietmečiu rašytojų klasikų raštai leisti tradiciškai, norminant kalbą (ištaisant vietas, kurios neatitiko įtvirtintų standartų). Nors egzistavo ir neredaguoto, autentiško teksto parodymo perspektyva[167], pirmenybė teikta sunormintam variantui. Manyta, kad toks „nė kiek neredaguotas tekstas šokiruotų skaitytoją, pripratusį kiekvieną nenorminį atvejį laikyti klaida“[168].

Kita vertus, paaiškėjo, kad, ruošiant nepriklausomoje Lietuvoje publikuotus *Dievų miško* leidimus, dirbta ne su nauju, remiantis autografais, perrinktu kūrinio tekstu, o su sena 1957 m. medžiaga (ji tradiciškai tapo naujų leidimų pagrindu). Todėl vėlesni *Dievų miško* leidimai koreguoti tik naujai parodytų turinio vietų aspektu. Kritiškai neįvertinus 1957 m. redaktorių darbo (kaip elgtasi su autoriaus kalba), jų padaryti sprendimai mechaniškai pakartoti tolesniuose leidimuose. Kitaip sakant, iš 1957 m. *Dievų miško* leidimo taisymai perkelti į 1997 m. ir 2005 m. kūrinio leidimus. „Perkelta, nes perkeltas visas tekstas, o tada „ant jo“ dirbta. Jei dirbtum nuo pradžių – ant rankraščio ar mašinraščio teksto – kitaip išeitų. Perkelta čia labai tinkamas žodis“[169].

Sruoga *Dievų miške* kalba ne vien savo, bet ir jam nebūdinga, redaktorių primesta pagražinta sunorminta kalba. Todėl dabar reikia Sruogą palikti sruogišką[170]. Praėjus aštuoniasdešimčiai metų nuo kūrinio parašymo, laikas rašytojui sugrąžinti jo paties balsą – atverti burną. O į kūrinio tekstą autoriaus kalbos aspektu pažiūrėti ir kaip į savitą rezervatą. Kūrinio pradžioje Sruoga aprašė, kaip atrodė natūrali Dievų miško ekosistema iki 1939 m.[171] ir kaip ji pasikeitė paskui, kai Dievų miškas buvo iškirstas[172]. Linkėtina, kad, Sruogos metams baigiantis, stalinmečiu ir sovietmečiu apgenėtas *Dievų miško* tekstas būtų atželdintas – išleistas pirminiu, ikicenzūriniu, pavidalu.

[165] Paulius V. Subačius, „Klaida? Ar tokių išvis būna…“, 2024 m. vasario 6 d., in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, Nr. 7, 2024, https://nzidinys.lt/paulius-v-subacius-klaida-ar-tokiu-isvis-buna-nz-a-nr-7.

[166] Donata Linčiuvienė, „Redakcinės pastabos“, in: *BSR* 4, p. 626–627; Donata Linčiuvienė, „Redakcinės pastabos“, in: *DM*, 2005, p. 444.

[167] Žr. 10 išnašą.

[168] Rimas Žilinskas, „Neparengti parengtieji Balio Sruogos *Raštai*“, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2000, Nr. 2, p. 280.

[169] Miko Vaicekausko laiškas Neringai Markevičienei, 2026 m. vasario 1 d.

[170] Formuluojama pagal Aleksandro Žirgulio frazę „Vaižgantą palikti vaižgantišką“, žr. Aleksandras Žirgulys, *Prie redaktoriaus stalo*, Mokslas, Vilnius, 1979, p. 209.

[171] *DM*, 2005, p. 13–14.

[172] *Ibid*., p. 16.

Digresija apie sruogianos istoriją ir dabartį

2025–2026 m. minint Sruogos ir *Dievų miško* jubiliejines sukaktis, ne vien džiaugtasi įvykių ir renginių gausa, jų įvairove ir turiningumu. Teko suklusti supratus, kad šiandien pamirštama, kad kūrinio teksto istorija yra ir jį rengusių, apie jį rašiusių, jį tyrinėjusių žmonių istorija. Sruogos pavardė neatsiejama nuo ilgamečių rašytojo gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojų: Aurelijos Rabačiauskaitės, habil. dr. Algio Samulionio, Donatos Linčiuvienės, prof. dr. Redos Pabarčienės, prof. dr. Gabijos Bankauskaitės, doc. dr. Ramučio Karmalavičiaus vardų.

Kaip jauniausia sruogistų būrelio atstovė, pasirinkusi *Dievų miško* teksto istorijos tyrimų kelią, norėčiau priminti labiausiai primirštą Rabačiauskaitę (prieš keletą metų minėtas jos šimtmetis) – Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedros dėstytoją, sruogistę, kuri pirmoji rašė disertaciją apie Sruogą. Jai teko sunkiausia dalia: rūpintis rašytojo kūryba ir jo atminimo įamžinimu 1957 m.

Rabačiauskaitė parašė subtilų įvadą apie pirmąją Sruogos *Raštų* laidą[173], kurioje publikuotas ir *Dievų miškas*. Tai padaryti nebuvo paprasta, nes išlikęs straipsnio autografas[174] liudija, kad dėl kiekvieno laisvesnio žodžio apie rašytojo kūrybą Rabačiauskaitei teko ginčytis su ideologu, istoriku Juozu Žiugžda. Rabačiauskaitė ir Vanda Zaborskaitė patarė pirmiesiems kūrinio teksto redaktoriams, abejojusiems, kokį autoriaus teksto variantą pasirinkti, – patį pirmąjį ar sekusį paskui, po ideologinės kontrolės: „*Dievų miško* tekstas turi eiti griežtai toks, kokį yra palikęs B. Sruoga. Ten, kur rankraštis paties autoriaus taisytas, […] tikslu būtų grįžti prie pirmojo varianto – ten, kur B. Sruoga dėl šventos ramybės nusileidžia kalbą susinti linkusiam redaktoriui“[175]. Rabačiauskaitės dėka pataisytas ir įrašas memorialinėje lentoje ant namo Tauro gatvėje, patikslinant ten gyventus Sruogos metus, nurodant Štuthofo pertrauką:

> Iš patirties: artėjant Balio Sruogos šimtmečiui (gimęs 1896 m.), į Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedrą užėjo katedros „valymo“ metu kartu su Meile Lukšiene, Vanda Zaborskaite, Irena Kostkevičiūte iš darbo išmesta Aurelija Rabačiauskaitė, griežtas, labai santūrus žmogus. Ji rašė disertaciją apie Sruogą, buvo labai įsigilinusi, persiėmusi jo likimu. Žinote, sakė man, tai neįmanoma: prie namo Tauro gatvėje, kur gyveno Sruoga, memorialinėje lentoje ten gyventi metai parašyti be Štuthofo pertraukos, lyg būtų sau gyvenęs ir gyvenęs, tai neįmanoma, reikia ištaisyti. Nelengva buvo tai padaryti, bet prisimenu rytą, kai abi stovėjom prie namo, laukėm meistro, turėjusio įrėžti marmure tą eilutę: 1943–1945 Štuthofo kalinys…[176]

Atkaklus Rabačiauskaitės rūpestis dėl autentiškesnio Sruogos kūrybos pateikimo, anksčiau padarytų klaidų ištaisymo ir rašytojo atminimo įamžinimo šiandien tebėra ypač aktualus. Minimi nepaskelbtieji Sruogos metai, kuriuos lydi ne valstybinio masto renginiai, tik įvairios entuziastų – muziejininkų, rašytojo giminių, mokslininkų, mokytojų, menininkų – iniciatyvos. *Dievų miškas* taip pat dar laukia savo valandos, kaip kad anksčiau memorialinė lentelė ant namo Tauro gatvėje. Praėjus dvidešimčiai metų po paskutinės kūrinio teksto redakcijos jau reikalinga panaši pastanga – nuvalyti sovietmečio apnašas.

[173] Aurelija Rabačiauskaitė, „Balio Sruogos kūryba“, in: *BSR* 1, 1957, p. 5–35.

[174] Aurelija Rabačiauskaitė, „Balio Sruogos kūryba. Įvadas į Balio Sruogos *Raštus*“, [1957], [mašinraštis su autorės taisymais ir Juozo Žiugždos pastabomis], in: *Lietuvos literatūros ir meno archyvas* (toliau – *LLMA*), f. 23, ap. 2, b. 1560, l. 1–30.

[175] Vanda Zaborskaitė, „Dėl B. Sruogos *Dievų miško*“, [mašinraštis], in: *LLMA*, f. 23, ap. 2, b. 1787, l. 56.

[176] Viktorija Daujotytė, *Už brūkšnio*, Tyto alba, Vilnius, 2015, p. 124.

„XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“. Restauruotas „Dievų miško“ skyrius

Dr. Neringa Markevičienė
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Minint Balio Sruogos *Dievų miško* 80-ąsias parašymo metines, pateikiamas vienas restauruotas kūrinio teksto skyrius „XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“. Siekiama parodyti, kaip 1946 m. skirtingų redaktorių ir jų pagalbininkų cenzūruoti *Dievų miško* autografai – Vilniuje, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne, saugomas *Dievų miško* mašinraštis[1] (toliau LLTI BR DM) ir Kaune, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, saugomas *Dievų miško* mašinraštis[2] (toliau MLLM DM). Norima atkreipti dėmesį į abiejuose *Dievų miško* autografuose cenzūros atžvilgiu sutampančias teksto vietas, išryškinti, kaip ir kodėl pakartojami arba perkeliami cenzūriniai pataisymai iš vieno *Dievų miško* mašinraščio teksto į kitą.

Autentiški *Dievų miško* epizodai, sakiniai, fragmentai, žodžiai, kurie storu raudonu pieštuku suskliausti MLLM DM mašinraštyje, išbraukti ir LLTI BR DM mašinraštyje. Šios stalinmečiu atsiradusios spragos, arba imperatyvūs redaktorių nurodymai autoriui, ką ir kaip braukti, pakeisti ar pataisyti, išliko visuose *Dievų miško* leidimuose. Todėl naujai redaguojant *Dievų mišką*, būtina prieš akis turėti visus kūrinio autografus, matyti jų sąsajas. *Dievų miško* autografai liudija ne tik brutalų cenzorių ir jiems patarnavusių redaktorių įsiveržimą į autoriaus sukurtą meninę realybę. Jie padeda surasti atsakymą, kaip išeiti iš kreivų veidrodžių karalystės.

Aptariamas *Dievų miško* skyrius („XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“) kūrinio rankraštyje numeruojamas kitaip (XXX.), nes kai kurios savarankiškos kūrinio teksto dalys rankraštyje dar neišskirtos (jos „sulietos“, prišlietos prie kitų dalių), o pats rankraščio tekstas stiliaus prasme dar

[1] Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis] , in: *LLTI BR*, f. 53, b. 8.

[2] Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę], in: *BVSNM*, 992, R_2 38. Šis *Dievų miško* autografas anksčiau saugotas Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje.

blankesnis nei mašinraščio, bet vis tiek matyti pirminis vaizdas, iš kurio paskui randasi stilistiškai kokybiškesnis, paties rašytojo patobulintas, tekstas. Rankraštyje užrašyti, paskui į mašinraštį autoriaus perkelti (arba tik mašinraščio etape atsiradę) vėliau cenzūruoti epizodai. Jei autorius mašinraštyje neatsisakė rankraštyje užrašyto teksto, o jį tik patobulinęs perrašė spausdinimo mašinėle, arba jei tuo metu, perrinkdamas rankraščio tekstą spausdinimo mašinėle, autorius jį praplėtė, pridėdamas vėliau cenzūruoto teksto fragmentų, visi jie privalo atsispindėti, turi būti išsaugoti dabartiniuose *Dievų miško* leidimuose. Tik autografų seka dabar yra vienintelis kriterijus, leidžiantis nustatyti, kokios teksto dalys autentiškos, o kurios vėliau cenzorių ar jų valią vykdžiusių redaktorių primestos iš šalies.

XXXIV. LAGERINĖ TAUTŲ SĄJUNGA

Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešių tautų nariai, skaitant SSSR visas tautas – ukrainiečius, gudus, gruzinus, totorius, mordvinus, kirgizus ir t. t., – rusais, kaip tai lageryje buvo daroma.

Visą laiką savo skaičiumi vyravo lenkai – ir lageris jų žemėje buvo išbudavotas, – jis buvo ir skirtas jiem aptarnauti. Savaime, ir jų prieauglis buvo pats didžiausias. Lenkus čia atvarydavo iš įvairių gestapo įstaigų: Gdansko, Karaliaučiaus, Bydgoščo, Stargardo, Plocko, Grudziondzo, Kartuzų, Torunės ir daugelio kitų vietų.

Antrąją vietą skaičiaus atžvilgiu užėmė rusai, trečią – vokiečiai, ketvirtą – lietuviai. Tačiau 1943 metų pačioj pabaigoj lietuvius ir vokiečius staiga nukonkuravo ir ėmė lenktyniauti su rusais ir lenkais – latviai. Staiga iš Rygos jų atbildino per vieną kartą ištisus tris tūkstančius. Tai buvo įvairiaplaukė publika. Jos tarpe buvo nemaža ir rusų, bet kadangi jie buvo Latvijos piliečiai, mokėjo latviškai, jie buvo užrašomi latviais.

Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai išdidžiai, didžiavosi savo latviška kilme. Laikėsi visuomet būreliais savo tarpe, stengėsi net latviškas darbo komandas sudarinėti. Jie nuolat dainuodavo latviškas dainas – ir lageryje betupėdami, ir eidami į darbą, ir grįždami iš jo. Darbą latviai dirbo labai rūpestingai, – galimas daiktas, tikėjosi tuo būdu valdžiai įsiteikti ir kokių nors palengvinimų nusipelnyti. Per palyginti labai trumpą laiką visi lagerio piliečiai pasidarė vieningai neigiamai nusiteikę latvių atžvilgiu. Erzino juos ir latvių rasinis išdidumas, ir jų būdo šiurkštumas, ir jų rūpestingumas katorginiame darbe, ir jų triumfališkas žygiavimas su dainomis į darbovietes, esesninkų budeliam genant. Ir, tarytum tyčia, dainuodavo jie tokią maršo dainą, kuri kitų tautų žmonėm stačiai draskė nervus, – dainą, turėjusią refreną:

– Dzimdzi-rim-dzim-dzim![3]

Kiti kaliniai, ypač lenkai, stačiai siusdavo nuo tos dainos. Kitas jų, būdavo, iš tolo išgirdęs tą nelaimingą refreną, persukęs žandą plėšia iš grindinio akmenį ir leidžia jį į dainininkų būrį. Tuomet, būdavo, latviai rimdzimdzina dar atkakliau, – į juos skrenda dar daugiau akmenų. Kuo latviam brangus buvo tasai rimdzimdzynas – sunku

[3] LLTI BR saugomo DM mašinraščio redaktorius Valys Drazdauskas [toliau VD] išbraukė epizodą apie latvių kalinių laikyseną ir darbą lageryje, jų santykį su kitų tautybių, ypač lenkų, kaliniais. Šalintas Sovietų Sąjungai priklausiusių tautų atstovų susipriešinimo motyvas, kuris neatitiko sovietinės ideologijos ir propagandos naratyvo (tautų draugystės principo).MLLM saugomo DM mašinraščio redaktorius Justas Paleckis [toliau JP] storu raudonu pieštuku suskliaudė šį ir tolesnį epizodą apie latvių dainos poveikį kitiems kaliniams, ypač lenkams, nurodė, kaip reikėtų juos ideologiškai pakoreguoti.Balys Sruoga [toliau BS] stengėsi atsižvelgti į JP pastabą, ją perkėlė į LLTI BR DM mašinraštį, kur paliko prierašą lapelyje: „Patikrinkit pataisą!“Jis, kaip nurodyta, siūlė redaktoriui iš išbraukto epizodo palikti tik latviškos dainos refreną: „vis traukdavo dainą su priemiestiniu refrenu:– Dzimdzi-rim-dzim-dzim!Traukė latviai savo dainą, rimdzimdziavo, nors tasai refrenas daugybę nemalonumų jiem pridarydavo“.VD priėmė BS pasiūlytą pataisą.1957 m. DM leidime šių epizodų nėra (žr. p. 264). Juos 1997 m. DM leidime atkūrė redaktorė Donata Linčiuvienė (toliau DL) (žr. p. 412–413).

būtų pasakyti. Tiktai tasai jų atkaklusai rimdzimdziavimas atnešė jiem daugybę nemalonumų. Juos lageryje ėmė žiauriai pajuokti, itin energingai daužyti, akiplėšiškai skriausti. Užtarėjų latviam niekur neatsirado. Iš dvidešimt penkių lageryje gyvenusių tautų nė viena latvių nemėgo. Patys gi latviai iš to apmaudo ėmė skubotai mirti. Ir – dar blogiau. 1944 metų kovo mėnesį atėjo įsakymas du tūkstančius kalinių pasiųsti į Mauthauseno koncentracijos lagerį – uolų skaldymo darbam, itin sunkiem. Kalinių parinkimas priklausė nuo lagerio pareigūnų, – SS ir kalinių, dirbusių administracijoje. Per tris dienas buvo surinkta du tūkstančiu kalinių, – ir jie buvo – visi latviai.

Kad ir kažkokia dvokianti velnio duobė buvo tasai Stutthofas, bet vis dėlto jis toli gražu buvo ne Mauthausenas, – toji skerdykla akmenų skaldyklose. Vargu kas iš tų dviejų tūkstančių latvių išliko gyvas tenai…[4]

Išvykus latviam, lietuviai užėmė vėl ketvirtą vietą. Lietuvių skaičius čionai buvo maždaug pastovus, laikėsi apie tris šimtus. Vieni išmirdavo, jų vieton maždaug tiek pat atsiųsdavo naujų – taip ir susibalansuodavo.

1944 metų ankstybą pavasarį atvežė 165 danus. Iki tam laikui jie gyveno danų lageriuose internuoti, kaip sanatorijoje. Kiekvienas bene kambarį tenai turėjo. Vienas jų tenai sėdėdamas sugebėjo ne tiktai oficialiai vesti, bet ir išsiskirti su jaunąja žmonele, – menininkas jis buvo, teatro dekoratorius…

Danai – daugiausia buvo komunistinė ar komunistuojanti publika, socialdemokratai ir Ispanijos pilietinio karo dalyviai. Darbininkai, meisteriai, amatninkai, jūrininkai. Buvo ir keli savivaldybų veikėjai, inžinieriai, advokatai, vienas dailininkas ir vienas – puikus šachmatistas. Vokiečių valdžia nutarė, kad jie Danijos lageryje per gerai gyvena. Gabeno juos Vokietijon sukimštus į laivo dugną, kaip silkes. Vežant per Vokietiją traukiniu tris dienas jiem nedavė nė lašelio vandens… Jie prašė gerti. Atneša, būdavo, esesninkas kibirą vandens – ir išpilia žemėn ties traukinio langais, – atseit, pasižiūrėkite, kaip vandenėlis žemėn sunkiasi… Danai Stutthofe sudarė savo grupę, buvo apgyvendinti visi kartu, viename bloke. Jie palyginti buvo daug geriau traktuojami, negu visi kiti politiniai katorgininkai. Niekas jų nemušė, niekas jų beprasmiškai negainiojo, nepersekiojo. Jie gaudavo net daniškus laikraščius. Tiesa, ir jų laikraščiai ėjo hitlerinės cenzūros priežiūroje, bet juose buvo vis dėlto nepalyginti daugiau žinių, negu vokiškoje spaudoje. Danai Stutthofe savo daniška kilme nesididžiavo, eidami vergo pareigas budelių priežiūroje savo tautinių dainų nedainuodavo… Danais niekas nesijuokė. Danus visi gerbė ir mylėjo. Mūsų su jais santykiai buvo ko geriausi. Kai jie atvyko į lagerį, mes buvome jau seni katorgininkai, mes jau mokėjome lageryje gyventi, – mes jau galėjome ir danam šiek tiek padėti. Kiek vėliau danai pradėjo reguliariai gauti iš savo Raudonojo Kryžiaus siuntinius, – jie mum nepaliko skolingi už pirmąją pagalbą. Kai kurie danai mūsų bloke jautėsi kaip pas artimiausius gimines. Tiktai su slavų tautomis danai lageryje nieku būdu negalėdavo surasti bendros kalbos…[5]

[4] JP storu raudonu pieštuku suskliaudė, o VD pagalbininkas redaktorius Augustinas Gricius (toliau AG) mėlynu rašalu išbraukė paskutinį pastraipos sakinį – pasakotojo komentarą („Vargu kas iš tų dviejų tūkstančių latvių išliko gyvas tenai…“). Juo išsakytas tautinės diskriminacijos lageryje rezultatas: lagerio administracijoje dirbo daugiausia lenkų kaliniai, todėl jie paveikė esesininkų sprendimą latviams pritaikyti žiauriausią bausmę.1957 m. DM leidime šio sakinio nėra (žr. p. 265). Jį 1997 m. DM leidime atkūrė redaktorė Donata Linčiuvienė (toliau DL) (žr. p. 413).

[5] JP storu raudonu pieštuku suskliaudė, o VD išbraukė paskutinį pastraipos sakinį apie danų ir slavų tautų santykį (slavų tautos apibūdintos neigiamai, su jomis neįmanoma rasti bendros kalbos).1957 m. DM leidime šio sakinio nėra (žr. p. 265). Jį 1997 m. DM leidime atkūrė redaktorė DL (žr. p. 414).

1944 metų vasaros pabaigoj atvarė mum apie porą šimtų prancūzų… vokiečių SS uniformoje! Seniau lageryje sėdėjusiem prancūzam plaukai pakaušiuose pasišiaušė, – jų tarpe buvo labai padorių vyrų. Jie tučtuojau mum pranešė, kad su naujais atvykėliais jie nieko bendra neturi, nes tie atvykėliai tiktai gėdą prancūzam darą.

Tieji atvykėliai – tai buvo įvairiose pakampėse surinktas prancūziškas šlamštas. Jie visi puikiai žinojo, kad atgimusioje Prancūzijoje vietos jiem nebebus, – jie ir nenorėjo jos atgimimo. Tai puikiai žinojo ir vokiečių valdžia, ir lagerio administracija. Netrukus tiem prancūzam buvo pasiūlyta laisvė, kad jie eitų tiktai savanoriais į frontą pakariauti. Daugumas jų įsirašydino ir išvažiavo. Apie tris dešimtis vis dėlto atsisakė važiuoti, – liko lageryje ir buvo geri kolegos.

1944 metų rudeniop vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais… latviai pilnoje SS uniformoje, su savo feldfebeliais ir karininkais. Ir jie apsigyveno krūvoj, savo SS pulkininko priežiūroj, kuris juos mušdavo kaip ciuckas. Apsigyveno krūvoj – ir vėl po lagerį pasklido tas nevalyvasai:

– Dzimdzi-rim-dzim-dzim!

Vokiška SS uniforma ir tasai refrenas – jau būtų visiškai pakankama priežastis, kad lagerio visuomenė būtų neigiamai nusiteikusi atvykėlių atžvilgiu.

Latviai aiškinosi, jie nebuvę vokiški esesninkai, – jie prie vokiškos uniformos turėję savo tautinį ženkliuką, ant rankovės prikabintą. Į tokį pasiaiškinimą lenkai jiem atsakydavo:

– O, taip! Kaip kekšė su rūtelių vainikėliu!

Atsakydavo – ir padarydavo: „Mützen ab“, – žinoma, ne sau, bet latviam. Su letena, maždaug. Per viršugalvį ir veido pryšakį[6].

Atvarinėti ėmė ir estų būrius. Kartą blokavui vienas estas naujokas trupučiuką kažkodėl nepatiko, – blokavas rėžė estui, kaip ir pridera naujokui rėžti. Estas pakraipė galva, – jis gi buvo naujokas. Jis nežinojo, kad blokavas yra labai didelė valdžia. Jam tai labai nepatiko. Jis susiraukė.

– Ar tau dažnai taip užeina? – pasiklausė jisai blokavo ir davė jam trupučiuką grąžos.

Baisiai nusistebėjo blokavas, gavęs per snukį. Nuvirto jisai po stalu. Guli jisai po stalu ir sako: oi-oi!

Blokavui į pagalbą šreiberis atskubėjo. Estas tiktai – žybt! – šreiberis taip pat nuriedėjo po stalu. Sėdi jis tenai šalia blokavo ir sako: oi-oi!

Pasirodo, to esto – sunkaus svorio boksininko būta. Jis vienas išgriovė visą bloko valdžią iki puodininko imtinai. Ištrūkęs su stiklais pro langą blokavas pasišaukė pagalbą iš kitų blokų, estas užsibarikadavo savo bloke. Įvyko garsi batalija. Byrėjo langai, braškėjo sienos, šipuliais ėjo kėdės ir stalai: kovėsi vienas estas prieš valdžios krūvą. Estui kautynės nelabai kaip baigėsi, tačiau ne jis vienas buvo sužeistas… Užtat paskui lageryje daugiau niekas jo nebeužkabinėjo. Jį visas lageris gerbė. Gerbė ir visus estus.

Panašiai buvo ir mūsų bloko vienam sportininkui milžinui. Puolė jį kaimynas blokavas, razbaininkas – profesionalas, norėdamas su taburete galvą pakalenti. Mūsiškis atėmė iš jo taburetę, nusviedė lauk, – patį blokavą pagavo pusiau, apsukė

[6] JP suskliaudė, o VD išbraukė epizodą, kad 1944 m. rudenį į Stutthofo lagerį vėl buvo atgabenta daug latvių esesininkų, kurie, kaip ir anksčiau kalėję jų tautiečiai, dainavo refreną iš latviškos maršo dainos.LLTI BR DM mašinraštyje BS paliko lapelyje pastabą redaktoriui VD, kuris išbraukė ne tik šį, bet ir platesnį epizodą apie 1944 m. į lagerį uždarytus šimtus latvių esesininkų:„Jei mes keikiame savo fašistus, kodėl gi latvių fašistų negalima net pašiepti? Juk čia eina kalba ne apie latvių tautą, bet fašistus?Kuo gi jie geresni už mūsų fašistus? Mūsiškiai bent SS dalinių nesudarinėjo!Tad siūlau kompromisą: pasitenkinti tuo, kas išbraukta raudonu rašalu!Kad prancūzai atėjo SS uniformoj (204 ps.) – galima rašyti, o kad latviai – negalima?!Kurių gi velnių latvių fašistų gailėtis?“VD išbraukto fragmento, kuriame išreikštas kategoriškas išdavikų latvių vertinimas, neatstatė, nes naikino faktą, kad su nusikaltėliais naciais bendradarbiavo ir dalis Sovietų Sąjungos piliečių.Pašalinto epizodo DM leidimuose nėra, jis dar neatkurtas.

kelius kartus ore ir numetė į klaną, nosį į purvą paniurkydamas. Nuo to meto tasai blokavas pasidarė ištikimiausias mūsų bloko bičiulis.

Lageryje buvo dar belgų, liuksemburgiečių, anglų, amerikonų, rumunų, graikų, serbų, švedų, norvegų, suomių, net viena japonė buvo galas žino iš kur ir kaip atsiradusi.

Kai Selonke keikdamas Buchenvaldą piktinosi, kad tenai kalinių tarpe nėra vienybės, Bublitzas aiškino:

– Kalinių tarpe vienybės neturi būti. Kaliniai turi savo tarpe pjautis. Kitaip jų nesuvaldysi…

Mūsų lageryje Bublitzo teorija buvo pilnai įgyvendinta. Kaliniai savo tarpe ėdėsi, bet kiekvienas kas sau. Nebuvo susigrupavę pagal trikampių spalvą ar tautybę. Žaliasai su raudonuoju galėjo gražiai sugyventi, lygiai kaip bibelforšeris su homoseksualistu. Taip pat ir tautybės kaip tokios savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo, ne iš pikto, dėl įvairumo daugiau, – tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. Sugyveno gražiai. Tiktai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo, – ne dėl rasinių sumetimų…[7]

[7] JP storu raudonu pieštuku suskliaudė sakinio fragmentą, dėl kokių priežasčių latviai nemėgti lageryje. LLTI BR DM mašinraštyje VD išbraukė pirmąją sakinio dalį, o mėlynu rašalu paskutinę sakinio mintį išbraukė VD pagalbininkas, redaktorius AG.Pašalintos teksto dalies DM leidimuose nėra, ji dar neatkurta.Latviai lageryje nemėgti ne dėl jų tautybės, bet dėl išdavikiško prisitaikymo. Buvęs Štuthofo lagerio kalinys, kunigas Stasys Yla taikliai apibūdino latviams būdingas savybes – individualizmą, praktiškumą ir gebėjimą prisitaikyti prie bet kokių aplinkybių. Priešingai, nei latviams, lietuvių kaliniams būdingos „pastangos saugoti principą, nors dėl to reikėtų sudėti nemaža aukų“ (Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, Putnam: Immaculata, 1951, p. 356).Kalbant apie įvairių tautų kalinių tarpusavio santykius lageryje, reikia turėti galvoje subjektyvų situacinį kūrinio pasakotojo vertinimą: „*Dievų miško* autorius rodo ne kokias nors išankstines nuostatas visos latvių tautos atžvilgiu, bet tik tas, kurios *situaciškai* susiformuoja lageryje jam stebint tenykštę latvių bendruomenę“ (Vigmantas Butkus, „Latviai *Dievų miške*: *Dievų miškas* Latvijoje“, in: *Žmogus ir žodis*, Vilnius, 2016, t. 18, Nr. 2, p. 27).

PAAIŠKINIMAI

Rengiant beletrizuotų B. Sruogos atsiminimų XXXIV skyrių „Lagerinė tautų sąjunga“, laikytasi habil. dr. Algio Samulionio XX a. devintame dešimtmetyje nustatytų rašytojo kūrinių tekstų redagavimo principų. Jie taikyti B. Sruogos „Raštų“ serijos, pradėtos skelbti 1996 m., leidybai.

B. Sruogos kūrybos tekstus daugiatomyje siekta pateikti autentiškesnius, tikslesnius – kuo mažiau redaguotus. Todėl turėjo būti pakoreguota tik jų rašyba, skyryba (jei autoriaus variantas visai negalimas), ištaisytos korektūros klaidos. Tačiau turėjo išlikti visa, kas būdinga B. Sruogos stiliui ir kalbai: jo vartotos tarmybės, neprigiję naujadarai, senoviškesnės, šiandien nebelabai įprastos kai kurių žodžių formos, nenorminė leksika, neteiktinos konstrukcijos. Turėjo atsispindėti ir netikslios B. Sruogos citatos iš atminties, įvairuojanti kitakalbių asmenvardžių rašyba[8].

B. Sruogos tekstai, skelbiami „Raštuose“, turėjo būti palyginti su šaltiniais, kuriuose pirmiausia užrašyti, pateikti nekupiūruoti, parengti su priedais – išsamesniais komentarais ir visomis reikalingomis rodyklėmis.

1997 m. leidžiant, o 2005 m. perleidžiant „Dievų mišką“, kūrinio tekstas redaguotas tradiciškai. B. Sruogos tekstas normintas, stengiantis autoriaus kalbą padaryti suprantamesnę – priartinti prie tuo metu nustatytų skyrybos ir rašybos normų. Todėl A. Samulionio nustatyti modernūs ir alternatyvūs B. Sruogos kūrinių tekstų

[8] Algis Samulionis, „Balio Sruogos *Raštai* (parengimo principai)“, 1989 m. gruodis, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštynas*, f. 111, b. 381, l. 2–3; Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: Balys Sruoga, *Verpetai ir užuvėjos*, (ser. *Kritikos biblioteka*-5), redakcinė komisija Petras Bražėnas, Jonas Lankutis, Eugenijus Matuzevičius, sudarė, įvadą ir paaiškinimus parašė Algis Samulionis, Vilnius: Vaga, 1990, p. 449–450.

redagavimo principai, kuriais teikta pirmenybė autoriaus variantui, liko nerealizuoti. 2025 m. jie sukonkretinti ir pritaikyti „Dievų miškui“. Kūrinio teksto, kuris dar vis neatvertas, atkūrimo procesą siūloma įsivaizduoti „kaip seno paveikslo atnaujinimą: kai nuo jo nuvalomos apnašos ar net padažymai, – ir atsiveria tikros spalvos – kartais visai kitos, kartais tik tonai kiti. Bet matai, kaip buvo sukurta“[9].

Pateikiamas B. Sruogos kūrinio *Dievų miškas* skyrius „XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“. Jis skiriasi nuo 2005 m. publikuoto varianto:

• **atkurtos praleistos vietos** (jos pažymėtos pasvirai; redakciniai variantai parodyti laužtiniuose skliaustuose, o autoriaus – paprastuose):

> Visą laiką *savo* skaičiumi vyravo lenkai – ir lageris jų žemėje buvo išbudavotas, – jis buvo *ir* skirtas jiem aptarnauti.
>
> Tiktai *tasai jų atkaklusai rimdzimdziavimas atnešė jiem daugybę nemalonumų.* J[ų](uos) lageryje ėmė žiauriai pajuokti, itin energingai daužyti, akiplėšiškai skriausti.
>
> Vokiška SS uniforma ir tasai refrenas – jau būtų visiškai pakankama priežastis, kad lagerio visuomenė būtų neigiamai nusiteikusi atvykėlių atžvilgiu.
>
> *Latviai aiškinosi, jie nebuvę vokiški esesninkai, – jie prie vokiškos uniformos turėję savo tautinį ženkliuką, ant rankovės prikabintą. Į tokį pasiaiškinimą lenkai jiem atsakydavo:*
>
> *– O, taip! Kaip kekšė su rūtelių vainikėliu!*
>
> *Atsakydavo – ir padarydavo: „Mützen ab“, – žinoma, ne sau, bet latviam. Su letena maždaug. Per viršugalvį ir veido pryšakį.*
>
> Atvarinėti ėmė ir estų būrius.
>
> Tiktai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo, *– ne dėl rasinių sumetimų…*;

• **atstatytos pakeistos vietos, atkurtos autentiškos žodžių formos** (išlaikomos autoriaus pasirinktos kalbos dalys, vartojami linksniai, aukščiausio laipsnio būdvardžių ir prieveiksmių formos su dalelyte *ko*, kito kamieno žodžiai):

> Iki tam laikui jie gyveno [Danijos] *danų* lageriuose internuoti, kaip sanatorijoje.
>
> [Iš danų] *Danais* niekas nesijuokė.
>
> Mūsų su jais santykiai buvo [kuo geriausi] *ko geriausi*.
>
> Ir – dar blogiau. 1944 metų kovo mėnesį atėjo įsakymas du [tūkstančiai] *tūkstančius* kalinių pasiųsti į Mauthauseno koncentracijos lagerį – uolų skaldymo darbam, itin sunkiem.
>
> 1944 metų vasaros pabaigoj atvarė mum apie porą šimtų prancūzų… vokiečių [su SS uniforma] *SS uniformoje*!
>
> 1944 metų rudeniop vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais… latviai [pilna SS uniforma] *pilnoje SS uniformoje*, su savo feldfebeliais ir karininkais.
>
> Apie [trys dešimtys] *tris dešimtis* vis dėlto atsisakė važiuoti, – liko lageryje ir buvo geri kolegos.
>
> Estas pakraipė [galvą] *galva*, – jis gi buvo naujokas.
>
> Mūsiškis atėmė iš jo taburetę, nusviedė lauk, – patį blokavą pagavo pusiau, [apsuko] *apsukė* [kelis] *kelius* kartus ore ir numetė į klaną, nosį į purvą paniurkydamas.;

• **grąžinta autoriaus leksika, kuriai būdingi tarminiai niuansai, nedėsningi fonetiniai kitimai**:

> Kitas jų, būdavo, iš tolo išgirdęs tą nelaimingą refreną, persukęs žandą plėšia iš grindinio akmenį ir leidžia jį į [dainininkų] *dainininkų* būrį.
>
> 1944 metų [ankstyvą] *ankstybą* pavasarį atvežė 165 danus.
> Atneša, būdavo, esesninkas kibirą vandens – ir [išpila] *išpilia* žemėn ties traukinio langais, – atseit, pasižiūrėkite, kaip vandenėlis žemėn sunkiasi…;

• **atstatyti pakeisti autoriaus žodžiai**:

> Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešių tautų nariai, [laikant] *skaitant* SSSR visas tautas – ukrainiečius, gudus, gruzinus, totorius, mordvinus, kirgizus ir t. t. – rusais, kaip tai lageryje buvo daroma.

[9] Miko Vaicekausko laiškas Neringai Markevičienei, 2026-01-31.

Tiktai su slavų tautomis danai lageryje nieku [gyvu] *būdu* negalėdavo surasti bendros kalbos…

1944 metų [vasario] *vasaros* pabaigoj atvarė mum apie porą šimtų prancūzų…;

• grąžinta autoriaus žodžių rašyba:

Lenkus čia atvarydavo iš įvairių gestapo įstaigų: Gdansko, Karaliaučiaus, Bydgoščo, Stargardo, Plocko, Grudziondzo, Kartuzų, Tor[ū](u)nės ir daugelio kitų vietų.;

• grąžinta autoriaus skyryba:

Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešių tautų nariai, skaitant SSRS visas tautas – ukrainiečius, gudus, gruzinus, totorius, mordvinus, kirgizus ir t. t.(,) – rusais, kaip tai lageryje buvo daroma.

Savaime(,) ir jų prieauglis buvo pats didžiausias.

Ir(,) tarytum tyčia(,) dainuodavo jie tokią maršo dainą, kuri kitų tautų žmonėm stačiai draskė nervus, – dainą, turėjusią refreną:

– [Dzimdzi rim dzim dzim] (Dzimdzi-rim-dzim-dzim)!

Kitas jų, būdavo, iš tolo išgirdęs tą nelaimingą refreną, persukęs žandą[,] plėšia iš grindinio akmenį ir leidžia jį į daininkų būrį.

Kuo latviam brangus buvo tasai rimdzimdzynas – sunku būtų pasakyti[…](·)

Kad ir kažkokia dvokianti velnio duobė buvo tasai Stutthofas, bet vis dėlto jis toli gražu buvo ne Mauthausenas, – toji skerdykla akmenų skaldyklose![·](·)

Atsakydavo – ir padarydavo: „Mützen ab“, – žinoma, ne sau, bet latviam. Su letena(,) maždaug. Per viršugalvį ir veido pryšakį.

Nuvirto jisai po stalu. Guli jisai po stalu ir sako: [oi oi] (oi-oi)!

Sėdi jis tenai šalia blokavo ir sako: [oi oi] (oi-oi)!

Vienas jų[,] tenai sėdėdamas[,] sugebėjo ne tiktai oficialiai vesti, bet ir išsiskirti su jaunąja žmonele, – menininkas jis buvo, teatro dekoratorius[·](…)

Gabeno juos Vokietijon sukimštus į laivo dugną(,) kaip silkes.

Vežant per Vokietiją traukiniu[,] tris dienas jiem nedavė nė lašelio vandens[·](…)

Atneša, būdavo, esesninkas kibirą vandens – ir išpilia žemėn ties traukinio langais, – atseit(,) pasižiūrėkite, kaip vandenėlis žemėn sunkiasi…

Jie palyginti buvo daug geriau traktuojami(,) negu visi kiti politiniai katorgininkai.

Tiesa, ir jų laikraščiai ėjo hitlerinės cenzūros priežiūroje, bet juose buvo vis dėlto nepalyginti daugiau žinių(,) negu vokiškoje spaudoje.

Danai Stutthofe savo daniška kilme nesididžiavo, eidami vergo pareigas[,] budelių priežiūroje savo tautinių dainų nedainuodavo…

Ištrūkęs su stiklais pro langą[,] blokavas pasišaukė pagalbą iš kitų blokų, estas užsibarikadavo savo bloke.

Puolė jį kaimynas blokavas, razbaininkas –(¯) profesionalas, norėdamas su taburete galvą pakalenti.

Kai Selonke[,] keikdamas Buchenvaldą[,] piktinosi, kad tenai kalinių tarpe nėra vienybės, Bublitzas aiškino…

Taip pat ir tautybės[,] kaip tokios[,] savo tarpe nesiriejo.

Tiktai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo[·](', –) ne dėl rasinių sumetimų…;

• atstatyta pažeista autoriaus sakinių struktūra:

Tiktai *tasai jų atkaklusai rimdzimdziavimas atnešė jiem daugybę nemalonumų.* J[j](J)uos lageryje ėmė žiauriai pajuokti, itin energingai daužyti, akiplėšiškai skriausti.;

• atstatyta pažeista autorinio teksto struktūra (kampiniuose skliaustuose parodyti fragmentai, kurie turi būti autoriaus komentarų dalyje, o ne pagrindiniame tekste, nes tai 1946 m. redaktoriaus perrašytas B. Sruogos paaiškinimas prie teksto pridėtame lapelyje; rodyklėmis parodyta pakeista autentiško teksto vieta, dviem pasvirais brūkšneliais pažymėta, kad frazė turi būti užrašyta naujoje eilutėje):

Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai išdidžiai, didžiavosi savo latviška kilme. Laikėsi

visuomet būreliais savo tarpe, stengėsi net latviškas darbo komandas sudarinėti. Jie nuolat dainuodavo latviškas dainas – ir lageryje betupėdami, ir eidami į darbą, ir grįždami iš jo[’](‘) <vis traukdavo dainą su priemiestiniu refrenu: „Dzimdzi-rim-dzim-dzim!“ > ←

← Darbą latviai dirbo labai rūpestingai, – galimas daiktas, tikėjosi tuo būdu valdžiai įsiteikti ir kokių nors palengvinimų nusipelnyti. Per palyginti labai trumpą laiką visi lagerio piliečiai pasidarė vieningai neigiamai nusiteikę latvių atžvilgiu. Erzino juos ir latvių rasinis išdidumas, ir jų būdo šiurkštumas, ir jų rūpestingumas katorginiame darbe, ir jų triumfališkas žygiavimas su dainomis į darbovietes, esesninkų budeliam genant. Ir tarytum tyčia dainuodavo jie tokią maršo dainą, kuri kitų tautų žmonėm stačiai draskė nervus, – dainą, turėjusią refreną: // [„Dzimdzi-rim-dzim-dzim!“] → → (– Dzimdzi-rim-dzim-dzim!)

<Traukė latviai savo dainą, rimdzimdziavo, nors tasai atkaklus rimdzimdziavimas daugybę nemalonumų jiem pridarydavo… >

1944 metų rudeniop vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais… latviai pilnoje SS uniformoje, su savo feldfebeliais ir karininkais. Ir jie apsigyveno krūvoj, savo SS pulkininko priežiūroj, kuris juos mušdavo kaip ciuckas. Apsigyveno krūvoj – ir vėl po lagerį pasklido tas nevalyvasai: // [„Dzimdzi-rim-dzim-dzim!“] → → (– Dzimdzi-rim-dzim-dzim!);

Pagal dabartinės kalbos nuostatas 2005 m. ir dabar koreguota:

• atsisakyta perteklinių skirtukų:

1944 metų rudeniop vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais… latviai(’) pilnoje SS uniformoje, su savo feldfebeliais ir karininkais.;

• padėti trūkstami skirtukai:

Kartą blokavui vienas estas naujokas trupučiuką kažkodėl nepatiko, – blokavas rėžė estui[’] kaip ir pridera naujokui rėžti.;

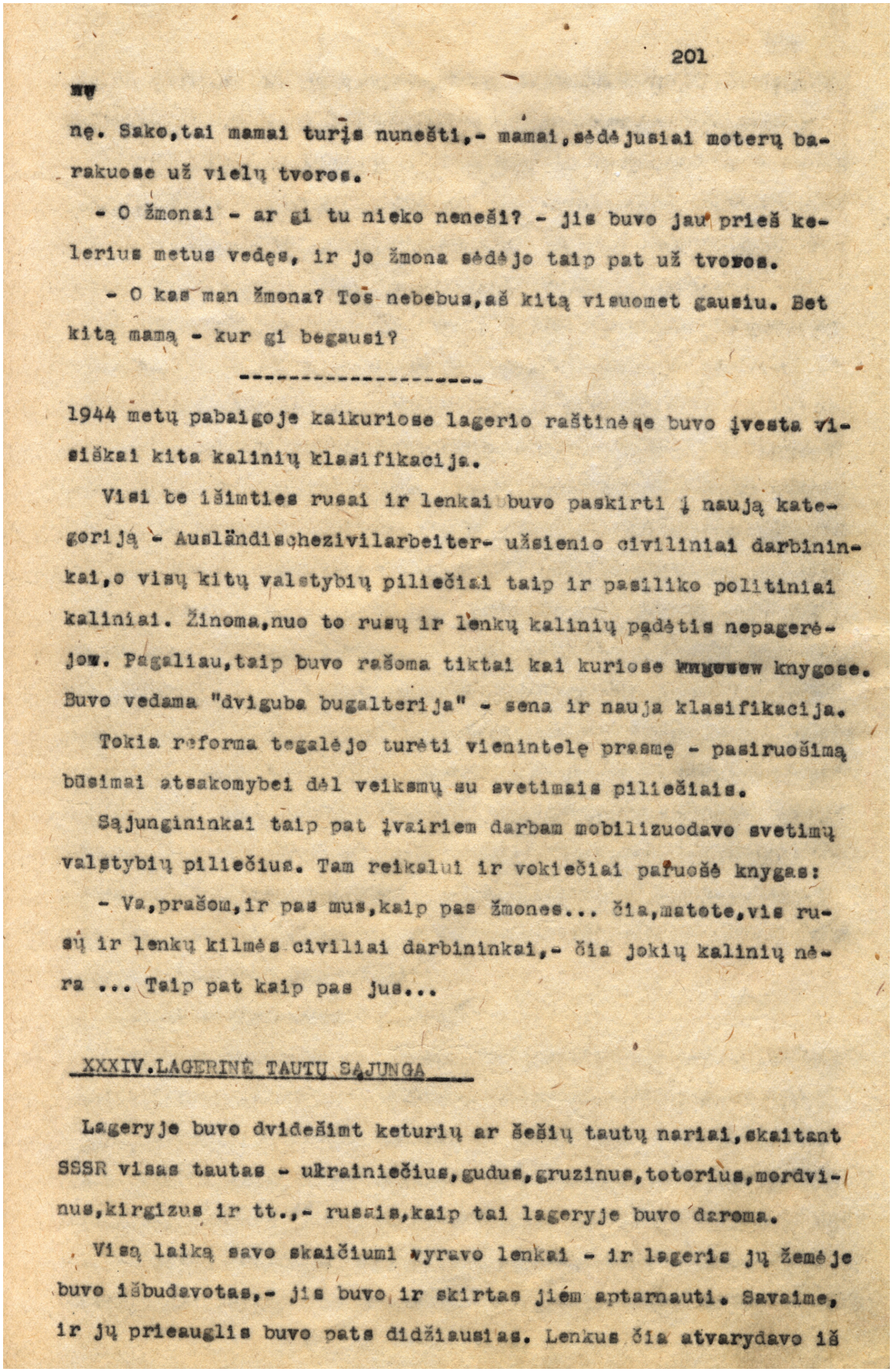
• koreguojama rašyba:

– Ar tau dažnai taip užeina? – pasiklausė jisai blokavo ir davė jam trupučiuką (gražos) [grąžos].;

• koreguojama vietovardžių rašyba:

[Stargardo] vietoj *Stargaardo*, [Kartuzų] vietoj *Kartūzų*, [Mauthausen] vietoj *Matthausen*.

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę]. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve.

201

nę. Sako,tai mamai turįs nunešti,- mamai,sėdėjusiai moterų barakuose už vielų tvoros.

- O žmonai - ar gi tu nieko neneši? - jis buvo jau prieš kelerius metus vedęs, ir jo žmona sėdėjo taip pat už tvoros.

- O kas man žmona? Tos nebebus,aš kitą visuomet gausiu. Bet kitą mamą - kur gi begausi?

1944 metų pabaigoje kaikuriose lagerio raštinėse buvo įvesta visiškai kita kalinių klasifikacija.

Visi be išimties rusai ir lenkai buvo paskirti į naują kategoriją - Ausländischezivilarbeiter- užsienio civiliniai darbininkai,o visų kitų valstybių piliečiai taip ir pasiliko politiniai kaliniai. Žinoma,nuo to rusų ir lenkų kalinių padėtis nepagerėjow. Pagaliau,taip buvo rašoma tiktai kai kuriose knygose. Buvo vedama "dviguba bugalterija" - sena ir nauja klasifikacija.

Tokia reforma tegalėjo turėti vienintelę prasmę - pasiruošimą būsimai atsakomybei dėl veiksmų su svetimais piliečiais.

Sąjungininkai taip pat įvairiem darbam mobilizuodavo svetimų valstybių piliečius. Tam reikalui ir vokiečiai paruošė knygas:

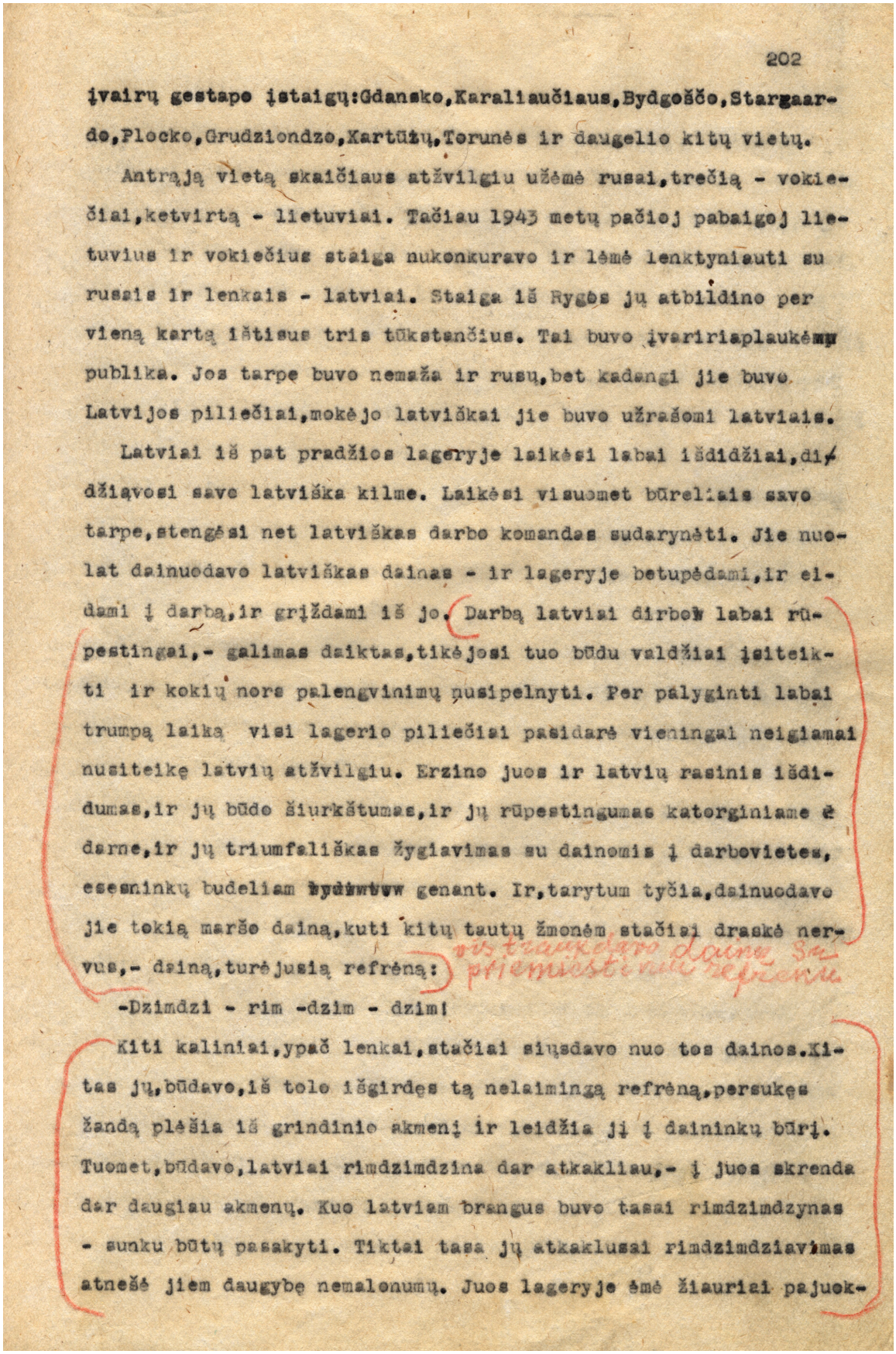
- Va,prašom,ir pas mus,kaip pas žmones... čia,matote,vis rusų ir lenkų kilmės civiliai darbininkai,- čia jokių kalinių nėra ... Taip pat kaip pas jus...

XXXIV.LAGERINĖ TAUTŲ SĄJUNGA

Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešių tautų nariai,skaitant SSSR visas tautas - ukrainiečius,gudus,gruzinus,totorius,mordvinus,kirgizus ir tt.,- russis,kaip tai lageryje buvo daroma.

Visą laiką savo skaičiumi vyravo lenkai - ir lageris jų žemėje buvo išbudavotas,- jis buvo ir skirtas jiem aptarnauti. Savaime, ir jų prieauglis buvo pats didžiausias. Lenkus čia atvarydavo iš

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę]. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve.

202

įvairų gestapo įstaigų:Gdansko,Karaliaučiaus,Bydgoščo,Stargaardo,Plocko,Grudziondzo,Kartūzų,Torunės ir daugelio kitų vietų.

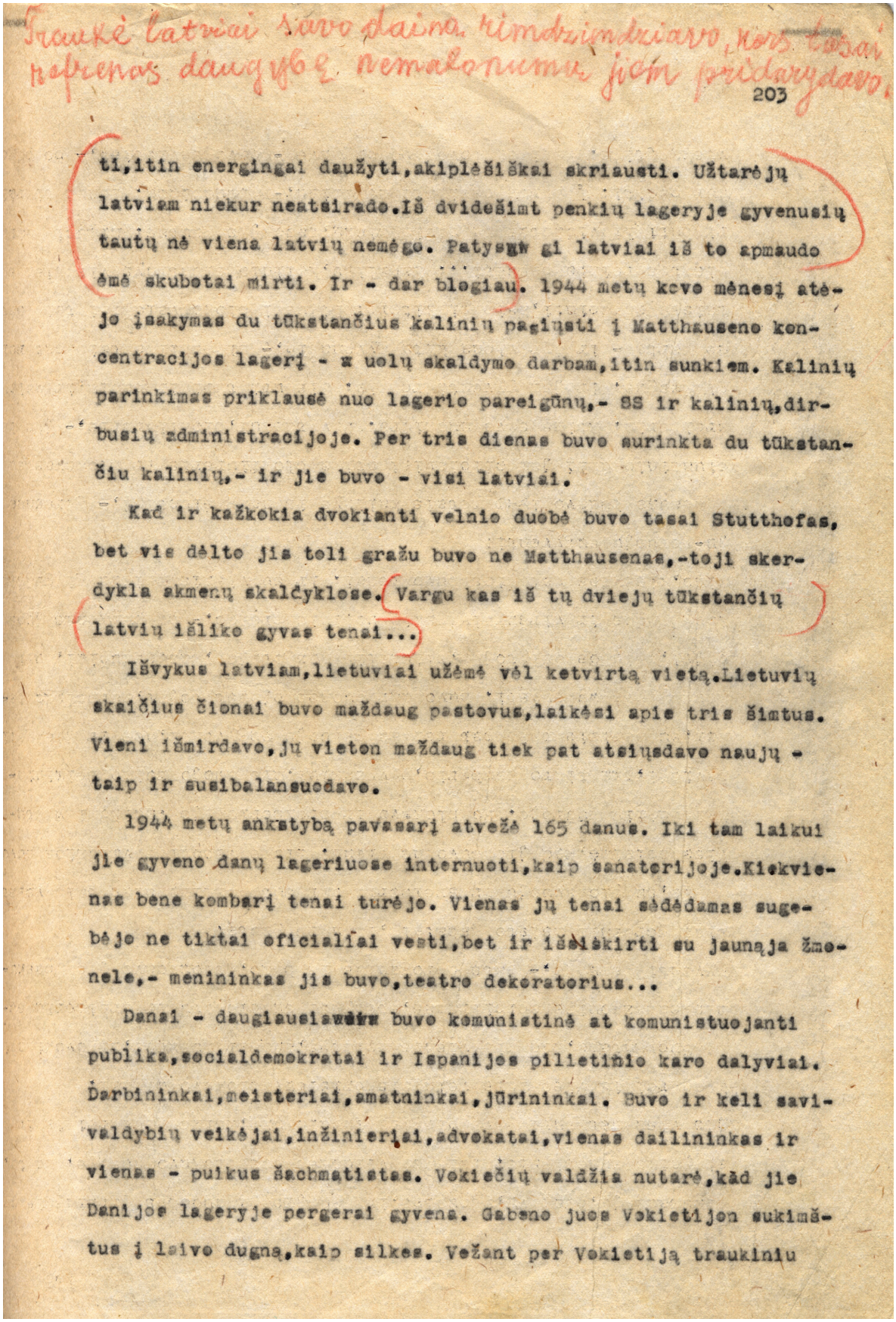
Antrąją vietą skaičiaus atžvilgiu užėmė rusai,trečią - vokiečiai,ketvirtą - lietuviai. Tačiau 1943 metų pačioj pabaigoj lietuvius ir vokiečius staiga nukonkuravo ir lėmė lenktyniauti su rusais ir lenkais - latviai. Staiga iš Rygos jų atbildino per vieną kartą ištisus tris tūkstančius. Tai buvo įvairiaplaukėmų publika. Jos tarpe buvo nemaža ir rusų,bet kadangi jie buvo Latvijos piliečiai,mokėjo latviškai jie buvo užrašomi latviais.

Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai išdidžiai,didžiavosi savo latviška kilme. Laikėsi visuomet būreliais savo tarpe,stengėsi net latviškas darbo komandas sudarynėti. Jie nuolat dainuodavo latviškas dainas - ir lageryje betupėdami,ir eidami į darbą,ir grįždami iš jo. Darbą latviai dirbo labai rūpestingai,- galimas daiktas,tikėjosi tuo būdu valdžiai įsiteikti ir kokių nors palengvinimų nusipelnyti. Per palyginti labai trumpą laiką visi lagerio piliečiai pasidarė vieningai neigiamai nusiteikę latvių atžvilgiu. Erzino juos ir latvių rasinis išdidumas,ir jų būdo šiurkštumas,ir jų rūpestingumas katorginiame darbe,ir jų triumfališkas žygiavimas su dainomis į darbovietes, esesininkų budeliam genant. Ir,tarytum tyčia,dainuodavo jie tokią maršo dainą,kuti kitų tautų žmonėm stačiai draskė nervus,- dainą,turėjusią refreną:

-Dzimdzi - rim -dzim - dzim!

Kiti kaliniai,ypač lenkai,stačiai siųsdavo nuo tos dainos.Kitas jų,būdavo,iš tolo išgirdęs tą nelaimingą refreną,persukęs žandą plėšia iš grindinio akmenį ir leidžia jį į daininkų būrį. Tuomet,būdavo,latviai rimdzimdzina dar atkakliau,- į juos skrenda dar daugiau akmenų. Kuo latviam brangus buvo tasai rimdzimdzynas - sunku būtų pasakyti. Tiktai tasa jų atkaklusai rimdzimdziavimas atnešė jiem daugybę nemalonumų. Juos lageryje ėmė žiauriai pajuok-

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę]. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve.

Graikė latviai savo daina nimdzindziavo, kurs tasai
nepranas daugybę nemalonumų jiem pridarydavo.

ti,itin energingai daužyti,akiplėšiškai skriausti. Užtarėjų latviam niekur neatsirado.Iš dvidešimt penkių lageryje gyvenusių tautų nė viena latvių nemėgo. Patysgi latviai iš to apmaudo ėmė skubotai mirti. Ir - dar blogiau. 1944 metų kovo mėnesį atėjo įsakymas du tūkstančius kalinių pasiųsti į Matthauseno koncentracijos lagerį - ir uolų skaldymo darbam,itin sunkiem. Kalinių parinkimas priklausė nuo lagerio pareigūnų,- SS ir kalinių,dirbusių administracijoje. Per tris dienas buvo surinkta du tūkstančiu kalinių,- ir jie buvo - visi latviai.

Kad ir kažkokia dvokianti velnio duobė buvo tasai Stutthofas, bet vis dėlto jis toli gražu buvo ne Matthausenas,-toji skerdykla akmenų skaldyklose. Vargu kas iš tų dviejų tūkstančių latvių išliko gyvas tenai...

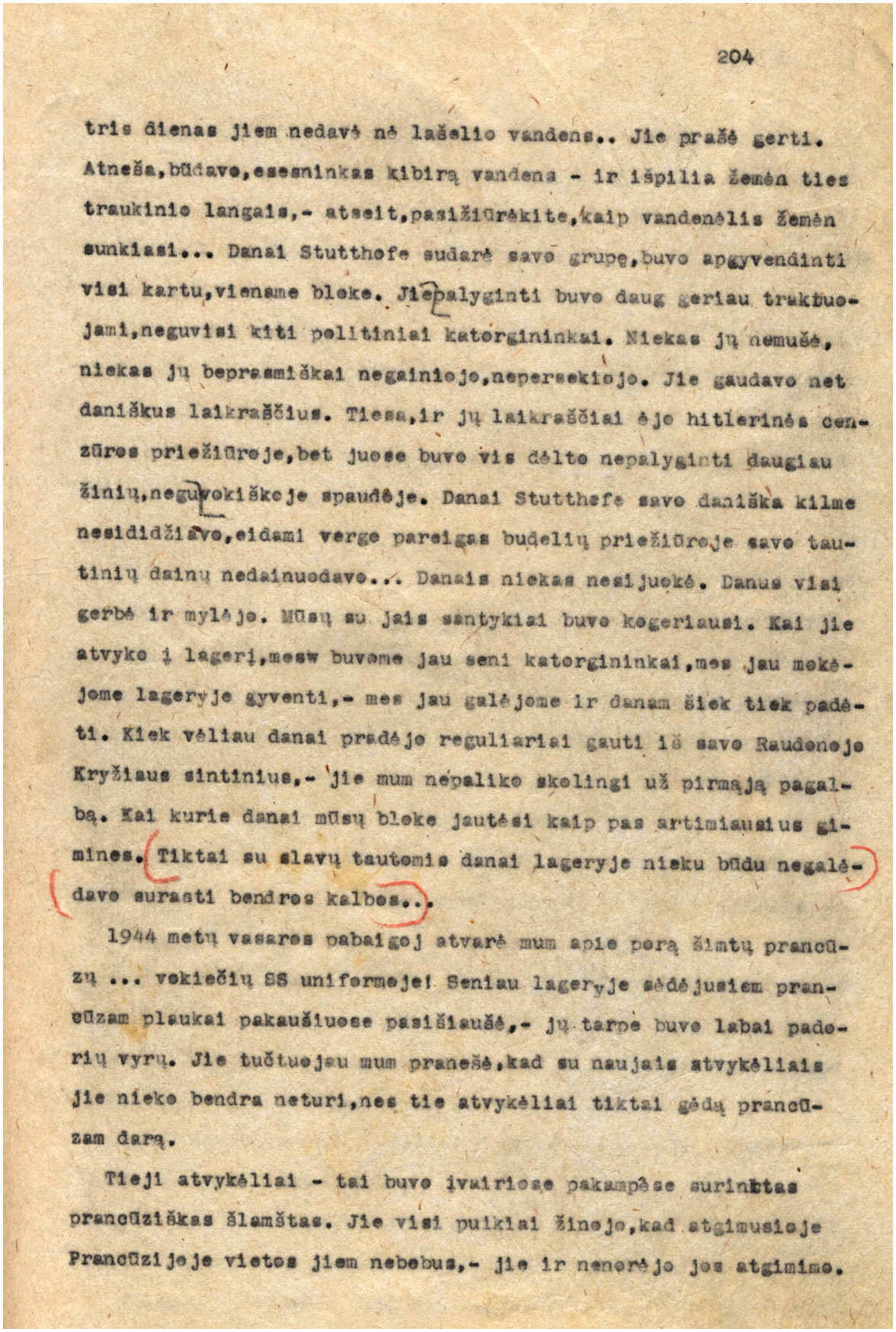
Išvykus latviam,lietuviai užėmė vėl ketvirtą vietą.Lietuvių skaičius čionai buvo maždaug pastovus,laikėsi apie tris šimtus. Vieni išmirdavo,jų vieton maždaug tiek pat atsiųsdavo naujų - taip ir susibalansuodavo.

1944 metų ankstybą pavasarį atvežė 165 danus. Iki tam laikui jie gyveno danų lageriuose internuoti,kaip sanatorijoje.Kiekvienas bene kombarį tenai turėjo. Vienas jų tenai sėdėdamas sugebėjo ne tiktai oficialiai vesti,bet ir išsiskirti su jaunąja žmonele,- menininkas jis buvo,teatro dekoratorius...

Danai - daugiausiaveik buvo komunistinė at komunistuojanti publika,socialdemokratai ir Ispanijos pilietinio karo dalyviai. Darbininkai,meisteriai,amatninkai,jūrininkai. Buvo ir keli savivaldybių veikėjai,inžinieriai,advokatai,vienas dailininkas ir vienas - puikus šachmatistas. Vokiečių valdžia nutarė,kad jie Danijos lageryje pergerai gyvena. Gabeno juos Vokietijon sukimštus į laivo dugną,kaip silkes. Vežant per Vokietiją traukiniu

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę]. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve.

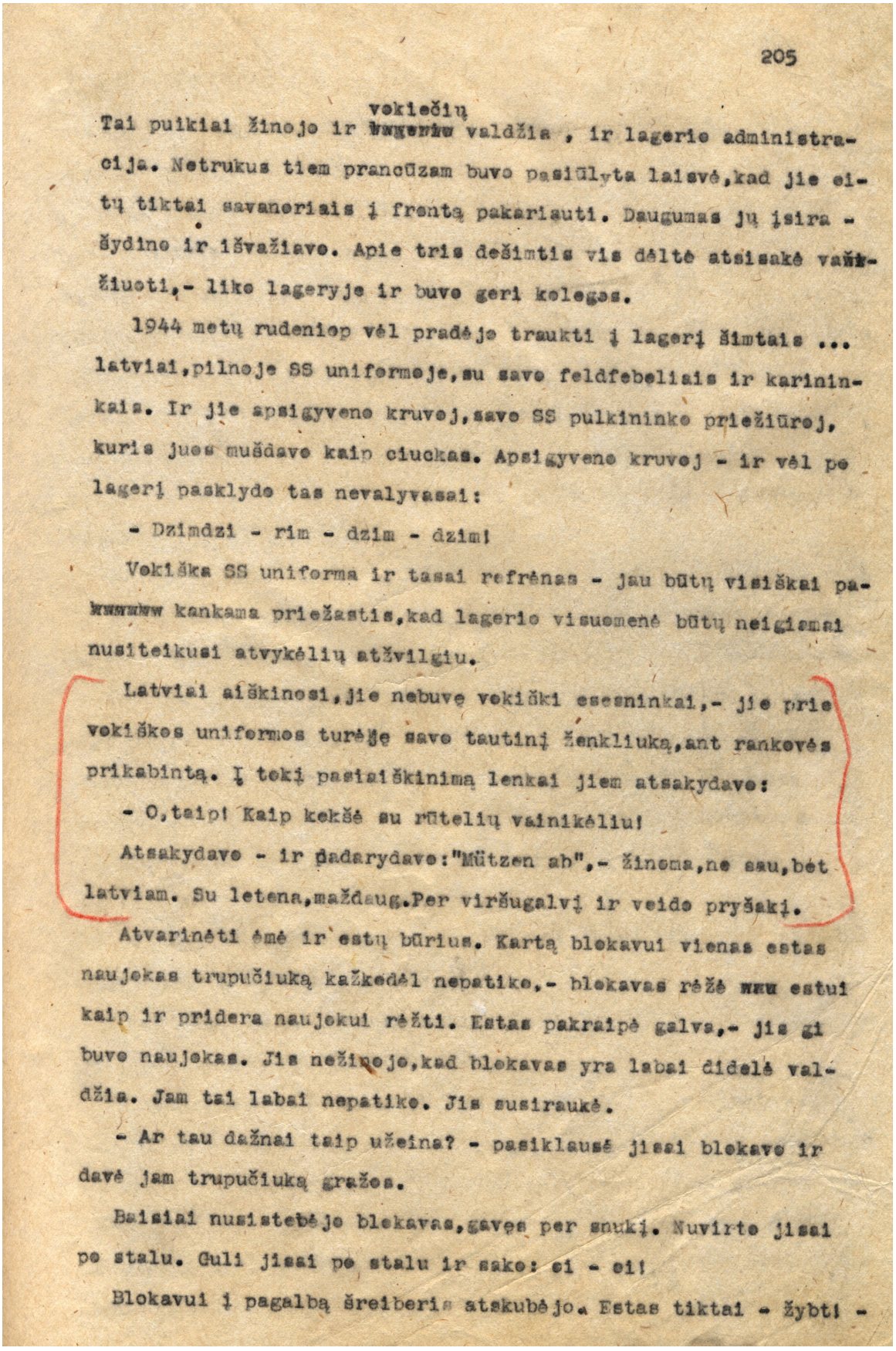
204

tris dienas jiem nedavė nė lašelio vandens.. Jie prašė gerti. Atneša,būdavo,esesininkas kibirą vandens - ir išpilia žemėn ties traukinio langais,- atseit,pasižiūrėkite,kaip vandenėlis žemėn sunkiasi... Danai Stutthofe sudarė savo grupę,buvo apgyvendinti visi kartu,viename bloke. Jie palyginti buvo daug geriau traktuojami,negu visi kiti politiniai katorgininkai. Niekas jų nemušė, niekas jų beprasmiškai negainiojo,nepersekiojo. Jie gaudavo net daniškus laikraščius. Tiesa,ir jų laikraščiai ėjo hitlerinės cenzūros priežiūroje,bet juose buvo vis dėlto nepalyginti daugiau žinių,negu vokiškoje spaudoje. Danai Stutthofe savo daniška kilme nesididžiavo,eidami verge pareigas budelių priežiūroje savo tautinių dainų nedainuodavo... Danais niekas nesijuokė. Danus visi gerbė ir mylėjo. Mūsų su jais santykiai buvo kogeriausi. Kai jie atvyko į lagerį,mesw buvome jau seni katorgininkai,mes jau mokėjome lageryje gyventi,- mes jau galėjome ir danam šiek tiek padėti. Kiek vėliau danai pradėjo reguliariai gauti iš savo Raudonojo Kryžiaus siuntinius,- jie mum nepaliko skolingi už pirmąją pagalbą. Kai kurie danai mūsų bloke jautėsi kaip pas artimiausius giminės. Tiktai su slavų tautomis danai lageryje niekų būdu negalėdavo surasti bendros kalbos...

1944 metų vasaros pabaigoj atvarė mum apie porą šimtų prancūzų ... vokiečių SS uniformoje! Seniau lageryje sėdėjusiem prancūzam plaukai pakaušiuose pasišiaušė,- jų tarpe buvo labai padorių vyrų. Jie tučtuojau mum pranešė,kad su naujais atvykėliais jie nieko bendra neturi,nes tie atvykėliai tiktai gėdą prancūzam darą.

Tieji atvykėliai - tai buvo įvairiose pakampėse surinktas prancūziškas šlamštas. Jie visi puikiai žinojo,kad atgimusioje Prancūzijoje vietos jiem nebebus,- jie ir nenorėjo jos atgimimo.

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę]. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve.

205

Tai puikiai žinojo ir vokiečių valdžia , ir lagerio administracija. Netrukus tiem prancūzam buvo pasiūlyta laisvė,kad jie eitų tiktai savanoriais į frontą pakariauti. Daugumas jų įsira - šydino ir išvažiavo. Apie tris dešimtis vis dėlto atsisakė važiuoti,- liko lageryje ir buvo geri kolegos.

1944 metų rudeniop vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais ... latviai,pilnoje SS uniformoje,su savo feldfebeliais ir karininkais. Ir jie apsigyveno kruvoj,savo SS pulkininko priežiūroj, kuris juos mušdavo kaip ciuckas. Apsigyveno kruvoj - ir vėl po lagerį pasklydo tas nevalyvasai:

- Dzimdzi - rim - dzim - dzim!

Vokiška SS uniforma ir tasai refrėnas - jau būtų visiškai pakankama priežastis,kad lagerio visuomenė būtų neigiamai nusiteikusi atvykėlių atžvilgiu.

Latviai aiškinosi,jie nebuvę vokiški esesininkai,- jie prie vokiškos uniformos turėję savo tautinį ženkliuką,ant rankovės prikabintą. Į tokį pasiaiškinimą lenkai jiem atsakydavo:

- O,taip! Kaip kekšė su rūtelių vainikėliu!

Atsakydavo - ir padarydavo:"Mützen ab",- žinoma,ne sau,bet latviam. Su letena,maždaug.Per viršugalvį ir veido pryšakį.

Atvarinėti ėmė ir estų būrius. Kartą blokavui vienas estas naujokas trupučiuką kažkodėl nepatiko,- blokavas rėžė savu estui kaip ir pridera naujokui rėžti. Estas pakraipė galvą,- jis gi buvo naujokas. Jis nežinojo,kad blokavas yra labai didelė valdžia. Jam tai labai nepatiko. Jis susiraukė.

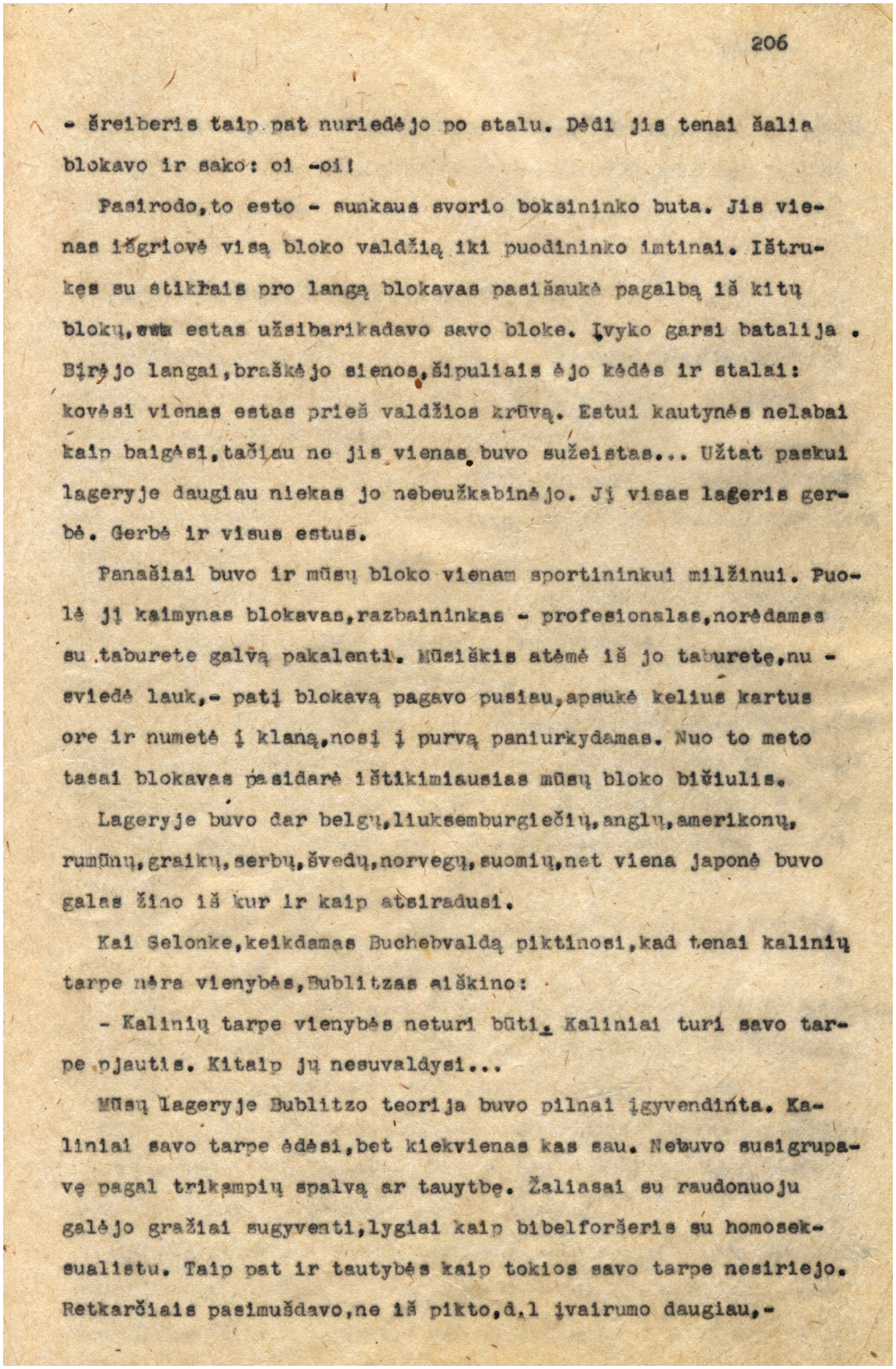
- Ar tau dažnai taip užeina? - pasiklausė jisai blokavo ir davė jam trupučiuką gražos.

Baisiai nustebėjo blokavas,gavęs per snukį. Nuvirto jisai po stalu. Guli jisai po stalu ir sako: ei - ei!

Blokavui į pagalbą šreiberis atskubėjo. Estas tiktai - žybt! -

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę]. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve.

206

- šreiberis taip pat nuriedėjo po stalu. Dėdi jis tenai šalia blokavo ir sako: oi -oi!

Pasirodo,to esto - sunkaus svorio boksininko buta. Jis vienas išgriovė visą bloko valdžią iki puodininko imtinai. Ištrukęs su stikrais pro langą blokavas pasišaukė pagalbą iš kitų blokų,ten estas užsibarikadavo savo bloke. Įvyko garsi batalija . Byrėjo langai,braškėjo sienos,šipuliais ėjo kėdės ir stalai: kovėsi vienas estas prieš valdžios krūvą. Estui kautynės nelabai kaip baigėsi,tačiau ne jis vienas buvo sužeistas... Užtat paskui lageryje daugiau niekas jo nebeužkabinėjo. Jį visas lageris gerbė. Gerbė ir visus estus.

Panašiai buvo ir mūsų bloko vienam sportininkui milžinui. Puolė jį kaimynas blokavas,razbaininkas - profesionalas,norėdamas su taburete galvą pakalenti. Mūsiškis atėmė iš jo taburetę,nu - sviedė lauk,- patį blokavą pagavo pusiau,apsukė kelius kartus ore ir numetė į klaną,nosį į purvą paniurkydamas. Nuo to meto tasai blokavas pasidarė ištikimiausias mūsų bloko bičiulis.

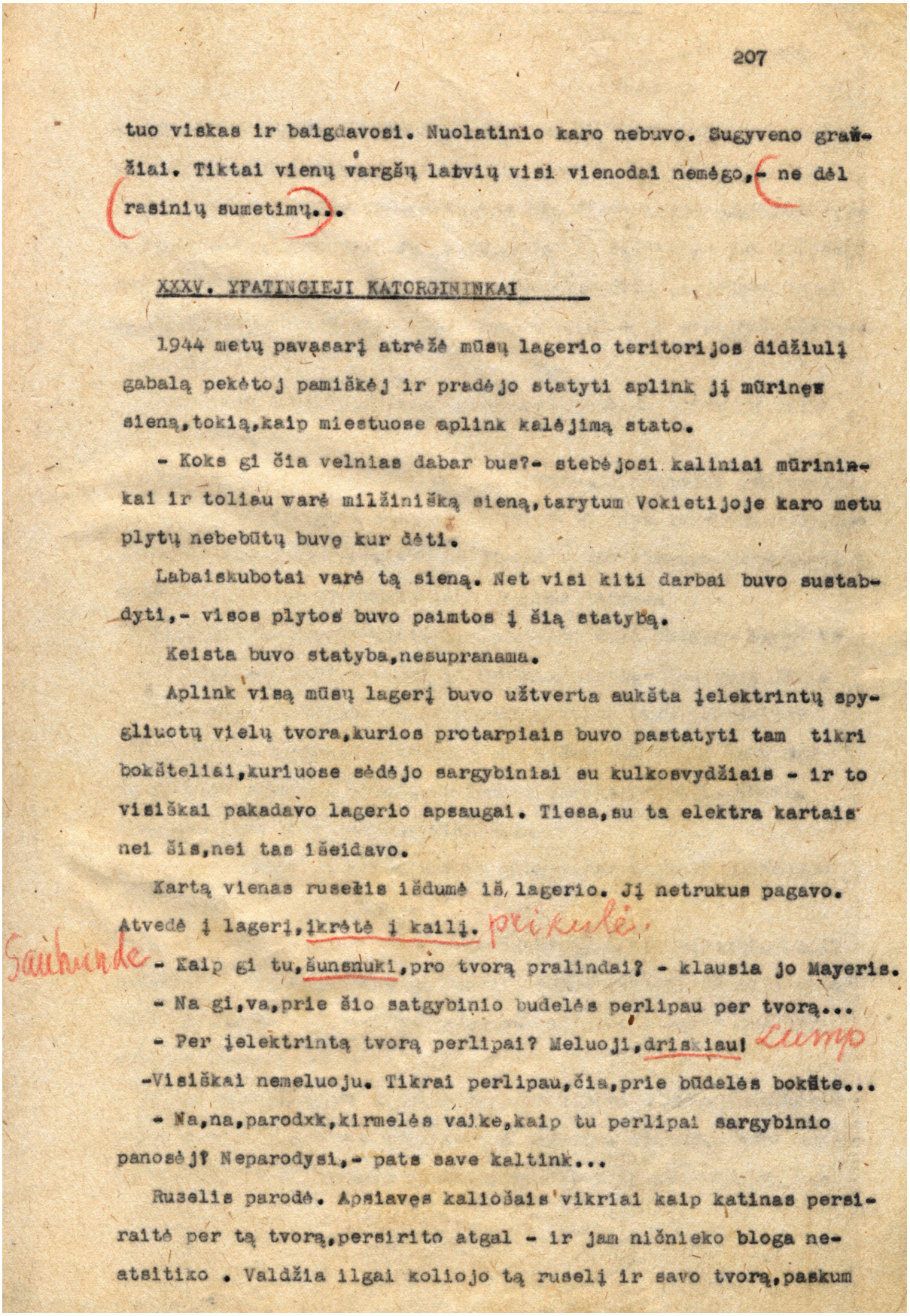
Lageryje buvo dar belgų,liuksemburgiečių,anglų,amerikonų, rumūnų,graikų,serbų,švedų,norvegų,suomių,net viena japonė buvo galas žino iš kur ir kaip atsiradusi.

Kai Selonke,keikdamas Buchebvaldą piktinosi,kad tenai kalinių tarpe nėra vienybės,Bublitzas aiškino:

- Kalinių tarpe vienybės neturi būti. Kaliniai turi savo tarpe pjautis. Kitaip jų nesuvaldysi...

Mūsų lageryje Bublitzo teorija buvo pilnai įgyvendinta. Kaliniai savo tarpe ėdėsi,bet kiekvienas kas sau. Nebuvo susigrupavę pagal trikampių spalvą ar tautybę. Žaliasai su raudonuoju galėjo gražiai sugyventi,lygiai kaip bibelforšeris su homoseksualistu. Taip pat ir tautybės kaip tokios savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo,ne iš pikto,d,l įvairumo daugiau,-

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis, spausdintas per kalkę]. Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejaus archyve.

207

tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. Sugyveno gražiai. Tiktai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo,- ne dėl rasinių sumetimų...

XXXV. YPATINGIEJI KATORGININKAI

1944 metų pavasarį atrėžė mūsų lagerio teritorijos didžiulį gabalą pekėtoj pamiškėj ir pradėjo statyti aplink jį mūrinęs sieną,tokią,kaip miestuose aplink kalėjimą stato.

- Koks gi čia velnias dabar bus?- stebėjosi kaliniai mūrininkai ir toliau warė milžinišką sieną,tarytum Vokietijoje karo metu plytų nebebūtų buvę kur dėti.

Labaiskubotai varė tą sieną. Net visi kiti darbai buvo sustabdyti,- visos plytos buvo paimtos į šią statybą.

Keista buvo statyba,nesupranama.

Aplink visą mūsų lagerį buvo užtverta aukšta įelektrintų spygliuotų vielų tvora,kurios protarpiais buvo pastatyti tam tikri bokšteliai,kuriuose sėdėjo sargybiniai su kulkosvydžiais - ir to visiškai pakadavo lagerio apsaugai. Tiesa,su ta elektra kartais nei šis,nei tas išeidavo.

Kartą vienas ruselis išdumė iš lagerio. Jį netrukus pagavo. Atvedė į lagerį,įkrėtė į kailį.

- Kaip gi tu,šunsnuki,pro tvorą pralindai? - klausia jo Mayeris.

- Na gi,va,prie šio satgybinio budelės perlipau per tvorą...

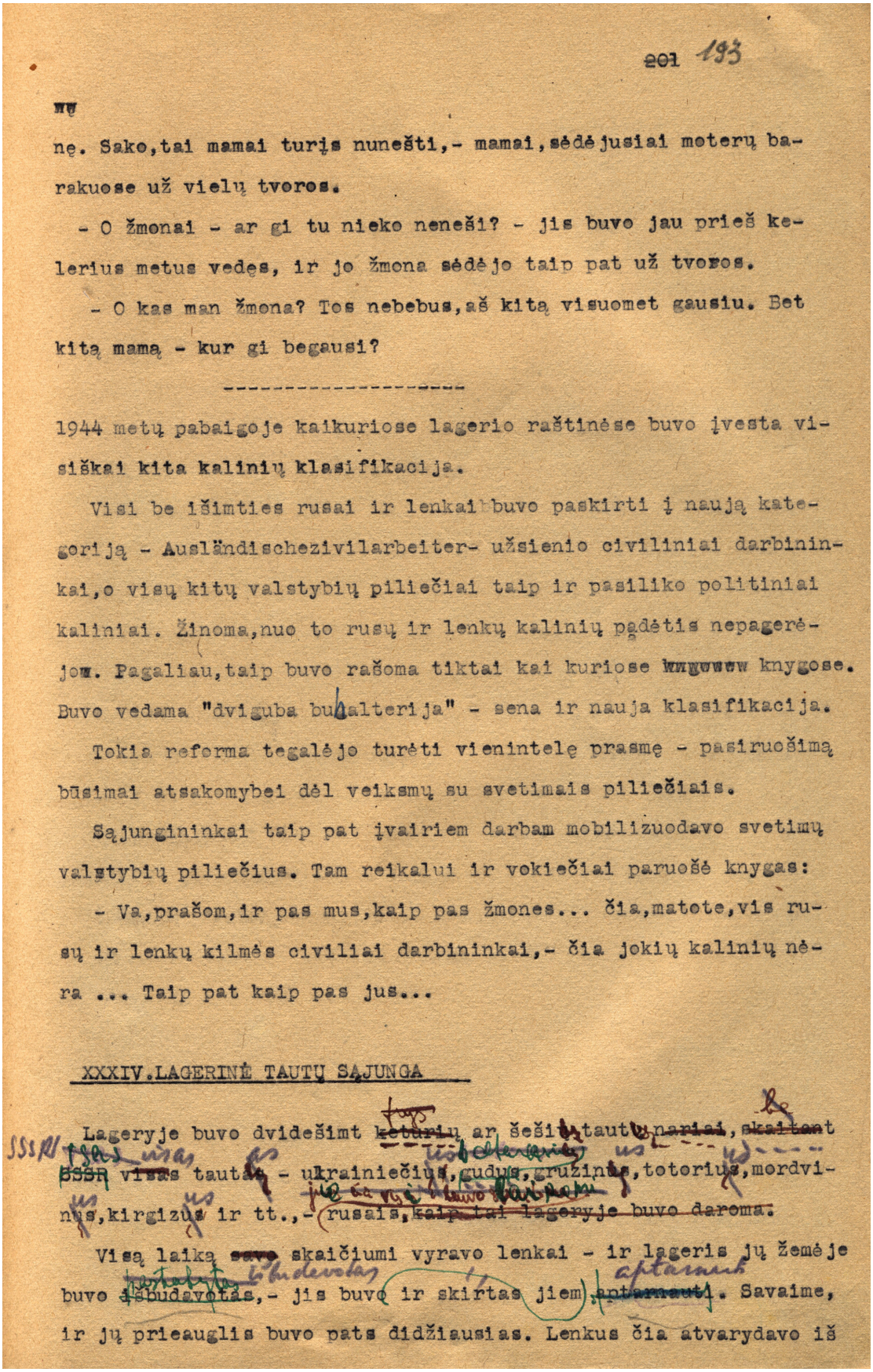
- Per įelektrintą tvorą perlipai? Meluoji,driskiau!

-Visiškai nemeluoju. Tikrai perlipau,čia,prie būdelės bokšte...

- Na,na,parodyk,kirmelės vaike,kaip tu perlipai sargybinio panosėj? Neparodysi,- pats save kaltink...

Ruselis parodė. Apsiavęs kaliošais vikriai kaip katinas persiraitė per tą tvorą,persirito atgal - ir jam ničnieko bloga neatsitiko . Valdžia ilgai koliojo tą ruselį ir savo tvorą,paskum

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis].
Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

201 193

nę. Sako,tai mamai turįs nunešti,- mamai,sėdėjusiai moterų barakuose už vielų tvoros.

- O žmonai - ar gi tu nieko neneši? - jis buvo jau prieš kelerius metus vedęs, ir jo žmona sėdėjo taip pat už tvoros.

- O kas man žmona? Tos nebebus,aš kitą visuomet gausiu. Bet kitą mamą - kur gi begausi?

1944 metų pabaigoje kaikuriose lagerio raštinėse buvo įvesta visiškai kita kalinių klasifikacija.

Visi be išimties rusai ir lenkai buvo paskirti į naują kategoriją - Ausländischezivilarbeiter- užsienio civiliniai darbininkai,o visų kitų valstybių piliečiai taip ir pasiliko politiniai kaliniai. Žinoma,nuo to rusų ir lenkų kalinių padėtis nepagerėjom. Pagaliau,taip buvo rašoma tiktai kai kuriose knygose. Buvo vedama "dviguba buhalterija" - sena ir nauja klasifikacija.

Tokia reforma tegalėjo turėti vienintelę prasmę - pasiruošimą būsimai atsakomybei dėl veiksmų su svetimais piliečiais.

Sąjungininkai taip pat įvairiem darbam mobilizuodavo svetimų valstybių piliečius. Tam reikalui ir vokiečiai paruošė knygas:

- Va,prašom,ir pas mus,kaip pas žmones... Čia,matote,vis rusų ir lenkų kilmės civiliai darbininkai,- čia jokių kalinių nėra ... Taip pat kaip pas jus...

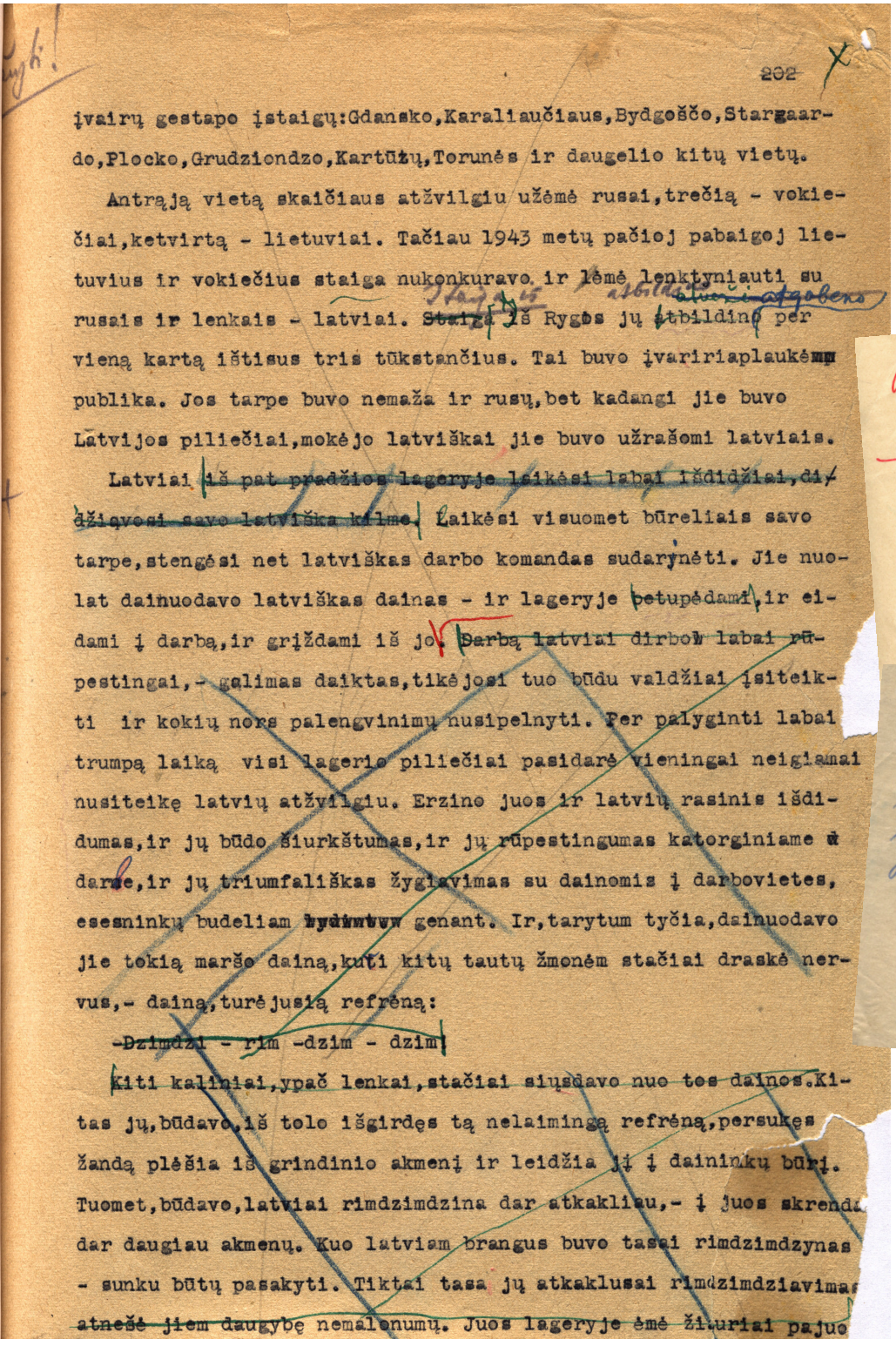
XXXIV.LAGERINĖ TAUTŲ SĄJUNGA

Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešiolikatautybių nariai, skaitant visas tautas - ukrainiečius,gudus,gruzinus,totorius,mordvinus,kirgizus ir tt.,- rusais,kaip tai lageryje buvo daroma.

Visą laiką savo skaičiumi vyravo lenkai - ir lageris jų žemėje buvo įsibudavotas,- jis buvo ir skirtas jiem,aptarnauti. Savaime, ir jų prieauglis buvo pats didžiausias. Lenkus čia atvarydavo iš

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis].
Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

202

įvairų gestapo įstaigų:Gdansko,Karaliaučiaus,Bydgoščo,Stargaardo,Plocko,Grudziondzo,Kartūžų,Torunės ir daugelio kitų vietų.

Antrąją vietą skaičiaus atžvilgiu užėmė rusai,trečią - vokiečiai,ketvirtą - lietuviai. Tačiau 1943 metų pačioj pabaigoj lietuvius ir vokiečius staiga nukonkuravo ir lėmė lenktyniauti su rusais ir lenkais - latviai. Staiga iš Rygos jų atbildino per vieną kartą ištisus tris tūkstančius. Tai buvo įvairiaplaukėmm publika. Jos tarpe buvo nemaža ir rusų,bet kadangi jie buvo Latvijos piliečiai,mokėjo latviškai jie buvo užrašomi latviais.

Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai išdidžiai,didžiavosi savo latviška kilme. Laikėsi visuomet būreliais savo tarpe,stengėsi net latviškas darbo komandas sudarynėti. Jie nuolat dainuodavo latviškas dainas - ir lageryje betupėdami,ir eidami į darbą,ir grįždami iš jo. Darbą latviai dirbo labai rūpestingai,- galimas daiktas,tikėjosi tuo būdu valdžiai įsiteikti ir kokių nors palengvinimų nusipelnyti. Per palyginti labai trumpą laiką visi lagerio piliečiai pasidarė vieningai neigiamai nusiteikę latvių atžvilgiu. Erzino juos ir latvių rasinis išdidumas,ir jų būdo šiurkštumas,ir jų rūpestingumas katorginiame darbe,ir jų triumfališkas žygiavimas su dainomis į darbovietes, esesninkų budeliam kudinvvv genant. Ir,tarytum tyčia,dainuodavo jie tokią maršo dainą,kuri kitų tautų žmonėm stačiai draskė nervus,- dainą,turėjusią refreną:

-Dzimdzi - rim -dzim - dzim

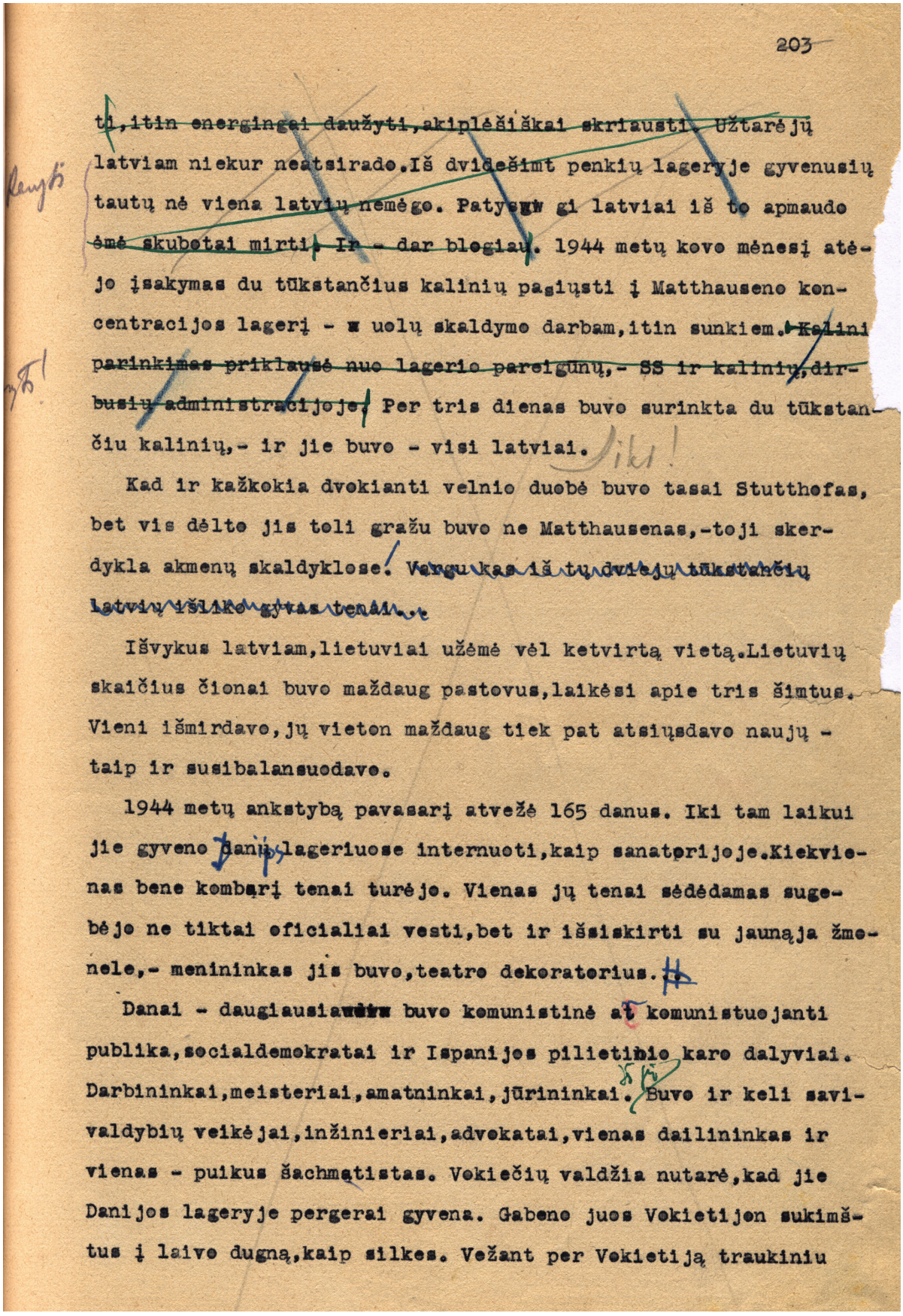
Kiti kaliniai,ypač lenkai,stačiai siųsdavo nuo tos dainos.Kitas jų,būdavo,iš tolo išgirdęs tą nelaimingą refreną,persukęs žandą plėšia iš grindinio akmenį ir leidžia jį į dainininkų būrį. Tuomet,būdavo,latviai rimdzimdzina dar atkakliau,- į juos skrenda dar daugiau akmenų. Kuo latviam brangus buvo tasai rimdzimdzynas - sunku būtų pasakyti. Tiktai tasa jų atkaklusai rimdzimdziavimas atnešė jiem daugybę nemalonumų. Juos lageryje ėmė žiuriai pajuo

Patikrinkit pataisą!

vis traukdavo dainą su prieneste-
niu refrenu:
-Dzimdzi-rim-dzim-dzim!
Traukė latviai savo dainą,
rimdzimdziavo, nors tasai re-
frenas daugybę nemalonumų
jiem pridarydavo...

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis].
Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

203

ti, itin energingai daužyti, akiplėšiškai skriausti. Užtarėjų latviam niekur neatsirado. Iš dvidešimt penkių lageryje gyvenusių tautų nė viena latvių nemėgo. Patys gi latviai iš to apmaudo ėmė skubotai mirti. Ir - dar blogiau. 1944 metų kovo mėnesį atėjo įsakymas du tūkstančius kalinių pasiųsti į Matthauseno koncentracijos lagerį - uolų skaldymo darbam, itin sunkiem. Kalinį parinkimas priklausė nuo lagerio pareigūnų, - SS ir kalinių, dirbusių administracijoje. Per tris dienas buvo surinkta du tūkstančiu kalinių, - ir jie buvo - visi latviai.

Kad ir kažkokia dvokianti velnio duobė buvo tasai Stutthofas, bet vis dėlto jis toli gražu buvo ne Matthausenas, - toji skerdykla akmenų skaldyklose. Vargu kas iš tų dviejų tūkstančių latvių išliko gyvas tenai.

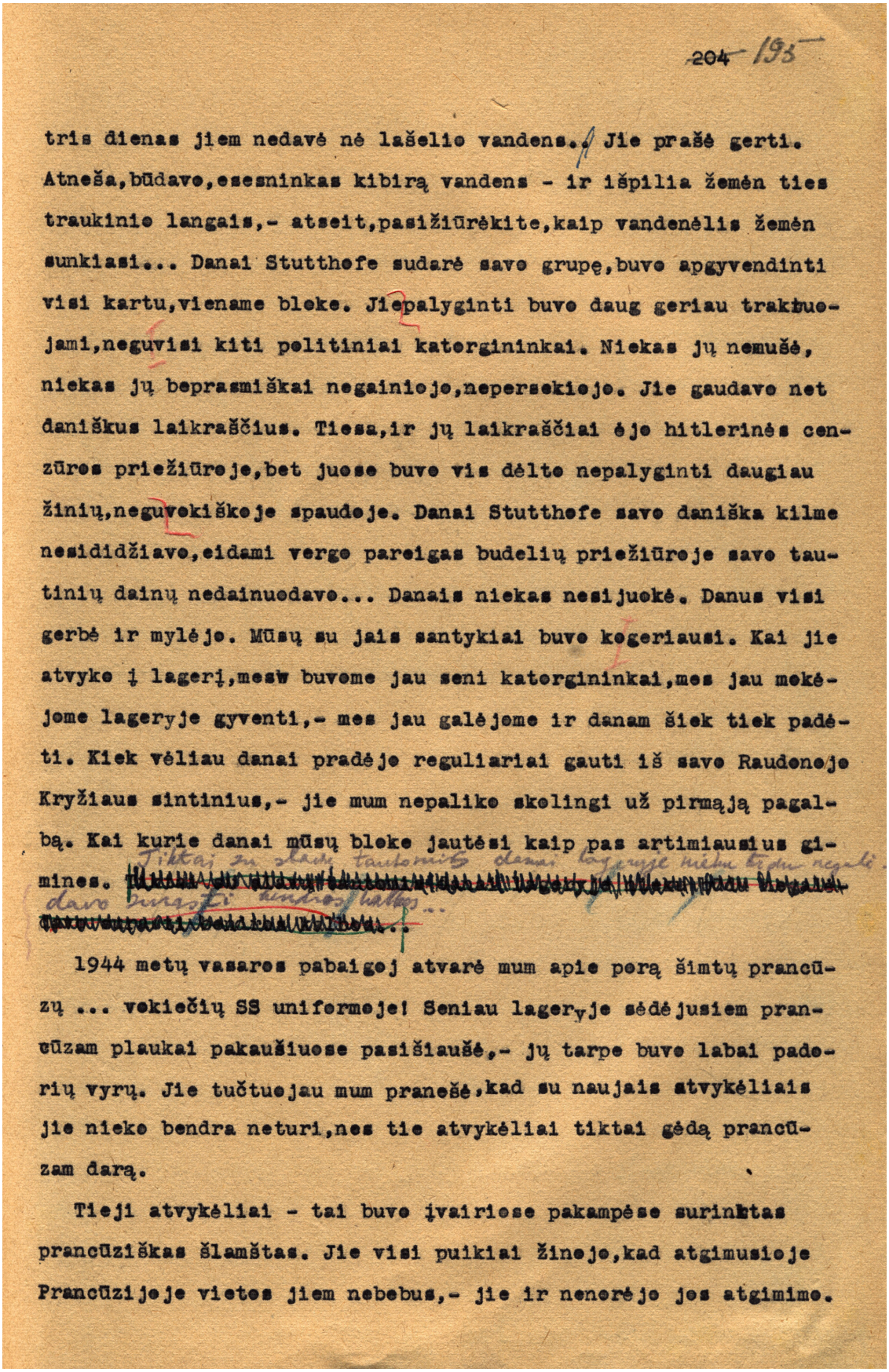
Išvykus latviam, lietuviai užėmė vėl ketvirtą vietą. Lietuvių skaičius čionai buvo maždaug pastovus, laikėsi apie tris šimtus. Vieni išmirdavo, jų vieton maždaug tiek pat atsiųsdavo naujų - taip ir susibalansuodavo.

1944 metų ankstybą pavasarį atvežė 165 danus. Iki tam laikui jie gyveno Danijos lageriuose internuoti, kaip sanatorijoje. Kiekvienas bene kombarį tenai turėjo. Vienas jų tenai sėdėdamas sugebėjo ne tiktai oficialiai vesti, bet ir išsiskirti su jaunąja žmonele, - menininkas jis buvo, teatro dekoratorius.

Danai - daugiausiai buvo komunistinė ar komunistuojanti publika, socialdemokratai ir Ispanijos pilietinio karo dalyviai. Darbininkai, meisteriai, amatninkai, jūrininkai. Buvo ir keli savivaldybių veikėjai, inžinieriai, advokatai, vienas dailininkas ir vienas - puikus šachmatistas. Vokiečių valdžia nutarė, kad jie Danijos lageryje pergerai gyvena. Gabeno juos Vokietijon sukimštus į laivo dugną, kaip silkes. Vežant per Vokietiją traukiniu

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis].
Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

204 193

tris dienas jiem nedavė nė lašelio vandens. Jie prašė gerti. Atneša, būdavo, esesninkas kibirą vandens - ir išpilia žemėn ties traukinio langais,- atseit, pasižiūrėkite, kaip vandenėlis žemėn sunkiasi... Danai Stutthofe sudarė savo grupę, buvo apgyvendinti visi kartu, viename bloke. Jie palyginti buvo daug geriau traktuojami, negu visi kiti politiniai katorgininkai. Niekas jų nemušė, niekas jų beprasmiškai negainiojo, nepersekioja. Jie gaudavo net daniškus laikraščius. Tiesa, ir jų laikraščiai ėjo hitlerinės cenzūros priežiūroje, bet juose buvo vis dėlto nepalyginti daugiau žinių, negu vokiškoje spaudoje. Danai Stutthofe savo daniška kilme nesididžiavo, eidami vergo pareigas budelių priežiūroje savo tautinių dainų nedainuodavo... Danais niekas nesijuokė. Danus visi gerbė ir mylėjo. Mūsų su jais santykiai buvo kogeriausi. Kai jie atvyko į lagerį, mes buvome jau seni katorgininkai, mes jau mokėjome lageryje gyventi,- mes jau galėjome ir danam šiek tiek padėti. Kiek vėliau danai pradėjo reguliariai gauti iš savo Raudonojo Kryžiaus siuntinius,- jie mum nepaliko skolingi už pirmąją pagalbą. Kai kurie danai mūsų bloke jautėsi kaip pas artimiausius gimines. [illegible]

1944 metų vasaros pabaigoj atvarė mum apie porą šimtų prancūzų ... vokiečių SS uniformoje! Seniau lageryje sėdėjusiem prancūzam plaukai pakaušiuose pasišiaušė,- jų tarpe buvo labai padorių vyrų. Jie tučtuojau mum pranešė, kad su naujais atvykėliais jie nieko bendra neturi, nes tie atvykėliai tiktai gėdą prancūzam darą.

Tieji atvykėliai - tai buvo įvairiose pakampėse surinktas prancūziškas šlamštas. Jie visi puikiai žinojo, kad atgimusioje Prancūzijoje vietos jiem nebebus,- jie ir nenorėjo jos atgimimo.

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis].
Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

Rašyti!

205 196

vokiečių
Tai puikiai žinojo ir ~~kuguvvw~~ valdžia , ir lagerio administracija. Netrukus tiem prancūzam buvo pasiūlyta laisvė,kad jie eitų tiktai savanoriais į frontą pakariauti. Daugumas jų įsira - šydino ir išvažiavo. Apie tris dešimtis vis dėlto atsisakė važiuoti,- liko lageryje ir buvo geri kolegos.

1944 metų rudenį ~~vėl~~ pradėjo traukti į lagerį šimtais ... latviai,pilnoje SS uniformoje,su savo feldfebeliais ir karininkais. Ir jie apsigyveno kruvoj,savo SS pulkininko priežiūroj, kuris juos mušdavo kaip ciuckas. Apsigyveno kruvoj - ir vėl po lagerį pasklydo tas nevalyvasai:

- Dzimdzi - rim - dzim - dzim!

Vokiška SS uniforma ir tasai refrėnas - jau būtų visiškai pa~~kuvvkw~~ kankama priežastis,kad lagerio visuomenė būtų neigiamai nusiteikusi atvykėlių atžvilgiu.

Latviai aiškinosi,jie nebuvę vokiški esesninkai,- jie prie vokiškos uniformos turėję savo tautinį ženkliuką,ant rankovės prikabintą. Į tokį pasiaiškinimą lenkai jiem atsakydavo:

- O,taip! Kaip kekšė su rūtelių vainikėliu!

Atsakydavo - ir padarydavo:"Mützen ab",- žinoma,ne sau,bet latviam. Su lotena,maždaug.Per viršugalvį ir veido pryšakį.

Atvarinėti ėmė ir estų būrius. Kartą blokavui vienas estas naujokas trupučiuką kažkodėl nepatiko,- blokavas rėžė ~~kuu~~ estui kaip ir pridera naujokui rėžti. Estas pakraipė galva,- jis gi buvo naujokas. Jis nežinojo,kad blokavas yra labai didelė valdžia. Jam tai labai nepatiko. Jis susirauke.

- Ar tau dažnai taip užeina? - pasiklausė jisai blokavo ir davė jam trupučiuką gražos.

Baisiai nusistebėjo blokavas,gavęs per snukį. Nuvirto jisai po stalu. Guli jisai po stalu ir sako: oi - oi!

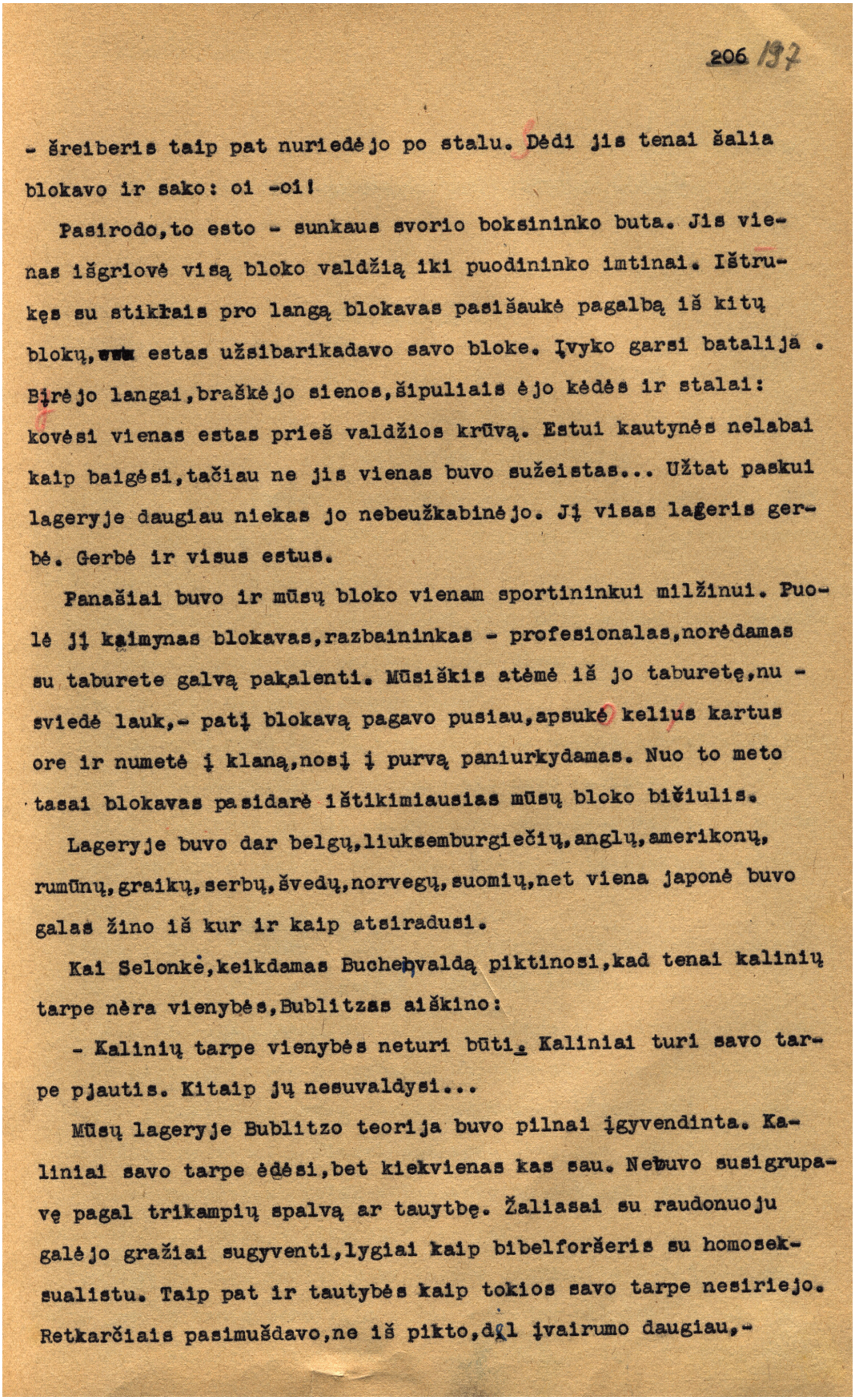
Blokavui į pagalbą šreiberis atskubėjo. Estas tiktai - žybt!

Jei mes kerkyame savo fašistų, kodėl gi latvių fašistų negalėtų net pašvęsti? Juk čia ana kalba ne apie latvių tautą, bet fašistų? Kuo gi jie geresni už mūsų fašistus? Musiškiai bent SS dalinių nesudorojo!
Tad šiokan kompromisą: pasitenkinti tuo, kas išrašyta rankoma rašalu!
Kad provokacinė atėjo SS skyrių (204 p.) - galima rašyti, o kad latviai - negalima?!
Kuriuo gi velniu latvių fašistų gi leisti?

205

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis].
Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

206 197

- šreiberis taip pat nuriedėjo po stalu. Dėdi jis tenai šalia blokavo ir sako: oi -oi!

Pasirodo,to esto - sunkaus svorio boksininko buta. Jis vienas išgriovė visą bloko valdžią iki puodininko imtinai. Ištrukęs su stikrais pro langą blokavas pasišaukė pagalbą iš kitų blokų, ~~was~~ estas užsibarikadavo savo bloke. Įvyko garsi batalija . Birėjo langai,braškėjo sienos,šipuliais ėjo kėdės ir stalai: kovėsi vienas estas prieš valdžios krūvą. Estui kautynės nelabai kaip baigėsi,tačiau ne jis vienas buvo sužeistas... Užtat paskui lageryje daugiau niekas jo nebeužkabinėjo. Jį visas lageris gerbė. Gerbė ir visus estus.

Panašiai buvo ir mūsų bloko vienam sportininkui milžinui. Puolė jį kaimynas blokavas,razbaininkas - profesionalas,norėdamas su taburete galvą pakalenti. Mūsiškis atėmė iš jo taburetę,nu - sviedė lauk,- patį blokavą pagavo pusiau,apsukė kelius kartus ore ir numetė į klaną,nosį į purvą paniurkydamas. Nuo to meto tasai blokavas pasidarė ištikimiausias mūsų bloko bičiulis.

Lageryje buvo dar belgų,liuksemburgiečių,anglų,amerikonų, rumūnų,graikų,serbų,švedų,norvegų,suomių,net viena japonė buvo galas žino iš kur ir kaip atsiradusi.

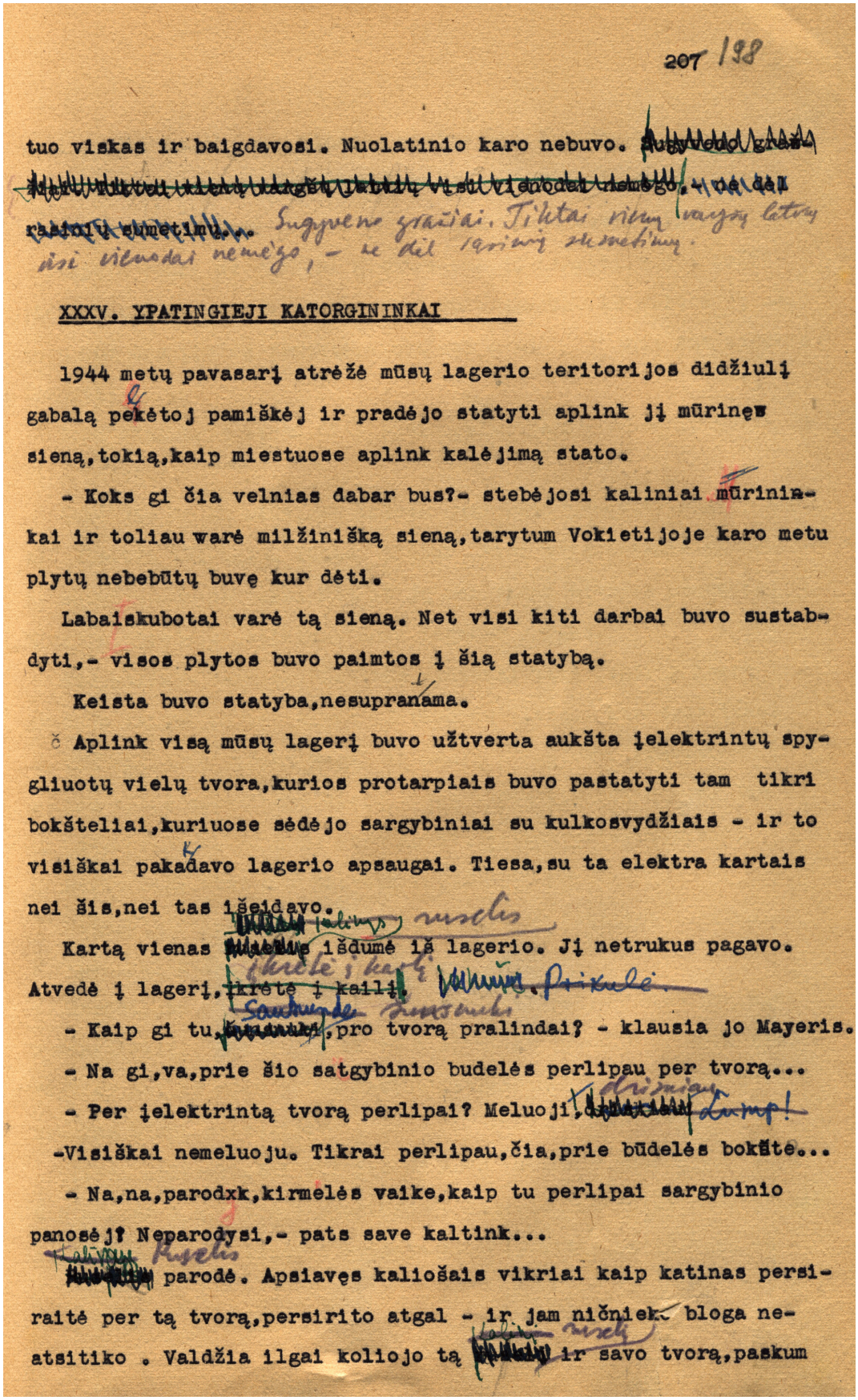
Kai Selonkė,keikdamas Buchenvaldą piktinosi,kad tenai kalinių tarpe nėra vienybės,Bublitzas aiškino:

- Kalinių tarpe vienybės neturi būti. Kaliniai turi savo tarpe pjautis. Kitaip jų nesuvaldysi...

Mūsų lageryje Bublitzo teorija buvo pilnai įgyvendinta. Kaliniai savo tarpe ėdėsi,bet kiekvienas kas sau. Nebuvo susigrupavę pagal trikampių spalvą ar tauytbę. Žaliasai su raudonuoju galėjo gražiai sugyventi,lygiai kaip bibelforšeris su homoseksualistu. Taip pat ir tautybės kaip tokios savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo,ne iš pikto,dėl įvairumo daugiau,-

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, [mašinraštis].
Saugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Bibliotekos rankraštyne.

207 198

tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. [illegible]

[illegible] Sugyvenome gražiai. Tiktai vienų vaizdų latvių [illegible] visi vienodai nemėgo, - ne dėl [illegible] rasinių ypatumų...

XXXV. YPATINGIEJI KATORGININKAI

1944 metų pavasarį atrėžė mūsų lagerio teritorijos didžiulį gabalą pekėtoj pamiškėj ir pradėjo statyti aplink jį mūrinę sieną, tokią, kaip miestuose aplink kalėjimą stato.

- Koks gi čia velnias dabar bus? - stebėjosi kaliniai mūrininkai ir toliau warė milžinišką sieną, tarytum Vokietijoje karo metu plytų nebebūtų buvę kur dėti.

Labaiskubotai varė tą sieną. Net visi kiti darbai buvo sustabdyti, - visos plytos buvo paimtos į šią statybą.

Keista buvo statyba, nesupranama.

Aplink visą mūsų lagerį buvo užtverta aukšta įelektrintų spygliuotų vielų tvora, kurios protarpiais buvo pastatyti tam tikri bokšteliai, kuriuose sėdėjo sargybiniai su kulkosvydžiais - ir to visiškai pakadavo lagerio apsaugai. Tiesa, su ta elektra kartais nei šis, nei tas išeidavo.

Kartą vienas [illegible] išdumė iš lagerio. Jį netrukus pagavo. Atvedė į lagerį, [illegible]

- Kaip gi tu, [illegible], pro tvorą pralindai? - klausia jo Mayeris.

- Na gi, va, prie šio sargybinio budelės perlipau per tvorą...

- Per įelektrintą tvorą perlipai? Meluoji, [illegible]

- Visiškai nemeluoju. Tikrai perlipau, čia, prie būdelės bokšte...

- Na, na, parodyk, kirmėlės vaike, kaip tu perlipai sargybinio panosėj? Neparodysi, - pats save kaltink...

[illegible] parodė. Apsiavęs kaliošais vikriai kaip katinas persiraitė per tą tvorą, persirito atgal - ir jam ničnieko bloga neatsitiko . Valdžia ilgai koliojo tą [illegible] ir savo tvorą, paskum

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, rankraštis, in: LLTI BR, f. 53, b. 578.

ir naują klasifikaciją. Tokia reforma tegalėjo turėti vieną
pranašumą – pasireiškimų buitinei atsakingybei dėl vietinių
ir metinių pilietybės. Sąjungininkų kariškiai tarpusavyje ir vokiečiams
darbams mobilizuodamo žmones vadinosi pilietybės. Tam
tikrais ir vokiečiai pavartojė terminą.
– Va, pavyzdžiui, čia, [illegible] buvęs ir mūsų is Lenkijos gyventojai
dirbantis, – ir nėra jokių kalnių nėra ... Tarptautinis tarptautinis ...
Kur jie ketina tuomet tvarkytis, kuriuos [illegible] tvarkyti
ir įtokia buhalterija atgauti, man patirti neteko.

XIX. Lagerinė vanta ir jungas

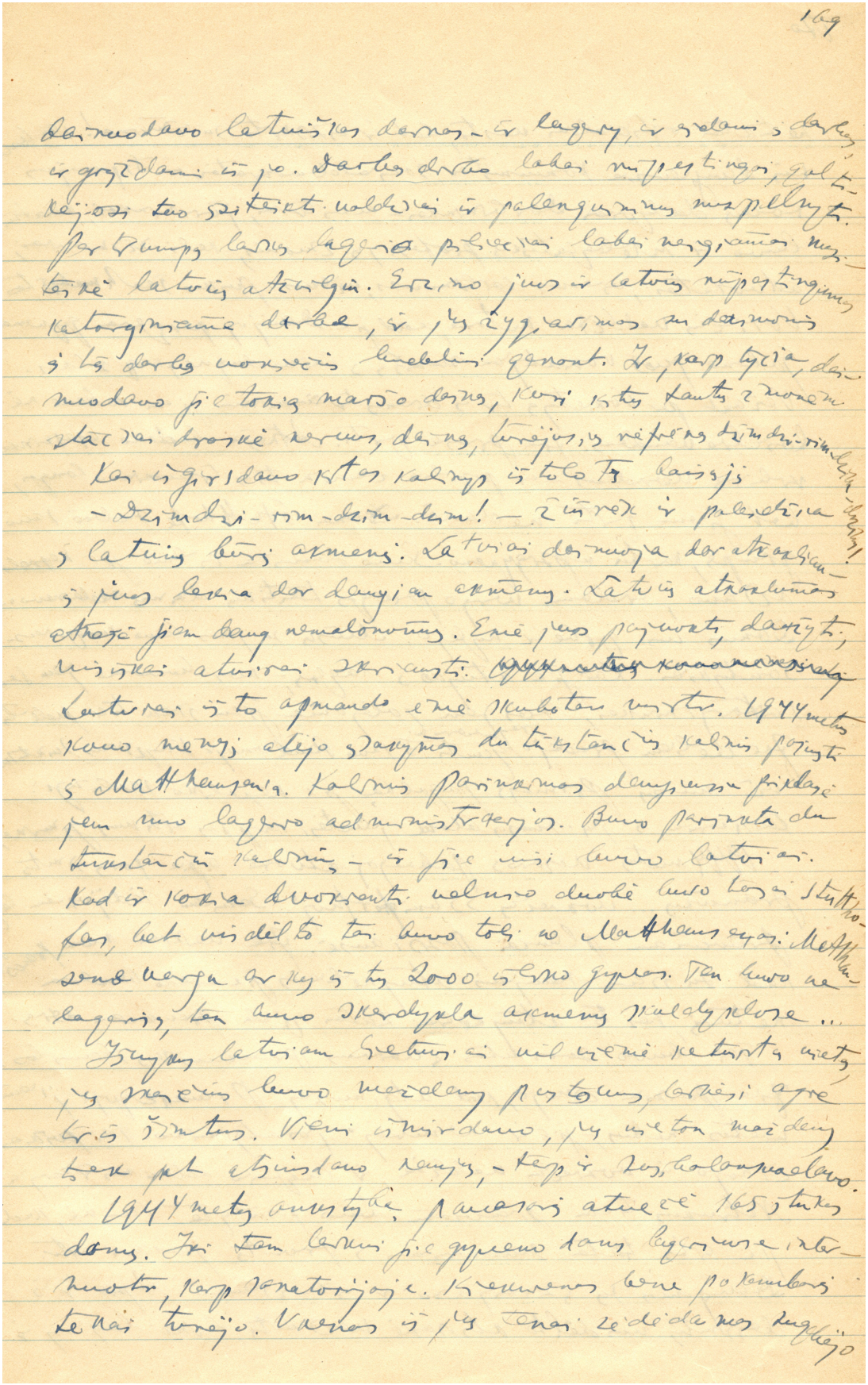
Lageryje buvo dvidešimt keturios tautų grupės; pirmiausia
TSSR mūsų tautos, – gudų, ukrainiečių, gruzinų, totorių,
mordvinų, kirgizų ir kt. – rusai.

Visą laiką jauno skaitmenimi užpuolė baisa; ir lageris jį
buvo jų vienaip ar kitaip auklėjamas ir mokytas jiem apsiversti.
Saulėm ir [illegible] pirmasis buvo patys didžiausieji – bausmių
atvarydavo iš visų galų gražiausio Lenkijos stiklo: Įdomių, Bydgoščo,
Koralevcų, Skargardo, Plocko, Kartūzų, Grudziondzo,
Torunės ir iš dangaus kritusių vietų.

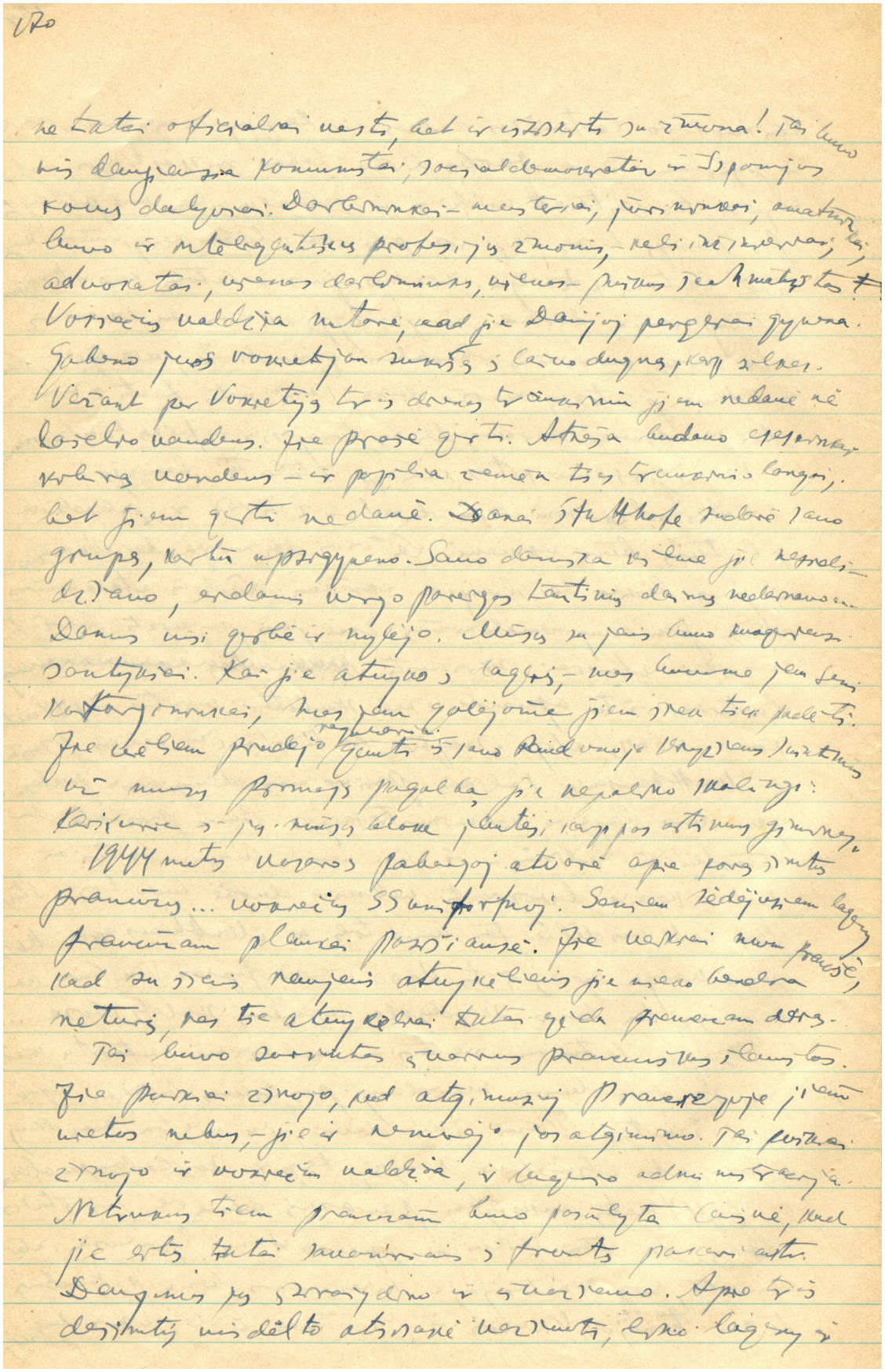
Antrąją vietą užėmė vokiečiai, trečiąją –
lenkai, ketvirtą – lietuviai. Jaučiau 1943 metų
pavasarį pabaigoj lietuvius ir vokiečius į lagerį atsiųstus
nuvežtuvėmis ir čekį emigrantus su rusais – latviais.
Lagerį jų iš Rygos Abelno vilnyje tvirtavietės.
Tai buvo stambaus plauko publika. Jos tarpe buvo ir daugiau
rusų, bet kadangi jie buvo latvių pilietybės, kuriuos
latviškai – jie buvo priskirti kaip latviai.

Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai gražiai,
drąsiai, didžiavosi savo latviškumu. Latvių vyriausybė
užsakydavo, kad gerai nei latviškos komandos išdavystės,

← Atgal į turinį

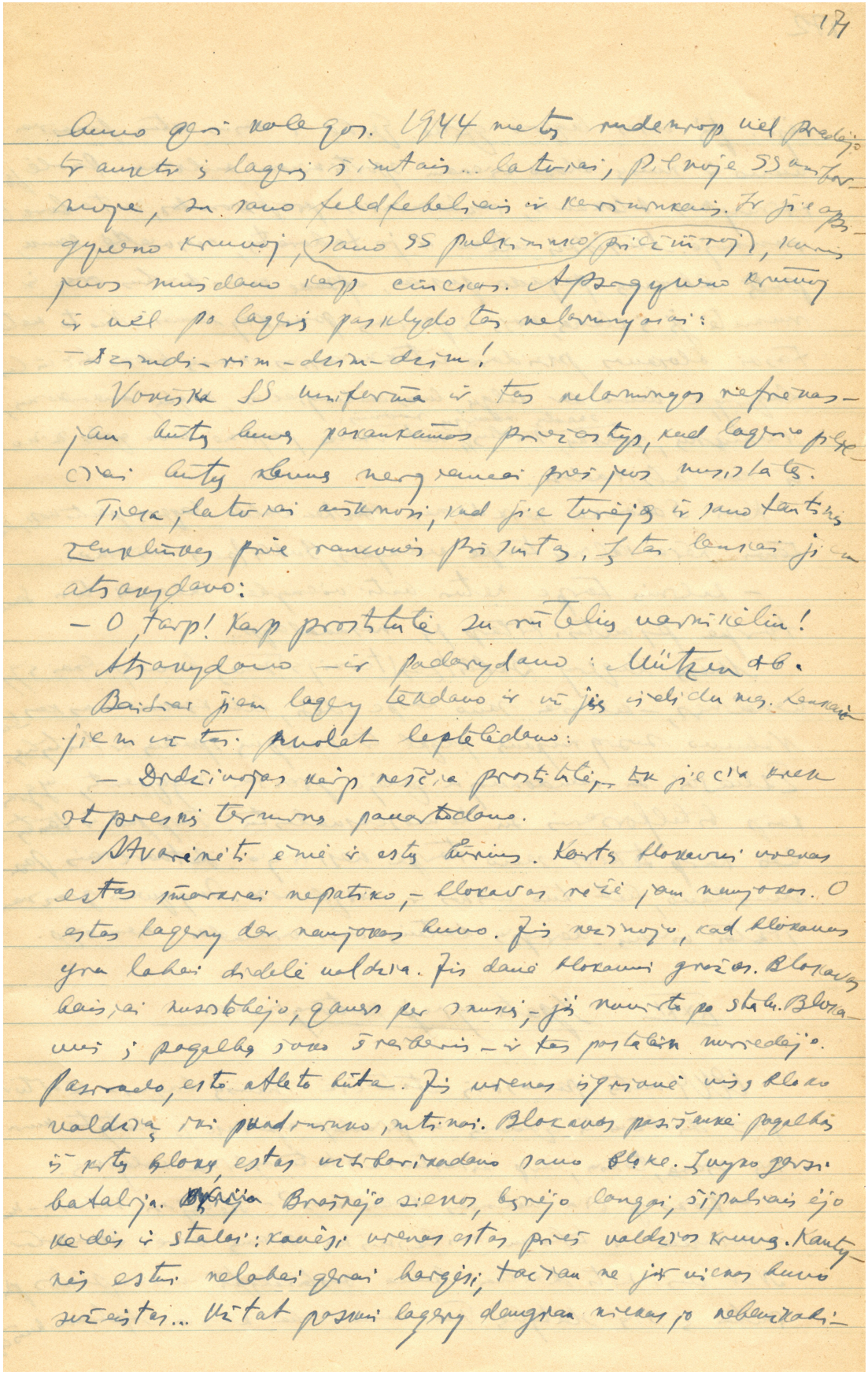

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, rankraštis, in: LLTI BR, f. 53, b. 578.

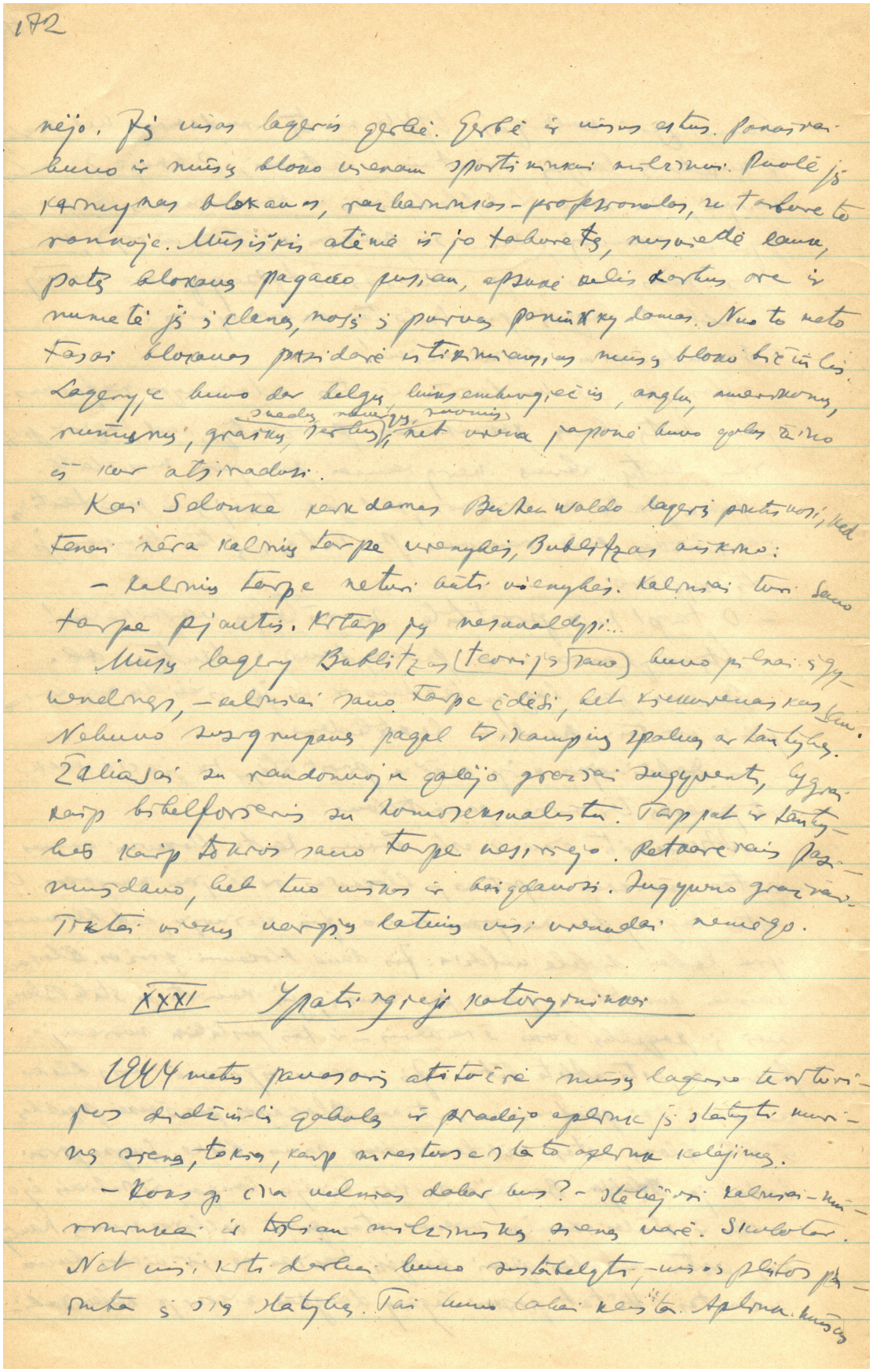
← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, rankraštis, in: LLTI BR, f. 53, b. 578.

← Atgal į turinį

Balys Sruoga, *Dievų miškas*, 1945, rankraštis, in: LLTI BR, f. 53, b. 578.

172

nėjo. Jį visas lagerio gyvėjo. Gyvėjo ir visus aplink. Pasivaikščiojimo ir miego bloko vienam sportininkui atlikimui. Paskui jį karantino blokan, vaikščiojimas - profesoriaus, ir tarnavo to romanuje. Miegojęs atėjo iš jo kalbėtojų, nusivedė kamp, patį bloksenį pagarbo pusiau, apsuko aplink kartus ore ir numetė jį į kelmą, nors į purvą pamiškėj kamp. Nuo to meto tasai bloksenis pasidarė ištikimiausias mūsų bloko bičiulis. Lageryje buvo dar belgų, lietuvių, anglų, amerikonų, vokiečių, prancūzų, graikų, turkų, net vienas japonas buvo gyvas žmogus ir vėl atsiradusi.

Kai Solovkų kankinės Berlyno valdo lagerį paleido, kad tenai nėra kalnių tarpo vienuolei, Bubličkaitė atsakė:

– Kalnių tarpo neturi nei vienuolei. Kalnai tik savo tarpo pjautis. Kitaip jų nesupranti...

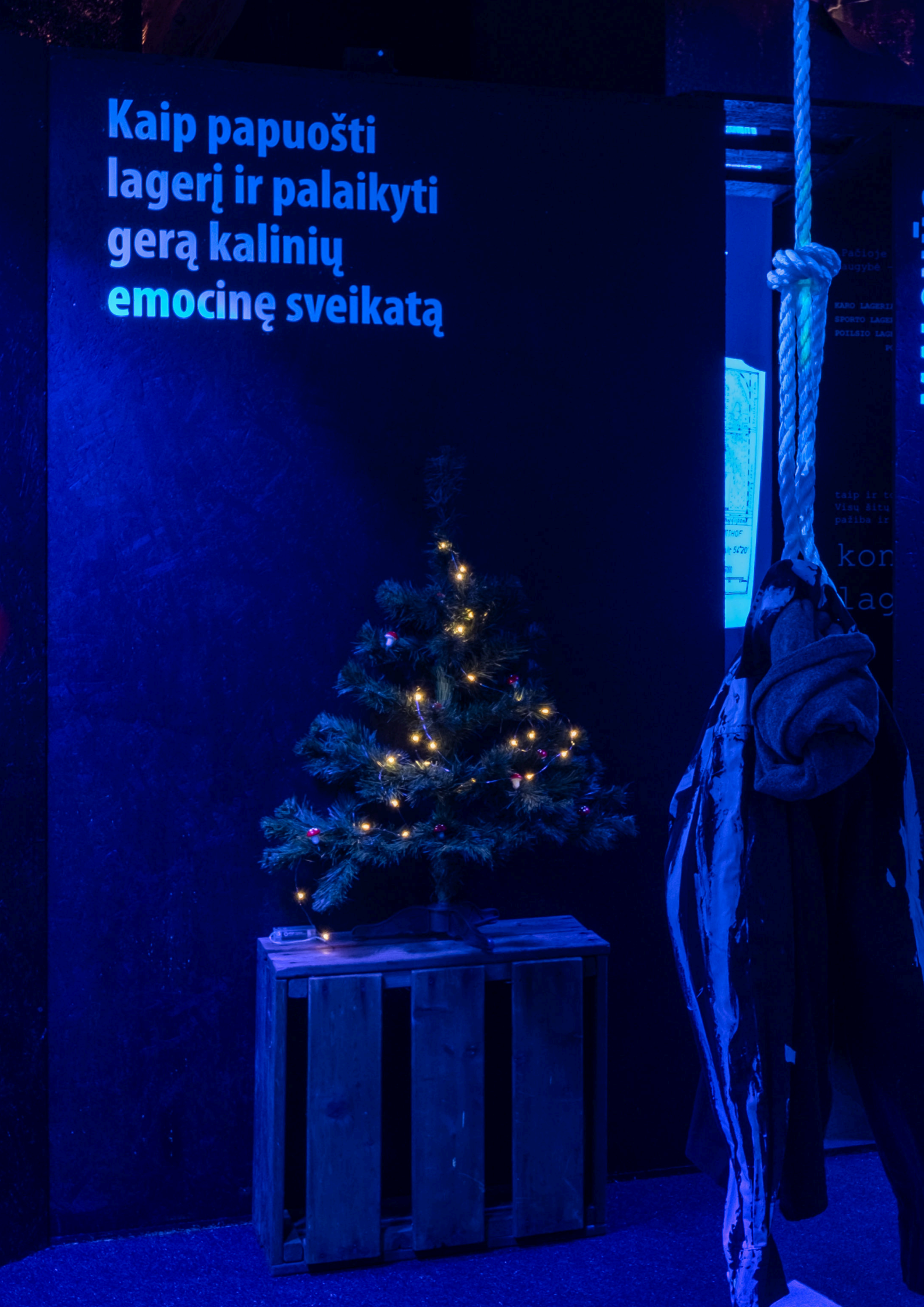
Mūsų lageryj Bublitzas (tenai jis gimė) buvo pilna sąjungininkų, – kalnių tarpo čiulpė, kiek kas norėjo. Nebuvo susigriebiama pagal tą, kam pilvą ar kaklą. Žaliasis su randonnée'u galėjo gerai sugyventi, kaip bolševikas su komsomolcu. Taip pat ir lenkas kaip žydas tarpo nesiregėjo. Retkarčiais pasitaikydavo, kad kuo nors ir keigdavosi. Jungtuvės gražios. Tiktai vienų nerpių katinų visi vengdavo nemėgo.

XXXI Ypatingoji katorgos viršaitė

1944 metų pavasarį atitolėjo nuo lagerio tvoros pusės dvidešimt gedulų ir pradėjo aplink ją slankioti kuriuos sykį, tokius, kaip suvestuosi tą aplink kalėjimą.

– Kokios jie čia velnios dabar bus? – klausė kalnėsi-kuriuos. Ir tikrai nuolatinių sykių vaikščiojo. Skirtingai. Net vienas, kuris dažnai buvo sustabdytas – uosto plikiuko pasirodė su jų klausimais. Tai buvo labai keista. Aplink kuriuos

← Atgal į turinį

Kaip papuošti
lagerį ir palaikyti
gerą kalinių
emocinę sveikatą

Ironijos ašmenimis per Istorijos veidą: Balio Sruogos „Dievų miškas“

Doc. dr. Vijolė Višomirskytė
Vytauto Didžiojo universitetas

Istorija (didžiąją raide) straipsnio pavadinime atkeliavo iš Henriko Radausko eilėraščio „Klio, Istorijos mūza“, 1938 m. gegužės mėn. numeryje publikuoto Kaune ėjusiame literatūriniame žurnale *Dienovidis*. Buvo praėję vos keli mėnesiai po Austrijos anšliuzo (1938).

KLIO, ISTORIJOS MŪZA

Pučia vėjas nuo piramidžių,
Nuo karalių ir nuo pilių,
Nuo lieknų kaip ietys bažnyčių,
Nuo barocco riebių gėlių.

O, kokia graži Istorija!

Miršta rėmuose galvos dožų.
Meldžias raidės ant akmenų.
Virpa kvapas vystančių rožių.
Tirpsta aidas karo dainų.

Kaip lavoninė kvepia Istorija.

Valdo šalį galingas vyras.
Suka girnas juodi vergai.
Teka kraujas, nuodai ir vynas,
Skamba kardas ir pinigai.

Aš drebu, skaitydamas Istoriją.

O sena prostitutė Klio,
Pardavėja vartotos tiesos,
Nei nuodų, nei kinžalų nebijo,
Tiktai bijo saulės šviesos.

*** A. Hitleris skelbia anšliusą (Viena, 1938 03 15)**
Bundesarchiv, Bild 183-1987-0922-500 / CC-BY-SA 3.0

Šio eilėraščio, kuris ironizuoja istorijos rašymą, eilutes rašytojai ir literatūrologai neretai pasitelkia karo baisumams konceptualizuoti[1]. O „ironijos ašmenų“ metaforą pasiskolinau iš kanadiečių literatūrologės ir teoretikės Lindos Hutcheon. Jos knygos *Irony‘s Edge: the Theory and Politics of Irony* (1994) pirmasis skyrius yra pavadintas „Cutting edge“. Ji atskirai analizuoja kelis elementus, veikiančius kartu, kad ironija atsirastų: ironijos kritinę briauną, semantinį sudėtingumą, diskursyvines bendruomenes, dėl kurių ironija galima; ironijos intencijos ir priskyrimo vaidmenį; kontekstinį įrėminimą ir žymes. Ji susitelkia į struktūrinę ir verbalinę ironiją (o ne situacinę, kosminę, likimo ir t. t.), pabrėždama, kad ironija nėra lygi humorui.

Ironijos ašmenys yra dvipusiai. Ironiškos prasmės atsiradimą L. Hutcheon iliustruoja, pasitelkdama garsųjį piešinį „Antis ar triušis?“. Ironijos tropai pasitelkiami „kuriant dvilypumo arba skilimo įspūdžiu pasižymintį diskursą, turintį vidinių griovimo galių“[2]. Ironiją L. Hutcheon laiko „strateginiu tropu, kuris leidžia kūriniui veikti kultūrą iš vidaus, išlaikant prieštaravimo santykį“[3]. Ironija „tampa galinga griaunamąja priemone <....> menininkams

[1] Pavyzdžiui, Antanas Škėma *Saulėtų dienų* (1952) epigrafe – antrąją strofą su refrenu; V. Višomirskytė (skyriuje „Istorijos išduoti“ in *Antano Škėmos teksto strategija* (2001) – paskutinę strofą; Vytautas Kubilius in „Paradokso poetika“ (2003, p. 195) – paskutinį refreną: aptardamas paradokso poetiką XX amžiaus literatūroje, rašo apie B. Sruogos „Dievų mišką“: „Fabula būtų sunaikinusi B. Sruogos „Dievų miško“ […] apokalipsinį autentiškos patirties baisumą („Aš drebu skaitydamas Istoriją“ – H. Radauskas.)“

[2] Linda Hutcheon, „Besileidžiantys imperijos nutekamojo vamzdžio vingiais: postkolonializmas ir postmodernizmas“ in XX amžiaus literatūros teorijos, sudarytoja Aušra Jurgutienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2011, p. 405.

[3] Ten pat, p. 414.

iš naujo apmąstant ir kitaip vaizduojant istoriją“[4].

Svarbiausia šiam straipsniui L. Hutcheon mintis: ironija – tai dvilypumo tropas, veikiantis „tebesireiškiant **galiai**, kuriai priešinamasi“[5].

Ironiškas „Dievų miško“ diskursas

Ironija kaip kontradiskursas – tai ginklas, nukreiptas prieš Istorijos baisumus. B. Sruogos identitetas yra ironija, jis neturi kitos alternatyvos:

> tad lieka tik aiži ironija, besityčiojanti iš degraduoto žmogaus ir degraduotos mirties, iš sužvėrėjusio budelio ir bejėgės aukos, kuri neturi gailėtis savęs, iš aukštų idealų patetikos, kuri priklauso humanistinės Europos „sudegusiam teatrui“, pagaliau iš pasakotojo situacijos, kuri kaitaliojasi ir trupa[6].

Kartu ironija – tai komunikacijos su skaitytoju įrankis, kuris padeda skaitytojui išvysti pėdsaką to rando, kurį Istorija paliko rašančiojo psichikoje. Ironija padeda skaitantiesiems išvysti tai, kas nenusakoma ir nesuvokiama, nes traumos (žaizdos) neįmanoma papasakoti, įmanoma tik imituoti jos simptomus – netiesioginiu diskursu[7]. Ironija, t. y. netiesioginis diskursas, tekstuose, liudijančiuose karą, holokaustą, lagerius, suteikia skaitytojui supratimą ir įžvalgą apie išlikusiųjų traumą[8]. Šiuo požiūriu, B. Sruogos knyga „Dievų miškas“ yra išskirtinis tarp atsiminimų apie konclagerių žiaurumus, atsižvelgiant į tai, kada jis parašytas: „*Dievų miškas* – savotiška tragikomedija proza, atskleidžianti iš vidaus nužmoginimo procesą, kurį vykdė totalitarizmo sistemos. Šiuo atžvilgiu *Dievų miškas* <...> yra vienas originaliausių veikalų gausioje Europos memuaristikoje apie konclagerius“[9]. Toks ironiškas kalbėjimas Holokausto naratyvuose atsirado kiek vėliau.

Atsižvelgiant į tai, kad ironija visada yra kultūriškai specifinė ir remiasi bendra adresato ir adresanto atmintimi, straipsnyje, atidžiai analizuojant „Dievų miško“ pradžią ir pabaigą, siekiama nustatyti tuos kultūriškai specifinius ironijos žymenis, dėl kurių intersubjektyvi lietuvių kalba rašančiojo ir skaitančiųjų komunikacija tampa galima.

Pasakojimo pradžia ir pabaiga atidesnei analizei buvo pasirinktos, nes „pradžia yra pamatinis bet kurio pasakojimo elementas“, o „rezonuojančios įžanginės mus jaudinančių kūrinių eilutės koncentruoja konceptualią ir emocinę galią“[10]. Pasak Edwardo Saido, „Kiekvienas rašytojas žino, kad pradžios pasirinkimas tam, ką dar tik parašys, yra esminis ne tik todėl, kad tai nulemia daug to, kas seka toliau, bet ir todėl, kad kūrinio pradžia yra, praktiškai kalbant, pagrindinis įėjimas į tai, ką kūrinys siūlo“[11]. O pabaiga yra svarbiausia dinaminiam naratyvo formavimui: pabaiga, pasak naratyvo teoretiko Peterio Brookso, tarsi „rašo“ pradžią ir formuoja vidurį; pasakojant viską transformuoja struktūruojantis pabaigos buvimas, ta reikšmė, kurią įvykiai įgyja, kai į juos žvelgiama iš pabaigos požiūrio taško[12].

[4] Ten pat, p. 406.

[5] Ten pat, p. 415.

[6] Vytautas Kubilius, *XX amžiaus literatūra*, Alma littera, Vilnius, 1995, p. 179.

[7] Anne Whitehead, Trauma fiction, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2004.

[8] Elizabeth Scheiber, „Figurative Language in Delbo's Auschwitz et après“, Volume 11, Issue 1 (March 2009).

[9] Vytautas Kubilius, XX amžiaus literatūra, Alma littera, Vilnius, 1995, p. 179.

[10] Brian Richardson, Narrative Beginnings, University of Nebraska Press, Linkoln and London, 2008, p. 1.

[11] Edward Said, Beginnings: intention and method, Basic Books, Inc., Publishers, New York., 1975, p. 3.

[12] Peter Brooks, Reading for the plot: design and intention in narrative, New York (N.Y.): Vintage Books, 1985, p. 22.

Liūnai mūsų kieme: „Dievų miško“ pradžia ir pabaiga

B. Sruogos romano „Dievų miškas“ I skyriaus „Dievų miškas“ 2 pirmos pastraipos:

I. DIEVŲ MIŠKAS

Liūnai, kemsynai, kalneliai. Ant kalnelių, kažkieno galios supiltų iš balto smėlelio, – pušaitės, aukštos ir lieknos it senobiško ješiboto auklėtinės. Pakalnėlėse – berželiai, tokie paliegę, tokie nuskurdę, tarytum saulaitės malonės užmiršti našlaičiai našlaitėliai. Atkalnėse ir pašlaitėse – vaivorai, mėlynės, bruknės, susipynė susiaudė į sultingą žalią kilimą, išmargintą uogelėmis. Daubose ir skersvėjuose – klumpabalų žolės, purienos ir viksvos.

Kadaise, seniai seniai, čionai jūros dugno būta. Tarytum audros metu bangos būtų netikėtai sustingusios, sukietėjusios, o jų paviršių šiaurės vėjai baltuoju smėleliu apibarstę būtų [13].

[13] Balys Sruoga, Dievų miškas, Vaga, Vilnius 1976. p. 3.

Pabaiga

LXI. LAISVĖ PATVORY

— Mes jau laisvi! — šaukia Griunvaldas pasistypinėdamas, net jam pilvas kliuksi.

Grafo salėje surastais šluotkočiais pasiramstydami, šiaip taip nuslinkome į mažą kambarėlį prie virtuvės, taip pat buvusį šiaudais išklotą. Čia — vienas nedidelis langas ir mūrinės sienos — gana storos. Kas bus — kas nebus, bet čia kiek saugiau. Plentų kryžkelėje sutraškėjo šūviai. Kažkas žlegtelėjo. Kažkas sustaugė. Kažkas su dideliu trenksmu sprogo. Lango stiklai sutarškėjo.

Vėl ramu, kaip niekur nieko. Staiga pasigirsta kažkoks birbimas ir dunksnojimas.

— Žiūrėk, važiuoja! — šaukia Griunvaldas ir pilvą alkūne trina.

Gulėdami ant šiaudų, pro langą įžiūrime: važiuoja!

Važiuoja Raudonosios Armijos tankai. Važiuoja ir važiuoja. Tokia daugybė jų!

Po dešimties minučių jie buvo jau mūsų kieme… [14]

[14] Ten pat, p. 425.

Pats pirmas žodis „liūnai“ jau sukuria ironiją, nes eina po pavadinimo „Dievų miškas“. Diskursas itin netiesioginis, gausus palyginimų, tariamosios nuosakos. Pasikartojantys „balto smėlelio“, „baltuoju smėleliu“ konstruoja palaidojimo, kalnelio – kaip pilkapio – vaizdinį. Ir todėl mirties (kaip ir „našlaičiai našlaitėliai“ – du kartus pakartota deminutyvinė itin lietuviška lingvistinė forma, sustiprinanti našlaitiškumą). Medžiai (pušaitės ir berželiai) yra personifikuojami – kaip žmonės. Bet žmonių tiesiogiai čia nėra, kaip ir tiesiogiai veikiančių subjektų. Dominuoja daiktavardžiai, vietoj veiksmažodžių tik brūkšniai, ir neveikiamoji rūšis sukuria statišką vaizdinį. Gamta (tai, kas natūralu) vaizduojama kaip nenatūrali: vietoj jūros dugno – miškas. Šis klampus, pačiame jūros dugne esantis dievų miškas turbūt daugiau panašus į pragarą, bet ir vėl nedera: vietoj ugnies ar karščio – čia šalta (uogos nurodo į rudenį) ir drėgna. Žodis „klumpabalų“ (kurio, jei ieškotume žodyne, paaiškinimo nerasime) nurodo sunkų ėjimą klumpant. Folklorinis diskursas, pasakojimas, primenantis pasakos ar legendos pradžią, koduoja mitinį, kolektyvinį žinojimą, o ne individualų patyrimą.

Pradžioje panaudotas vienintelis tarptautinis nelietuviškos kilmės žodis „ješibotas“[15], kuris reiškia ješivą – judėjų mokslo įstaigą, taip pat nurodo į civilizaciją, kultūrą, o visi kiti žodžiai – gamtą. Kita vertus, ješibotas metonimiškai susijęs su dievu. Šis žodis į save atkreipia dėmesį ir

[15] Ješibotas yra rusiškas žodis, taisyklingai lietuviškai jis vadinamas ješiva. Per sovietų ir nacių okupacijas ješivos Lietuvoje buvo uždarytos.

dėl fonetinio pakartojimo „s**en**o**bišk**o j**ešibo**to“. Pradžioje vyraujančiame lietuvių liaudies pasakas ar legendas (dėl vartojamų deminutyvų, pakartojimų, inversijų, „seniai seniai) ataidinčiame diskurse žodžiai „senobiško ješiboto auklėtinės“ iškrenta, skamba nenatūraliai, ženklina tam tikrą neatitikimą, nedera prie kitų.

Pabaigoje personažo Griunvaldo nenatūralus, nepadorų, vulgarų gestą primenantis judesys (pilvo trynimas alkūne) ir veiksmo vieta (virtuvė) nurodo į buitinį diskursą, kuris stipriai nedera su tuo, ką ženklina žodis „Griunvaldas“ – mūšius, riterius, grafus.

Pažvelgus į tai, kokiomis spalvomis piešiamos kūrinio pradžios ir pabaigos scenos, matyti, kad dvi spalvos pasikartoja – tai žalia ir raudona. Pradžioje jas matome netiesiogiai, per gamtos objektus (bruknių uogos ir žalia žolė bei kiti augalai), tai natūralios spalvos, o kūrinio pabaigoje spalvos – jau tikriniuose varduose, kurie susiję su istorija, karais, mūšiais – tai Griunvaldas ir Raudonoji armija. Žodžių „Griunvaldas“ (liet. Žalgiris) ir „Raudonosios Armijos tankų“ sustatymas viename teksto segmente taip pat konstruoja ironiją: čia susiduria keli skirtingi nederantys istoriniai laikotarpiai (viduramžiai ir XX a. vidurys); laikotarpiai, kuomet Lietuvos valstybės teritorija atitinkamai didžiausia ir kada jos žemėlapyje nelieka.

Raudona spalva pradžios fragmente (bruknės apsuptos mėlynų vaivorų ir mėlynių) ženklina gyvybę (uogas), o pabaigoje – Raudonosios armijos tankai – karą, okupaciją, mirtį. Paskutiniojo skyriaus „Laisvė patvory“ – Raudonosios Armijos suteikta laisvė – tai „patvorinė laisvė“. Daugtaškis, kuriuo pabaigiamas kūrinys, dar labiau sustiprina šią ironiją.

Paskutinės dvi užbaigos pastraipos (jeigu išimtume jas iš romano) ir pokariu, ir šiandien galėtų būti metaforiškai perskaitytos kaip parašytos apie visas tos armijos okupuotas šalis, kur „mūsų“ – ir kaip visų šios armijos okupuotų šalių. Tad ne veltui tai – „patvorinė laisvė“. Kūrinio pabaiga itin skaudžiai ironiška. Ir kažin, ar ji būtų tokia, jei B. Sruoga būtų ją parašęs, sugrįžęs ne į sovietų okupuotą Lietuvą. „Dievų miško“ užbaiga daug skaudžiau ir stipriau rezonuoja mums šiandien, vykstant karui Ukrainoje.

Kūrinio pradžioje laikas sustingdytas, priešistorinis (dar be žmonių), o pabaigoje jau pabrėžiamas laikrodinis, istorinis laikas, kurį ženklina minutės, Griunvaldas, Raudonosios armijos tankai. B. Sruoga savo kūriniu rėžia ir per antžmogių (Dievų) sukurtą tvarką, kurią patyrė konclageryje, ir per Raudonosios armijos atneštą „patvorinę laisvę“, kurią patyrė iš vieno lagerio (Štuthofo konclagerio) sugrąžintas į kitą (sovietinį).

Žodžiai „Griunvaldas“ ir „Raudonosios Armijos tankai“, panaudoti viename teksto segmente, konstruoja ironišką nederėjimą, čia kaktomuša susiduria skirtingos istorinės epochos, bet yra susiję ir metonimiškai: abu yra pavadinimai / vardai, nelietuvių kilmės žodžiai, abu susiję su mūšiais, tik vienas rodo lietuvių (Vytauto valstybės) galybę, o kitas – bejėgystę. Pradžioje labai pabrėžta vertikalė (aukštyn / žemyn), o pabaigoje horizontalė. Ir pradžia, ir pabaiga atkreipia dėmesį ne tik į galią, istoriją, bet ir į teritoriją.

Personažas Griunvaldas atsiranda tik paskutiniame skyriuje. Jis – tas, kurį siunčia kelis kartus derėti su žandarais, ir kuris pabaigoje šaukia „Mes jau laisvi!“:

> Pagaliau priėjo prie manęs ir vienas vokietis kalinys, pilvūzas toks, Griunvaldas, senis. Kadaise jis buvo nepriklausomų socialdemokratų partijos narys. Nacizmo metu pardavinėjo savo krautuvėlėje taboką. Į lagerį pateko šiaip sau, dėl

visa ko, po atentato prieš Hitlerį komedijos, — tuomet ir daugiau panašių buvusių vokiečių veikėjų buvo apgyvendinta lageryje… Iš mūsų visų keturių Griunvaldas buvo pats stipriausias, jis tiktai iš viso patingo eiti toliau ir nutarė čia pat vietoje laukti tolimesnių įvykių[16].

Pats žodis „Griunvaldas“ konotuoja ir Žalgirio mūšį, istorinį, politinį, valstybingumo, karų diskursą. Šis vienas didžiausių vidurinių amžių mūšių, kuris vyko vokiečių ordino valdose, prie Grünwaldo ir Tannenbergo kaimų, apie 80 km į pietryčius nuo Marienburgo, turi skirtingus pavadinimus: lietuvių istoriografijoje – Žalgirio mūšis, lenkų – Griunvaldo mūšis, vokiečių ir kitų vakarų šalių – Tanenbergo mūšis. Ir tik lietuviško, mums gerai žinomo pavadinimo „Dievų miške“ nėra. Jis tik numanomas, iššaukiamas. O tai ironijos atveju svarbu.

Tiesa, Vytautas „Dievų miške“ yra: skyriuose LVI. „Miuleris, pliurpa tas prakeiktas“, LVII. „Tai bent gyvenimėlis“ ir LVIII. „Latviški dalykai“ pasakojama apie draugą Vytautą, kuris karščiuoja (per kelias savaites temperatūra pakyla nuo 39,5 iki 40,5), kuris atiduoda savo odinius batus už pavėžėjimą. Nors tekste yra ir daugiau draugų, bet Vytautas – vienintelis draugas, kuris įvardijamas draugu, šalia pateikiant ir vardą. Pasakotojas daug ką su Vytautu daro kartu ir taip pat; Vytauto ir pasakotojo veiksmai, elgesys tokie patys: jie keikiasi tais pačiais žodžiais, siunčia visus po velnių:

Toliau eiti nebegaliu. Kojos sutino, širdis padūko, temperatūra pakilusi. O mano draugui atletui Vytautui visiškai bloga, jo temperatūra — 39,5! Iki Lauenburgo keturiolika kilometrų. Kurgi mudu su juo benueisime![17]

Baisiai sunku eiti. Man su dviguba našta, Vytautui su temperatūra 40 laipsnių. Vytautas vis dar už mane stipresnis, — jis vis dar man padeda nešti to velnio Marholco ryšulį.

Svyruojame ir keikiame Miulerį, kad jis bežagsėdamas padvėstų. O jis mum vis aiškina: marš, marš, marš!

— Eik tu po velnių! — nebeiškentęs nusikeikiau jam į akis.

— Ką? Ką tu pasakei? — stebisi Miuleris.

— Eik greičiau po velnių! — paaiškina jam Vytautas.

— Cho cho cho! — kriokia Miuleris, — tuoj bus Lauenburgas![18]

Baisiai gaila tiktai, kad mano kojos buvo sutinusios ir temperatūra vis dar laikėsi apie 38, o mano draugui Vytautui buvo 40,5, bet jis vis dar sriubą rijo kaip smakas[19].

Mano draugas Vytautas vis dar tebeguli su temperatūra 40 — atsirado pas mus dar du tokios aukštos temperatūros ligonys. Ir aš guliu visą laiką. Nebeklauso kojos. Velniai žino, kas jom pasidarė[20].

— Žiūrėk, mano draugas Vytautas, — sakau aš Konstantinui, — štai jau trys savaitės guli su temperatūra 40,3 — ir nemiršta. Pypkę be paliovos čiulpia — ir keikias daug bjauriau, negu sveikas būdamas… [21]

Žodis „Griunvaldas“ taip pat sugrąžina skaitytoją į skyrių „LI. Žydžių potvynis“, kuriame aprašoma, kaip žydės motinos kovoja dėl savo vaikų, ir ta kova aršesnė nei mūšis prie Tanenbergo:

Jau su Lietuvos žydėmis valdžia turėjo labai didelio vargo. Lageris nebuvo pasiruošęs priimti tokią didelę masę naujų piliečių, — nebuvo patalpų. Teko jos sausakimšai kimšti į barakus vieną ant kitos. Blogiausia — kad jos vaikų prisivežė. Ir didesnių, ir visai mažų.

Valdžia turi gi žinoti, kiek ji gavo naujų piliečių: šioks ar toks katorgininkas — vis dėlto turtas. O tų — vaikų — nieku būdu negalima suskaičiuoti, kiek jų priviso. Suslapsto juos moterys, kur galėdamos, — po šiaudais, po antklodėmis, po sijonais… Suskaičiuoji, suskaičiuoji tuos vaikus, — žiūrėk, — vienas ten pradeda rėkti, kitas — ten. Išlenda iš po sijonų ir dumia į krūvą, į suskaičiuotųjų vaikų tarpą, o suskaičiuotieji — rūksta pas savo mamas. Viskas vėl susimaišo, — viską vėl pradėk nuo pradžios. Kitos moterys

[16] Balys Sruoga, *Dievų miškas*, Vaga, Vilnius, 1976, p. 421.

[17] Ten pat, p. 377.

[18] Ten pat, p. 381.

[19] Ten pat, p. 389.

[20] Ten pat, p. 393.

[21] Ten pat, p. 400.

atsivežė savo berniūkščius, perrengtus mergaitėmis, kitos gi — atvirkščiai. O trečiojo reicho valdžia tiksliai nori žinoti, kiek buvo tokių ir tokių, — tuo remiasi statistikos mokslas. Tikrink dabar kiekvieną tokį rėkiantį sutvėrimą, kas jis — vyras ar moteris?!

Majerio nusistatymas buvo aiškus: pas jį — koncentracijos lageris, ne vaikų darželis, — atliekamų žindyvių jisai neturi. Vaikam lageryje nėra kas veikti. Jie turi būti kitur, tinkamesnėn vieton išgabenti. Bet kaipgi juos geruoju išgabenti? Moterys jų neduoda, — rėkia klykia, akis drasko. Vaikai spiegia dar pasiučiau. Muškis dabar su bobomis, tampykis su vaikais!

Tai — ne kautynės prie Tanenbergo, tai — daug pasiučiau. Ir vis dėlto esesiškas pasiryžimas nugalėjo ir šią sunkenybę: vaikai buvo atimti iš moterų ir išgabenti nežinia kur. Staugė ūbavo lageris, atrodė — žemė aplinkui dunda[22]. [Paryškinta V. V.].

Toks ironiškas dviejų nederančių dalykų sugretinimas – Tanenbergo (motinų kova) ir Vytauto (karščiuojantis, kuriam visai blogai), ir Griunwaldo (pilvūzas) – subuitina ir kartu ženklina namus (Lietuvą), kuri rašančiajam jau nebe namai.

Pradžioje iš bendro lietuvių tautosakinio diskurso ir gamtinių objektų iškrenta bei išsiskiria fonetiniu pakartojimu pažymėtas „s**e**n**obiš**ko j**ešibo**to auklėtinės“, o pabaigoje – „Raudonosios Armijos tankai“ – savo gausybe ir tuo, kad tai du žodžiai, greta parašyti didžiąja raide, kurie iškrenta iš bendro namų aplinką, virtuvę aprašančio diskurso. „Senobiškas ješibotas“ ir „Raudonosios armijos tankai“ nedera prie juos supančių žodžių šiuose fragmentuose. Be to, jie yra susiję su rusiškumu, nes „ješibotas“ lietuviškai turėtų būti ješiva, abu nurodo į kitą kultūrą. Tankai kaip priešprieša virtuvei, kiemui, namams, buičiai, ješiva (dvasinė mokykla) – kaip priešprieša gamtai.

Kaip minėta, kažin, ar parašytas kūrinys būtų buvęs toks ironiškas, toks sarkastiškas ir ar paskutinysis skyrius turėtų pavadinimą „Laisvė patvory“, ir ar tokia būtų užbaiga (paskutinės dvi pastraipos), jei B. Sruoga po konclagerio būtų grįžęs ne į lageriu paverstą gimtąją šalį.

Pirmosiose kūrinio pastraipose dominuoja augalija ir lietuvių liaudies dainų deminutyvinės leksinės konstrukcijos (augalo ir žmogaus paralelizmas), o pabaigoje – jau daugiau girdime iš gyvulinių pasakų ar liaudies humoro (čia žmonės kaip gyvuliai guli ant šiaudų, nepadoriai kasosi pilvą alkūne, „kažkas žlegtelėjo“, „kažkas sustaugė“), o pradžios augalų-žmonių mišką pabaigoje keičia žmonių-gyvulių namai, priešistorinius laikus – konkretus XX amžius. Pradiniai pasakojimo rėmai – gamtinė priešistorinė aplinka, užbaigos – naminė, buitinė, istorinė.

Skaudžiai ironišką „gyvulio patvoryje“ metaforą[23] B. Sruoga naudoja ir savo 1946 m. laiške, apibūdindamas, kaip jis jaučiasi Lietuvoje, jau sugrįžęs iš lagerio:

Brrr. . . Vis dėlto baisiai paškudna ant šio balto ir purvino svieto, kaip padūkusiai vienas Vilniuj esu, žmogus ir nusprogt gali **kaip šuva patvory**, — nieks neatlankys, niekam nereikalingas! Na, suk juos visus velniai!“ — rašė Sruoga M. Nemeikšaitei 1946 metų gale. Sakėsi ieškąs bent svirplį nusipirkti, „paprastą, kur ant pečiaus svirpia“. Jautėsi lyg vaikščiotų skustuvo ašmenimis. . .[24] [paryškinta V. V.].

Pradžioje – vieta ir priešistorinis laikas; pabaigoje – istorinis laikrodžių matuojamas laikas, susidūrimas su didžiosiomis istorijos jėgomis, susitikimas su *istorija.* Nors B. Sruogos knyga – tai memuarai, bet nei pradžioje nei pabaigoje nėra jokio privataus, asmeninio pergyvenimo, nėra jokio „aš“. Kūrinyje kalbama ne tik savo vardu, bet ir „mūsų“ – tų, kurie buvo kartu. Ir kalbama mums – skaitytojams. Ne tik metaforos, lietuvių tautosakinio diskurso

[22] Ten pat, p. 337.

[23] Ir ši metafora intertekstuali – taip baigiasi ir Kafkos romanas „Procesas“.

[24] Aušra Marija Jurašienė, „Karalius – elgeta (Kelios pastabos apie Balį Sruogą)“, *Metmenys*, Nr. 36, 1978, p. 148.

panaudojimas, bet taip pat fokusuotė, esamasis laikas, deiksės „čionai“, „čia“, „mūsų kieme“ skaitytojui suteikia galimybę pamatyti traumos pėdsaką.

Apibendrinimas

2025 m., paklaustas apie poetinės kalbos galią ir bejėgiškumą **karo vaizdų akivaizdoje**, šiuolaikinis lenkų poetas ir literatūros kritikas Jerzy Jarniewiczius taikliai atsako:

> Iš vienos pusės, kalba tikrai pasirodo esanti bejėgė prieš siaubus, kuriuos matome. Didžiųjų tragedijų liudytojai – kad ir Holokausto – neretai neturėdavo žodžių, tylėdavo, nes bet koks pasakojimas atrodė iškreipiantis tikrąją patirtį. <...> Net stipriausia metafora, pakartota kelis kartus, tampa banaliu, nuvalkiotu posakiu. Kiekvienas, rašantis apie karą, susiduria su klausimu: kaip kalbėti, kad nesusikompromituotum, kad nevirstum kartojančiu frazes, kurios jau nebeveikia? Todėl kai kurie autoriai pasitelkia formos eksperimentus – griauna sintaksę, laužo sakinius. Tai, kad žodžiai pradeda „netikti vieni prie kitų“, leidžia pajusti destrukcinę karo prigimtį ir jo siaubą patirti pačiame kalbos lygmenyje.
>
> Realistiniai pasakojimai visuomet atskleidžia tik fragmentą – tarsi fotografija, kuri pagauna tik vieną kadrą, o visa kita lieka šešėlyje. Poezija gali ieškoti metaforos, vaizdinio, gebančio aprėpti visumą. Taip buvo ir po Antrojo pasaulinio karo: turėjome realistinius filmus ir romanus, bet turėjome ir abstraktų meną, kuris vienu gestu, viena spalvų dėme – kaip amerikiečio Marko Rothko paveiksluose – galėjo perteikti karo siaubą.
>
> <...>
>
> Žinoma, suprantu ir tuos, kurie karo traumos akivaizdoje nutyla – nes skausmas toks didelis, kad bet kokia pastanga jį nusakyti atrodo per sunki, nepakeliama. Bet netikiu, kad literatūra kada nors visiškai nutils. Nutils tik vienas jos tipas – tas, kuris gražina pasaulį, kuris neša naivų optimizmą ar pernelyg akivaizdžią viltį. Tokia literatūra paprasčiausiai nustojame pasitikėti. Tai tam tikros epochos pabaiga[25].

B. Sruogos „Dievų miško“ ironija būtent ir griauna sintaksę, ją perskaitome ten, kur žodžiai ima netikti vieni prie kitų, ir per ironiją leidžia mums pajusti tą siaubą ir destrukciją, kurią patyrė autorius. Ironija „Dievų miške“ – tai ir randas ant istorijos veido, ir pėdsakas nenusakomus, nepavaizduojamus istorinius įvykius patyrusiųjų žaizdos. Ironijos kultūrinis specifiškumas (pvz., tautosakinio diskurso panaudojimas) įgalina intersubjektyvią komunikaciją lietuvių kalba, bet turbūt apsunkina šio teksto išvertimą į kitas kalbas.

[25] Anna Grigoit, „Nike laureatas Jarniewiczius: abejingumas krizės akimirkomis – tai pritarimas blogiui“: interviu, **Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija** (LRT.lt), 2025 m. rugsėjo 28 d. Prieiga per internetą: https://www.lrt.lt/naujienos/kultura/12/2683607/nike-laureatas-jarniewiczius-abejingumas-krizes-akimirkomis-tai-pritarimas-blogiui [žiūrėta: 2025 m. rugsėjo 29 d.].

Karo ir pokario įvykių refleksija Dalios Sruogaitės memuarų knygoje „Atminties archeologija“

Prof. dr. Dalia Kuizinienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Šiame straipsnyje analizuojant rašytojo Balio Sruogos dukros Dalios Sruogaitės memuarų knygą „Atminties archeologija“ (2012) bus ryškinami du naratyvai. Pirmasis – tai išsiskyrimas su tėvu 1943 m., kada B. Sruoga buvo nacių suimtas, kalintas Kaune, o vėliau kaip Lietuvos įkaitas išvežtas į Štuthofo koncentracijos stovyklą, jo paieškos ir dramatiškas šeimos išsiskyrimas. Savo ir šeimos istoriją D. Sruogaitė pasakoja pasiremdama motinos Vandos Sruogienės dienoraščiu, bičiulių laiškais ir liudijimais. Antrasis pasakojimas – tai atsiminimų autorės gyvenimas Vokietijos DP stovyklose drauge su motina pasitraukus iš Lietuvos. Apie D. Sruogaitę žinome gana nedaug, kuklūs enciklopediniai duomenys pateikia tik svarbiausius jos gyvenimo ir veiklos faktus. Šiame straipsnyje, remiantis susirašinėjimu su D. Sruogaite, išeivijos spauda, bus mėginama kiek plačiau pristatyti ir įvairiapuses jos veiklas, pastangas išeivijoje ir Lietuvoje aktualizuoti savo tėvo kaip Lietuvos įkaito istoriją, populiarinti ir skleisti jo kūrybą.

D. Sruogaitė atsiminimų knygą „Atminties archeologija“ rašė kelis dešimtmečius, knyga išleista 2012 m. Tai knyga, kurioje Sruogų šeimos istorija tampa ir dramatiškos Lietuvos istorijos dalimi: knygoje ir dokumentuojama, ir emociškai vaizdingai kuriama istorinė atmosfera, su kuria susidūrė dauguma Lietuvos inteligentijos 1940–1944 m. Kas skatino šios knygos atsiradimą, kaip ji buvo rašoma? Kas šios knygos autorei buvo svarbu? Knygos pabaigos žodyje autorė rašo: „Pirmasis Balio Sruogos „Raštų“ sudarytojas Algis Samulionis primygtinai manęs prašė aprašyti, kas nutiko man ir mano motinai Vandai Daugirdaitei-

Sruogienei po 1943 metų Balį Sruogą suėmus ir išvežus į Štuthofo koncentracijos stovyklą“[1]. Tiek V. Sruogienei, tiek vėliau ir D. Sruogaitei buvo labai svarbu detaliai aprašyti ne tik B. Sruogos suėmimą, susirašinėjimą su juo, nuolatines jo paieškas, pastangas po karo šeimai vėl susitikti. Knygos autorė atsiminimus rašė po daugelio metų remdamasi savo ir motinos V. Sruogienės dienoraščiais. Knygoje remiamasi pozicija, kad iš detalės, fragmento galima atkurti ir visą įvykį, ši nuostata yra artima semiotiko Algirdo Juliaus Greimo svarstymui. D. Sruogaitė rašo: „Vietoj sidabrinių šaukštų ar kokių daiktų išsivežėm į JAV pluoštus popierėlių ir užrašų knygučių. O vėliau juos pavarčius pabudo atmintis, tegul kartais ir skylėta: tarsi archeologinę iškaseną randi kokio puodo ar įrankio dalį, ir jau įmanoma atkurti pirmykštę jo būseną“[2]. Tad knygoje dėliojamas detalus antropologinis pasakojimas, sujungiantis kelias pasakojimo perspektyvas, kelis įvykių rekonstravimo šaltinius. Jau pasirodžius knygai D. Sruogaitė savo laiškuose pasakojo, kaip buvo rašoma knyga, kaip buvo tikslinami atsiminimų faktai. 2013 m. laiške ji rašė:

> Neįsivaizduoju, į kurį rėmą mano rašymą įstatysit. Rašiau ne knygai, stilius nerūpėjo, norėjau tik labai tiksliai atkurti tai, ką tikrai atsimenu. Dabar, kai skaitau apie anuos laikus, ima juokas. Pvz. kaip mudvi su mama Bugiuose naktį ėjom sargybą, pasiėmusios po kirvį. Ir ką mes būtumėm kirtusius? Rusų tanką, sunkvežimį, ginkluotą kareivį? <...> Buvo dar visokiausių įdomių įvykių, kurių tikslumo nebegalėjau atkurti. Puikiai atsimenu, kad pažįstamas Dainutis (vardo nepamenu) turėjo motociklą ir mudu juo keliavom į Hamburgą iš Bonos. Hamburge, valančios gatves senutės užkliudė mus šluota, ir abu nulėkėm nuo motociklo, išsitiesėme paslikai gatvėje. Nedaug nukentėjom, kaulai liko sveiki, tik nosys kiek nubrozdintos. Mano įsitikinimu, vykom į Pinebergo lietuvių studentų sambūrio „Šviesa“ suėjimą. Tuo tarpu mama rašo, kad važiavom ieškodami Balio pėdsakų. Kadangi mudviejų su mama atmintis nesutapo, praleidau tą įvykį, nors po tiek metų galėjau daug prifantazuoti. Visų mano knygų veikėjus stengiausi paminėti, pasitikrinti su jais, ar neprimaliavojau kokių nesąmonių apie juos rašydama. Sekėsi neblogai, visi patvirtino mano aprašymus. Vieni dar šiek tiek daugiau pridūrė, kiti visiškai to įvykio neprisiminė. Turėjau bėdos su ponu Blinstrubu, su kuriuo keliavom dviračiais ieškodami Štuthofo kalinių buvusiuose lageriuose. Deja, ponas Blinstrubas tos kelionės visiškai neprisiminė. Matomai vyresniam žmogui tai neatrodė rimti reikalai, ir jo sąmonė neužfiksavo...[3]

Natūralu, kad tikrinant faktus šios knygos rengimas užtruko. D. Sruogaitė knygoje tarpusavyje persipina kelios temos: pasitraukimas iš Lietuvos, tėvo paieškos, gyvenimas Vokietijos DP stovyklose. Istorijų kaita lemia ir stilistinę knygos specifiką. Knygos autorė jungia lyriškąjį ir humoristinį pasakojimo aspektus. D. Sruogaitės knyga – jautrus, apgalvotas, daugelį metų brandintas pasakojimas, knygos autorė puikiai valdo žodį: ne tik išryškina laikotarpio kontekstą, bet kuria dinamišką, kupiną įtampos, intriguojančią istoriją.

Dalios Sruogaitės gyvenimas Lietuvoje

D. Sruogaitė (1925–2015), Balio ir Vandos Sruogų dukra, gimė Kaune. Ji buvo vienturtė dukra, itin mylima savo tėvų. Jau vaikystėje su tėvais siejo šilti santykiai, į tėvą dukra kreipdavosi vardu. Sruogų namai visada buvo pilni žmonių – tėvų bičiulių ir Dalios draugių. Namų aplinką Kaune, vėliau ir Vilniuje ji aprašo savo atsiminimuose apie tėvą, atsiminimų knyga apie B. Sruogą buvo išleista Čikagoje[4], V. Sruogienės sudarytos knygos idėja gimė dar 1948 m., atsiminimai buvo renkami kelis dešimtmečius. Savo atsiminimus apie tėvą,

[1] Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012, p. 222.

[2] Ten pat, p. 222.

[3] Dalios Sruogaitės laiškas šio straipsnio autorei. 2013 m. rugsėjo 5 d.

[4] *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose*. Spaudai paruošė ir išleido Vanda Sruogienė. Čikaga, JAV, 1974.

namų aplinką šioje knygoje paskelbė ir rašytojo dukra. Vėliau dar kartą jie perspausdinti D. Sruogaitės atsiminimų knygoje „Atminties archeologija“, be to, čia tęsiamas pasakojimas, kas vyko po 1943 m., kai buvo suimtas B. Sruoga.

Balio ir Vandos Sruogų namuose Žaliakalnyje virė gyvenimas: čia lankydavosi tuometinis Kauno elitas, profesūra, vykdavo diskusijos kultūros, politikos klausimais su artimiausiais B. Sruogos universiteto kolegomis. Sruogų namuose buvo nerašyta taisyklė – netrukdyti B. Sruogai, kai jis rašo, neiti į jo kabinetą, garsiai nekalbėti. Iš Dalios atsiminimų:

> <...> kompanijos man netrūko, nuolat gyvendavo kartu kokia nors draugė, tai kieme, po pat Balio langais, žaisdavom indėnus ir kaubojus, visa gerkle plėšdavom karo šūkius, bute statėm spektaklius, išversdami knygų spintas, sujaukdami visą tvarką ir tylą. Tačiau Balys niekad mūsų nesudrausdavo, niekad neprašydavo nurimti ar išsikraustyti su visa butaforija ir rekvizitais kur kitur. Kiekvienas turėjom savo privatumą[5].

Laiminga vaikystė lėmė tai, kad jauna mergina buvo skatinama ir palaikoma kūrybiškai įsijungti, dalyvauti įvairiose veiklose.

Dar mokydamasi gimnazijoje Kaune D. Sruogaitė lankė garsųjį tėvo B. Sruogos teatro seminarą, nuo 1926 m. įsikūrusį Vytauto Didžiojo universitete ir veikusį iki universiteto uždarymo[6]. Šį seminarą lankė daug studentų, apie jį sklido legendos ne tik tada, bet ir ilgus dešimtmečius. Vienas seminaro lankytojų buvo ir Jurgis Blekaitis (1917–2007), kurį profesoriaus ir teatro seminaro vadovo užsidegimas žavėjo ir užkrėtė.

> Teatro Seminaras, Hum. Mokslų Fakto institucija, vadovaujama ekstraord. prof. B. Sruogos, buvo ne vien mokslinė įstaiga, bet dar tarsi tebestudijuojančių arba neseniai baigusių kultūrininkų klubas, sambūris įvairių pasaulėžiūrų ir profesijų žmonių, surištas bendro sielojimosi lietuvių kultūra, susibūręs apie vedamąją Balio Sruogos asmenybę, jo estetinių pažiūrų ir siekimų įtakoje. Praleidęs pro savo valomąją, skaistyklinę ugnį viršum šimto jaunų poetų, beletristų, kritikų, aktorių, muzikų, daugiausiai – mokytojų, teatro seminaras kiekviename iš jų atsispaudė nebeištrinamu žymeniu, tartum slaptas kažkokios brolijos ženklas. Kokie skirtingi bebūtų buvę seminaro dalyviai, kokiais įvairiais keliais jie bebūtų nuėję, – visuose juose rasi bendrų bruožų: jie turės savitą, pozityvų požiūrį į mūsų tautinės kultūros reiškinius, jie nepripažins apkerpėjusios rutinos ir užsistovėjimo, jie gerbs asmenybę, bet ne užimamąją vietą, – vis tiek, pasaulėžiūrinėje, socialinėje ar kultūrinėje plotmėje tai būtų; jie niekur nebandys kompromisiškai taikytis prie esamų, bet jiems organiškai nepriimtinų aplinkybių; jie tiesiai ir drąsiai tars kritišką, kaip ir skatinantį žodį, jie visur kovos už tai, ką laikys tikru ar siektinu; niekad iš aukštybių nesmaugs sveikos, jaunos iniciatyvos, bet visada ją entuziastiškai parems, nes jie visada sieks naujo, savito ir aukštesnio, nepataikaudami jokiai laurais ar padėtim vainikuotai stagnacijai[7].

Šiame seminare B. Sruoga realizavo savo sumanymus, buvo atsidavęs teatro idėjai, darbui su jaunais žmonėmis, idėjoms, kuriomis jis degė, „tai buvo jo prioritetas“[8]. Seminare B. Sruoga realizavo savąją teatro idėją.

D. Sruogaitės jaunystės laikų bičiulis J. Blekaitis uždarius Vytauto Didžiojo universitetą persikėlė į Vilnių ir ten įkūrė vaidybos studiją, į kurios veiklą su dideliu entuziazmu įsitraukė ir D. Sruogaitė. Vilniuje ji baigė Birutės gimnaziją.

Balys Sruoga – Lietuvos įkaitas

Sruogų šeima sunkiai pergyveno sovietinę okupaciją, atrodo, lyg ir lengviau atsikvėpė prasidėjus karui, tačiau ramybė buvo apgaulinga. 1943 m. naciai suėmė

[5] Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012, p. 10.

[6] Jurgis Blekaitis, „Balys Sruoga. Asmuo ir teatro kūrėjas“, *Aidai*, Nr. 10, 1948.

[7] Ten pat.

[8] Vandos Sruogienės pasakojimas apie B. Sruogos teatro seminarą dokumentiniame filme „Vieno buto istorija. Balys Sruoga“, režisieriai Daiva Bilinskienė ir Jonas Juozapaitis, 2017.

B. Sruogą, jis drauge su kitais Lietuvos įkaitais buvo atvežtas ir įkalintas Kauno kalėjime. V. Sruogienė dėjo visas pastangas išlaisvinti vyrą, palengvinti jo kaip kalinio dalią, tačiau, kai Lietuvos įkaitai buvo išvežti į Štuthofo koncentracijos stovyklą, artėjo karo pabaiga ir Lietuvoje likti buvo nesaugu, V. Sruogienė su dukra Dalia iš Lietuvos pasitraukė į Vokietiją. Kurį laiką dar susirašinėjo su B. Sruoga, siuntė miesto, kuriame abi gyveno, planą, tikėdama, kad po karo šeima Vokietijoje susitiks. Deja, Štuthofo koncentracijos stovykla uždaroma ir evakuojama pavėluotai. „Įvyksta didelė tragedija. Likvidavus stovyklą trauktis su buvusiais kaliniais Sruogai buvo pernelyg sunku, jis buvo itin silpnos sveikatos. Jis pakliuvo į sovietų rankas“[9].

Savo atsiminimų knygoje D. Sruogaitė vaizdžiai aprašo naktį (1943 m. kovo 16 d.), kada buvo suimtas tėvas. Vokiečių įsiveržimą į butą, krata, ultimatyvus tonas nežadėjo nieko gera:

> Bute tvyrojo šiurpi tyla. Tylėjo Balys, tylėjo siaubo surakinta mama, tylėjau ir aš, greitomis vyniodama kelionei užkandį. O vokiečių brazdenami popieriai kėlę vis didesnė drebulį. Vylėmės, kad nieko įdomesnio neradę, gal atsiprašę išsinešdins. Deja, nors ir mandagiai, bet griežtai ragino Balį skubėti ir mums nebuvo laiko su juo atsisveikinti. Trumpi apsikabinimai, tarsi tylūs priesakai laikytis – ir Baliui, ir mamai, ir man[10].

V. Sruogienė nepailstamai ieškojo ryšių su vyru, perduodavo jam siuntinius, ieškojo galimybių jį išlaisvinti. „Didžiausias mamos rūpestis buvo Balys, jo likimas. Bėgiojo ji į Gestapo rūmus, dažnai važinėjo į Kauną. <...> Grįždavo namo išvargusi, emociškai nusikamavusi, smulkiai apie savo žygius man pasakoti dažnai nebepajėgdama“[11].

Visa šeimos drama, buvusių V. Sruogienės ir B. Sruogos kolegų universitete, rašytojų pastangos pagelbėti, ieškoti ryšių su gestapo pareigūnais, siekiant išgelbėti rašytoją, vėliau prasilenkimo su B. Sruoga jau Vokietijoje istorija yra aprašoma D. Sruogaitės atsiminimų knygoje. Tai itin svarbūs faktai B. Sruogos biografijai, bet taip pat jos motinos V. Daugirdaitės-Sruogienės bei dukros Dalios gyvenimo dalis. Tačiau karas išskyrė šeimą. Ši tragiška šeimos išsiskyrimo istorija yra įtaigiai pateikta atsiminimų knygoje. Jos autorė įvykius pasakoja ne tik per savo atsiminimų prizmę, bet svarbiu knygos pasakojimu segmentu tampa V. Sruogienės dienoraščio ištraukos, knygos autorės bičiulio J. Blekaičio ir kitų laiškų fragmentai. Antropologiškai talpus pasakojimas jungia kelias pasakojimo perspektyvas, kartu atskleidžia istorijos įvykių, B. Sruogos, visos šeimos likimo sudėtingumą.

D. Sruogaitės memuarų knygoje yra žymimos ir nuolatinės motinos pastangos jau išvykus iš Lietuvos susirašinėti su vyru, vėliau gauti apie jį nors kokių žinių. Po karo likvidavus Štuthofo koncentracijos stovyklą, kaliniai buvo evakuoti, susirašinėjimas su B. Sruoga galutinai nutrūko, todėl šeima žinias apie Sruogos gyvenimą Lietuvoje gaudavo tik per spaudą arba iš atsitiktinių žmonių. Ši realybė labai slėgė. Tėvo tema, nuolatinis žinių gaudymas apie jį yra nuolat fiksuojamas knygoje: „ryšys su Baliu visai nutrūko, į mamos siunčiamus laiškelius nesulaukėm jokio atsakymo, nors žinojom, kad jis Vilniuje“[12]. Iš spaudos abi šeimos moteris pasiekia žinia ir apie B. Sruogos mirtį 1947 m. spalio mėnesį. Abiejų jų

[9] Irenos Marijos Balčiūnienės pasakojimas dokumentiniame filme „Vieno buto istorija. Balys Sruoga“, režisieriai Daiva Bilinskienė ir Jonas Juozapaitis, 2017.

[10] Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012, p. 41.

[11] Ten pat, p. 42.

[12] Ten pat.

gyvenimas tęsėsi toliau, tačiau jis buvo pažymėtas nuolatiniu atminimo ženklu, jis ženklino tolimesnius abiejų moterų gyvenimus, jų nepailstamas pastangas rūpintis B. Sruogos palikimo įprasminimu išeivijoje, vėliau ir Lietuvoje.

Lietuvos įkaitų temą D. Sruogaitė nuolat primindavo, apie tai kalbėdavo jau gyvendama Čikagoje, sugrįžusi gyventi į Lietuvą nuolat stebėdavosi, kad ši tema per menkai tyrinėjama Lietuvos istorikų, ne visada tinkamai vertinama. Pokalbyje su rašytoja Vanda Juknaite D. Sruogaitė kėlė įkaitų klausimą minėdama, kad jos tėvas drauge su kitais 46 Lietuvos įkaitais buvo kalinamas konclageryje pirmiausiai todėl, kad lietuviai nestojo į vokiečių SS dalinius. Savo nuomone Dalia aktyviai dalinosi su savo bičiuliais. Viena jų – V. Juknaitė – parengė interviu ir publikavo „Šiaurės Atėnuose“. D. Sruogaitė yra lakoniška, bet griežtai tiksli: „apie tai rašyta mano mamos atsiminimuose, paskui paties B. Sruogos „Dievų miško“ tekste ir laiškuose. Jis yra aiškiai pasakęs: esu įkaitas už savo tautą“[13]. Rašytojo dukra nuolat pabrėžė, kad šių įkaitų negalima painioti su kitomis inteligentų grupėmis. Geležinė uždanga nutraukė visus šeimos ryšius. Tame pačiame interviu D. Sruogaitė liudija apie fragmentiškas žinias, kurias jos su motina išgirsdavo apie tėvą, jo perduodamas žinutes:

> Paskui, kai mes jau buvom Detmolde, Balys jau buvo Lietuvoj, mes sužinojom apie jį per radiją. Žmonės girdėjo, kad jis jau yra Lietuvoj. Ir staiga mūsų lageryje, tas buvo Detmolde, atsiranda toks Varaneckas ar Varaciejus, nieks nežino jo tikros pavardės. Jis atėjo pas mano mamą, apsidairė, ar niekas negirdi, neklauso ir nemato, ir pasakė – atnešiau žinią nuo Sruogos, kad jūs dabar jokiu būdu nevažiuokit į Lietuvą, nes nežinia, ar jūs tiesiai į ją nuvažiuosit, ką mes visą laiką ir jautėm[14].

Dramatiška šeimos istorija yra ne kartą Sruogų šeimos moterų pasakota. Tai itin svarbus istorinis liudijimas, kurį 2023 m. papildė ir literatūrologės Neringos Markevičienės sudarytas Balio Sruogos „Raštų“ 17 tomas (II dalis), kuriame yra pateikiami ir B. Sruogos laiškai žmonai bei dukrai iš Štuthofo koncentracijos stovyklos. Jie užpildo tam tikrą spragą ir tampa pagrindu ne tik B. Sruogos, Sruogų šeimos, bet ir pokario istorijos tyrimams.

> N. Markevičienės parengti „Raštai“ – dialogiškas B. Sruogos atsakas į dukros D. Sruogaitės memuarų knygą „Atminties archeologija“. Iki šiol stigo B. Sruogos, vieno iš neteisėtai įkalintų lietuvių įkaitų koncentracijos stovykloje, liudijimų. Galima teigti, kad taip buvo papildyta ir rekonstruota dramatiškų istorinių pervartų perskirtos Sruogų šeimos istorija. Lygiai taip pat – daugybės šeimų, paliestų karo ir priverstinio bėgimo į Vakarus, patirtų baisumų istorija[15].

Gyvenimas Vokietijoje

Memuarų knygoje „Atminties archeologija“ D. Sruogaitė pateikė ir kitą pasakojimą, kuris pristato jos ir motinos išvykimą iš Lietuvos ir gyvenimą Vokietijoje. Knygoje pateiktas detalus keliais šaltiniais paremtas V. Sruogienės ir D. Sruogaitės pasitraukimas iš Lietuvos. Tai dar vienas pokario istorijos liudijimas, ženklinantis atsisveikinimą su gimtine, pasitraukimo sunkumus, vėliau – ir nelengvą buitį ir būtį, adaptaciją svetimoje aplinkoje.

> Išvažiavom kaip tikri bėgliai. Mama važnyčiojo kumelaitę, o aš – dvikinkius didžiuosius ratus. Mes vežimuose kaip žvakės. Vos keletą metrų pavažiavus karvutė, pririšta prie mažojo vežimo,

[13] Interviu buvo publikuotas „Šiaurės Atėnuose“, vėliau pateko į Vandos Juknaitės pokalbių knygą „Kalbasi susitikę“ (2020), tais pačiais metais interviu dar kartą publikuotas portale *www.l5min.lt*. Čia cituojama iš šios publikacijos: https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/v-juknaites-pokalbiu-knyga-kalbasi-susitike-nekasdienis-susitikimas-su-savimi-ir-kitu-286-1315270.

[14] https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/v-juknaites-pokalbiu-knyga-kalbasi-susitike-nekasdienis-susitikimas-su-savimi-ir-kitu-286-1315270.

[15] Laimutė Adomavičienė, „Jokios sienos negali atskirti mūsų sielų“, *OIKOS: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, Nr. 1(37), 2024, p. 161.

buvo pašauta, teko perpjauti virvę ir ją palikti ant kelio. Netrukus pasigirdo košmariškas ūžesys ir mano arkliai pasibaidę pradėjo daužytis... Arklių nebegalėjau suvaldyti, jie pasidavė į šoną, ir mūsų didysis vežimas nuvirto į griovį, išbarstydamas ir mus, ir mūsų paskubom sumestus daiktus[16].

D. Sruogaitė Vokietijoje įsitraukė į studijas: 1946–49 m. Bonos universitete lankė dailės istorijos ir muzikologijos paskaitas, Kiolno universitete – teatrologijos seminarą pas Carlą Niesseną. D. Sruogaitė visada minėdavo, kad tai profesorius, su kuriuo jos tėvas yra bendravęs, kuris turėjo jam didelę įtaką.

Vokietijoje D. Sruogaitė įsitraukė ir į akademinio jaunimo sambūrio „Šviesa“[17] steigimą ir Bonos skyriaus veiklą. Dalia su kitais studentais vykdavo į sambūrio skyrių suvažiavimus, kurie vykdavo skirtinguose Vokietijos miestuose. Gerokai vėliau ji svarstydavo apie šios organizacijos vietą ir santykį su kitomis turinčiomis dar iš Lietuvos atsineštas tradicijas organizacijomis, tam tikrą katalikiškų ir liberaliųjų organizacijų priešiškumą, kuris aiškiai juntamas jau pirmaisiais pasitraukimo metais Vokietijoje: „Dar Bonos laikais ir vėliau galvojau, kodėl ne visi mano amžiaus studentai įstojo į „Šviesą“ <....>. Mano išvada: jau tuomet vyko lietuviškas susiskaldymas“[18].

Savo betarpiškame pasakojime D. Sruogaitė aprašo ne tik gyvenimo Vokietijoje sunkumus, bet ir aktyvų studentišką gyvenimą. Jautriai pasakojama apie gailestingosios seselės darbą ir patirtis Greifsvaldo ligoninėje. Gyvenimas kunkuliavo įdomių ir kūrybingų žmonių apsuptyje. Buvo steigiamos mokyklos, vaikų darželiai, buvo atkurti ir aktyviai veikė kultūriniai sambūriai. „O mes jaunesni svajojom apie teatrą. Neilgai trukus Jurgis Blekaitis įsteigė teatro studijėlę, kur rimtai atlikinėjom etiudus, o kiek vėliau jau gavau vaidmenį Balio Sruogos dramos „Kazimieras Sapiega“ skaitymuose“[19]. Nuolat rašoma apie menkėjančią viltį grįžti į Lietuvą. Į jaunos moters atsiminimus vis įterpiami tėvo likimo, jo paieškų, bandymo susisiekti momentai. Juos papildo jaunatviški nuotykiai: važiavimas į „šviesiečių“ rengiamą sambūrį ant anglis vežančio traukinio stogo, linksmas įsijungimas į teatro statistų būrį britų teatrui su Šekspyro pjesės pastatymu atvykus į Boną. Svarbu ir motinos V. Sruogienės doktorato gynimas Bonoje, vėliau žinia apie tėvo mirtį. „1948 m. ženklino naujo gyvenimo artėjimą. Atšventėm mamos doktoratą“[20]. 1949 m. V. Sruogienė ir D. Sruogaitė su vyru išvyksta į JAV. Čia prasidėjo naujas gyvenimo etapas, kuris nebuvo lengvas, reikėjo įsitvirtinti nepažįstamoje Amerikos tikrovėje, kurti savuosius gyvenimus, įsitraukti į lietuviškas veiklas. Tai jau būtų atskira tema, kuriai reiktų skirti dar vieną atskirą straipsnį.

Vietoje išvadų

D. Sruogaitė 2001 m. sugrįžo gyventi į Lietuvą. Čia ji preciziškai tvarkė archyvus ir juos dovanojo Lietuvos muziejams ir archyvams. Tačiau svarbiausias jos gyvenimo pabaigos darbas buvo knyga „Atminties archeologija“, kurios rašymui ir leidybai ji paskyrė ne vienerius metus. 2012 m. išleista knyga nesulaukė tinkamo atgarsio,

[16] Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012, p. 111.

[17] Liberalaus jaunimo organizacija „Šviesa“ buvo įkurta 1946 m. Vokietijoje, Tiubingene. Kituose Vokietijos miestuose, kur gyveno lietuviai, taip pat steigėsi organizacijos skyriai, buvo kuriami įstatai, vyko suvažiavimai, 1946–1949 m. organizacija leido kultūros žurnalą „Šviesa“. Sambūris organizavo ir kultūrines veiklas. 1948 m. buvo įsteigta 14 organizacijos skyrių. 1957 m. jau JAV „Šviesa“ susijungė su kita studentų Amerikoje įsteigta organizacija „Santara“.

[18] Iš Dalios Sruogaitės laiško šio straipsnio autorei. 2015 balandžio 6 d.

[19] Dalia Sruogaitė, *Atminties archeologija*, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 2012, p. 154.

[20] Ten pat, p. 219.

o knygos autorė jau sirgo, negalėjo pati pristatyti šios knygos, nebuvo kam ir plačiau šią knygą aktualizuoti, recenzuoti, matyti ją bendresniame sruogistikos ir išeivijos memuaristikos kontekste. Kalbinama apie tolimesnių atsiminimų rašymą ji sakydavo, kad tam jau nebėra jėgų ir laiko. Tačiau fragmentiškus savo atsiminimus apie dalyvavimą „Šviesos“ organizacijoje yra pateikusi bičiulio Jono Valaičio sudarytai knygai „Šviesa. Akademinio jaunimo sambūris *Šviesa* 1946–1949. Sambūris *Šviesa* 1949–1957“[21].

D. Sruogaitės memuarų knyga ženkliai papildo per pastaruosius dešimtmečius išleistų išeivijos autorių atsiminimų, dienoraščių kontekstą. „Atminties archeologija“ rekonstruoja dramatiškas Balio Sruogos ir jo šeimos – žmonos ir dukros – likimų linijas. D. Sruogaitės knyga, kurią ji rašė ilgai ir išleido jau savo gyvenimo saulėlydyje, plėtoja išeiviškojo gyvenimo patirčių istoriją, pasakoja apie lietuviškojo visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo Vokietijoje įvykius. Taip pat liudija šeimos, kaip vieneto, kurį palietė dramatiški XX amžiaus istorijos įvykiai, likimą. Panašiu laiku išleisti Marijos Gimbutienės, Kazio Almeno atsiminimai sudaro vientisą lietuvių, pasitraukusių Antrojo Pasaulinio karo metu, paveikslą, liudija gyvenimo svetur realijas ir likimus.

[21] Knygą 2006 m. išleido Lituanistikos tyrimo ir studijų centras Čikagoje.

4.

Tiesiog – gyvenimas

Vis d

Šeima, kuri yra, net kai

Paskutinis B. Sruogos laiškas. Du eilėraščiai

Karui išblaškius rašytojo šeimą, ryšys komplikavosi, n
būdais ir pavardėmis. B. Sruogą pokariu pasiekė tik d
rašytojui grįžus iš Štuthofo, kai šeima buvo pasitrauku
valandoms iki mirties, kai profesorius jau buvo be sąm

Tai du originalūs B. Sruogos eilėraščių rankraščiai, par
rašytojas įdavė kaip laišką Vytautui Staneikai, ketinus
Sėkmingai perėjęs sieną jis surado rašytojo žmoną ir p
laiškas, kuris mane pasiekė Vokietijoje ir iš viso išeivij

„Atsimenu rankraščiais labai apverstą stalą. Ir būtinai ant jo „Kazbek" pakeliai po šimtą cigarečių ir didelis kavinukas. Rūkė ir kavos gėrė labai daug – per dieną visas tas cigaretes ir iki trijų litrų kavos."

„Ne vieną sykį mačiau ašaras. Verkdavo kilniai, gailiai, ne isteriškai – tai tikras skausmas. Mėgdavo sakyti: naktį kaip šuva kaukiu. Eidamas į paskaitas drebėdavo kaip koks studentas. O tą, kas turi jėgą, postą, galėdavo „sučvertavot".

Aldona Dau

Dalia – atsimenanti su meile

Prof. dr. Reda Pabarčienė

Ryždamasi trumpai nusakyti, kas ir kokia man yra Dalia Sruogaitė, noriu iškelti vieną jos bruožą – atmintį, kaip pastangą ir gebėjimą, kaip dėmesio kryptį. Gal ne visam jos gyvenimui būdingą, bet mano aiškiai matytą ir įsimintą. Savo svarstymus paremiu 1996–1999 m. Dalios man rašytais laiškais iš JAV ir savo pačios 1996 m. laiškais dukrai Mildai, kai stažavausi Ilinojaus universiteto Lituanistikos katedroje ir teko pagyventi pas įvairius žmonės, taip pat ir pas Dalią. Remiuosi ir bendravimo su ja Vilniuje prisiminimais. Žinoma, galima apgailestauti, kad sutikau Dalią jau brandžiame jos amžiuje. Jai tuomet buvo maždaug tiek pat, kiek man dabar, tad, nors mus skiria geras trisdešimtmetis, „susiliečiame“ tame pačiame metų skalės taške. Ir atrodo, kad šiandien ją suprantu geriau nei tuomet.

Paėmusi skaityti Dalios laiškus, iš karto pajutau iš jų sklindančią šilumą, kultūrą, kažkokį dvasios lengvumą. Matyti išsilavinęs, kitą suprantantis ir palaikantis, dėkingas, emociškai atviras žmogus: „pasiilgau“, „bučiuoju, su tikra meile ir ilgesiu“, „kaip gera, kad esi pasauly“, „per trumpą laiką tapai tokia sava ir miela“, „Pirmiausia turiu išrašyti Tau visą „Ačiū“ litaniją“... Kartu Dalios laiškai dalykiški, informatyvūs, pilni konkretybių. Ir jeigu išsakoma kokia nors pastaba man, prieš tai bus daug pagyrimų, tad tos kritikos gali jau ir nebeišgirsti...

Taip nutiko, kad su Dalia iš karto „susigiedojome“. Cituoju savo antros buvimo dienos pas ją laišką dukrai: „Su Dalia sruogiškai svaidomės replikomis, ji žavi. <...> Su Dalia mes turime bendrų temų, pažįstamų. Aš jos daug ko noriu paklausti, ji papasakoti“ (1996 m. rugsėjo 26 d.). Mat sruogianai tai buvo įvykių tirštas laikas. 1996-aisiais Sruogai sukako šimtas metų, Lietuvoje, „Vagos“ leidykloje, išėjo Dalios dukters Aušrinės Bylos į anglų kalbą išverstas „Dievų miškas“. Lietuvių

literatūros ir tautosakos institutas sumanė išleisti Algio Samulionio sutelktus, daugelį metų, daugelio žmonių rinktus atsiminimus apie Sruogą ir man patikėjo juos parengti spaudai. 1997-aisiais išėjo atsiminimų knyga „Balys Didysis“. Tais pačiais metais mirė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, istorikė, pedagogė, knygos „Balys Sruoga mūsų atsiminimuose“ (Chicago, 1974) sudarytoja.

Mūsų pokalbiuose ir susirašinėjimuose su Dalia dažnos asmeninės temos, bet Daliai aiškiai labiausiai rūpėjo trys dalykai: Balys Sruoga, Vanda Sruogienė ir Lietuva. Tą patį liudijo ir jos butas Čikagos priemiestyje, Akacijų gatvėje. Kai Giedrius Subačius mane atvežė pas ją (toliau cituoju savo laišką dukrai, rašytą 1996 m. rugsėjo 25 d.),

> Dalia klausėsi seniausios JAV lietuvių radijo laidos „Margučio“. Aparatas burzgė kaip po karo Lietuvoj, kažkoks seneliukas pedantišku balsu dėstė vietos lietuvių gyvenimo naujienas: „Ryt balius..., pasišokimas..., loto“. Pamačiusi tik antrus emigrantų namus [prieš tai su Dalia Kuiziniene buvome užsukusios pas Juliją Švabaitę-Gylienę – RP], pajutau jų gyvenimo liūdesį. Tos pačios juostos, skulptūrėlės, medaliai, paveikslai. Viskas iš Lietuvos ir apie Lietuvą. Graudu iki širdies skausmo. Naivu ir vieniša.

Tik paauglei tada nerašiau, kad Dalios butas buvo taip prirūkytas, kad nors kirvį kabink. Sveikas gyvenimo būdas anaiptol nebuvo jos gyvenimo idėja.

Būtent 1996-aisiais, pabendravusi su JAV lietuviais, supratau, kad jų pasitraukimas į Vakarus taip pat yra tremtis, kaip ir į Sibirą (anksčiau toks sugretinimas man atrodė neįmanomas). Skaudūs egzodo randai buvo matyti iš karto, be abejo, kaip ir jiems – mūsų, gautieji sovietinėje Lietuvoje.

Kitame laiške dukrai rašau: „Sėdžiu p. Vandos Sruogienės lovoje, virš galvos besišypsantis didelis Sruoga, aplink paveikslai su užrašais „Samogitia“, „Lithuania“, šeimos nuotraukos, Lietuvos žemėlapis su praplėstom „tikrom“ sienom ir daug kitokios akiai savos atributikos. Pati Vanda yra senelių pensione, jai 97 metai, šiandien pas ją vyksim“ (1996 m. rugsėjo 27 d.). Nuvykom, ir ne kartą. Kalbėjomės. Nustebino ponios Sruogienės vidinė disciplina, gebėjimas susitelkti į temą, noras dalintis žiniomis, orumas, suderintas su pagarba kitam žmogui – tai pedagogės ir mokslininkės elgsenos įpročiai, kurie, pasirodo, gali būti stipresni nei senatvės negalios. Ir jokios religinės atributikos kambaryje...

Po kelių mėnesių Dalia rašo: „Parsivežiau Močiutę vasario 20 d. per didžiausias liūtis iš tolimos šiaurės mažoj dėžutėj. <...> Dabar ji vėl savo (ir Tavo) kambary. Pradžioj džiaugiausi, kad ji su manim, tik toji nyki tyla tame kambary dabar dažnai šiurpuliais mane nukrečia...“ (1997 m. vasario 27 d.). Dar po kelių mėnesių:

> Dabar tvarkau mamos archyvą. Jau išsiunčiau antrą penkių dėžių siuntą į Kauną, į B. S. muziejų. Daug darbo, nes yra įdomių laiškų, tačiau reikia surašyti žmones, apie kuriuos kalbama, ar kurie rašo, nes jau pas jus niekas to neatkurs. // Ypač vertingi mamos laiškai man, į Texas, kur du metus gyvenom. Tuo metu ji rašė ir redagavo bei taisė korektūras savo didžiosios „Lietuvos istorijos“. Turėjo daug bėdų su užsakovais – leidėjais, nieko neišmanančiais diedais. Juk ji dienomis dirbo valgykloje, iš jos lakstė po 17 Čikagos bibliotekų, gyveno tikrai ubagiškai, kambarėly pas labai bjaurią bobą. Vakarais ir savaitgaliais sėdėjo prie knygos. Daug jai padėjo rašytoja Petrė Orintaitė ir nuolatinis bedarbis Algimantas Mackus. Tikrai džiaugiuosi, kad dar spėjai mano mamą pažinti!
>
> (1997 m. spalio 28 d.)

Dalia rūpinosi, kad lietuvių spaudoje („Darbininke“) būtų paskelbta žinia apie mamos mirtį, „bet... vis nėra“. Pastebėjau, kad Dalia be reikalo pagiežingai nekalba apie kitus žmones, neieško krislo aky (tuo man pasirodė išskirtinė), bet nuolat įžvelgia Sruogų atminimui daromą skriaudą, jų neįvertinimą, kultūrinės aplinkos svetimumą

jiems. „<...> čionai Sruoga vis nekošer. Visa spauda dabar superkatalikų rankose, nors prašiau, bet sukakčiai davė trumpą ELTOS žinutę. O apie Brazdžionį – puslapių puslapiai keliuose numeriuose. Tik „Margučio“ radijui pati paruošiau trumpą laidą. Ir tai tik daliai Čikagos, o visose JAV – rūsti tyla! <...> Nieko nepadarysi, svarbu, kad Lietuva taip gražiai Balį prisiminė“ (1997 m. spalio 28 d.).

Dalia skundžiasi ir dėl Aušrinės darbo neįvertinimo:

> Aušrinė lankėsi Lietuvos konsulate New Yorke. Tenai niekas nežinojo apie vertimą. <...> O mūsų didysis (superkatalikiškas) dienraštis „Draugas“ tyli, nors dovanojau knygą, prašydama recenzuoti. <...> net nepasidžiaugia čia užaugusia vertėja, o vertėjų viskam tikrai trūksta.
>
> (1998 m. kovo 6 d.)

> Lietuvos ambasada New Yorke pati Aušrinei žadėjo surengti knygos pristatymą, kur kalbėti turėjo Tomas Venclova ir Algirdas Landsbergis. Atrodo, kad tie pažadai kažkaip pasimiršo.
>
> (1997 m. liepos 18 d.)

Dalia tik pasidžiaugia, kad anūkės Alinos trylikamečiai klasės draugai per istorijos pamoką skaitė „Forest of the Gods“: „Kiekvienas gavo po skyrių, kurį turėjo klasėj atpasakoti ir aprašyti savo įspūdžius. <...> Jie pirmą kartą sužinojo, kad ne vien žydai kentėjo nuo holokausto“ (1997 m. liepos 18 d.).

Dalia itin euforiškai sutiko atsiminimų knygą „Balys Didysis“, guodė mane, nes knygos išėjimas visada yra stresas, jokia ten laimė:

> <...> keletas klaidelių visur ir visuomet pasitaiko, o turinys labai įdomus ir man atskleidė dar nežinomų dalykų. Beje, paskolinau knygą Liūnei Sutemai, kuri negalėjo nuo jos atsitraukti <...> Dabar jau pasigriebė kita poetė – Julija Švabaitė, matau, kad „Balys D.“ keliaus iš rankų į rankas. Gaila, kad mūsiškė publika apie ją nežino. <...> širdį skauda, kad Močiutė knygos nebepamatė... Mano įspūdis tikrai labai geras, nemanau, kad didelių nesąmonių yra. Na, Rimkaitė priplepėjo, bet tai ne esminiai dalykai.
>
> (1997 m. spalio 18 d.)

> Knyga „Visiems labai labai patinka, džiaugiasi, kad Sruoga nenudailintas, kad apžvelgtas iš visų pusių. [...] Mano draugė Verutė Eimaitytė, jau lovos ligonis, atsiuntė ašarom permirkusį laiškelį – taip buvo susijaudinusi. [...] rišu Tau žalią skautininkės kaklaraištį.
>
> (1998 m. kovo 6 d.)

Skautijos tema, dažnai su humoro atspalviu, neatsitiktinai iššoka Dalios laiškuose – juk ji buvo jūrų skautė.

Tiesą sakant, prie Elenos Rimkaitės, Albino Rimkos dukters, atsiminimų Dalia vis sugrįždavo, baksnodavo netikslumus, diskutuodavome apie tiesą atsiminimuose. Laiške, rašytame dar iki mano atvykimo į Čikagą, Dalia sako:

> Ir vis tiek Sruoga dar nebus galutinai įžvelgtas. Čionykščiai, kurie rašė mūsų atsiminimams, bijojo paliesti jo nusistatymus prieš raudonąjį okupantą, nes buvo baimintasi, kad po tikros teisybės jo visos knygos bus išimtos iš bibliotekų ir mokyklų. Taip pat ankstyvieji Lietuvoje gyvenančių ir rašiusių „anais laikais“ prisiminimai vėlgi tarsi pridengti, jau, regis, savo asmenybės išsaugojimui. O dabartiniai senukai jau sumaišo įvykius, datas, žmones... Ir tai ne stebėtina, nes atmintis yra gera šposininkė.
>
> (1996 m. gegužės 1 d.)

Galima atsekti, kaip Dalios laiškuose atsiranda sumanymas ir poreikis grįžtis į Lietuvą, keltis į ją gyventi, kaip Lietuva laimi lyginama su JAV:

> Grįžom laimingos, pilnos geriausių įspūdžių, pamačiusios, kad Lietuvoje yra tokia daugybė puikių, darbščių, nuoširdžių ir gerų žmonių. O dabar – vėl pilka kasdienybė...
>
> (1996 m. gegužės 1 d.)

> Liepos mėn. turėtumėm su dukra ir gal anūke atvykti į Lietuvą ir palaidoti Močiutę mažoje dėžutėje Balio kape. Jau gavau Vilniaus mero leidimą.
>
> (1998 m. kovo 6 d.)

<...> mes trys atskrendam liepos 1 d. <...> Vežam Močiutės urną palaidojimui Rasose.

(1998 m. gegužės 1 d.)

Bet viskas pasisuko kitaip – Daliai teko slaugyti ir marinti savo artimą bičiulį, apie tai irgi yra jos laiškas. Rugsėjy Dalia rašo:

Aušrinė atvežė video iš laidotuvių ir akademijos. Žinoma, apsiblioviau, bet kartu džiaugiausi, kad Lietuva taip pagarbiai atsisveikino. Aušrinei ir Alinai laidotuvės atrodė labai įspūdingai <...> Dabar rašau ir rašau padėkos laiškus visiems (beveik) kalbėtojams ir kt. dalyvavusiems. Ir man tie žemaičių „Kalnai“ labai patiko, o Msj. Vasiliausko žodis kapinėse išties nuostabus!.. <...> Aušrinė ir jos 5 draugės + Alina taip susižavėjo Lietuva, kad nori gyventi Vilniuje, o ir mane kalbina ten persikelti... Kaip manai: keltis, ar tupėti savo 5-to aukšto narve?

(1998 m. rugsėjo 14 d.)

Po kelių mėnesių:

Bandysim su Aušrine vasarą atskristi pas jus ir apsiuostyti dėl buto. Jinai pati tikrai nori už 3-jų m. keltis į Vilnių, o dabar stumia mane. <...> Grįžti absoliutiškai nebijau, sąlygas žinau, niekas nebaugina, o draugų ir pažįstamų Lietuvoj turiu daug daugiau nei čia.

(1999 m. sausio 7 d.)

Sėdėdama savo „parke“ vis aiškiau jaučiu, kad mūsų „auksinė“ Amerika yra mums, po ją išsiblaškiusiems, per plati, per didelė! Prisimenu Vilnių – jūs visi kartu, čia pat pasiekiami....

(1999 m. rugsėjo 23 d.)

Iškalbus Dalios palinkėjimas man: „Klampok po Sapieginę! Kadaise ir aš ten savo pėdsakus palikau“ (1999 m. sausio 7 d.). Arba detalė iš jos atsiminimų knygos „Atminties archeologija“ (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012) apie šeimos vasaros keliones automobiliu į Būgius: pravažiuojami kaimai skleidė „pastovaus ir tvirto gyvenimo ramybę“ (p. 13). Atrodo, kad Dalia ieškojo to pastovaus ir tvirto gyvenimo, norėjo būti ten, kur įsispaudę jos pėdsakai.

Bet tikrovė pasirodė kiek kitokia. Dar iš Akacijų gatvės Dalia rašė: „Tenka pakovoti ir su depresija, nes baisiai trūksta TIKRŲ žmonių!!“ (1998 m. gegužės 1 d.) (ji buvo skeptiška arogantams, „misteriams Aš“, nemėgo šventeivų, žmonių su kauke). Laiškuose ji skundžiasi pasikartojančiais skausmais: „Dabar nustačiau savo kojų tikrą diagnozę: viskas pareina iš emocijų per mano kvailą smegeninę. Taigi – visiškai nerimta, tik kvaila“ (1998 m. gegužės 1 d.). Tai, žinoma, nedingo ir Lietuvoje. Nepaisant puikaus įsigyto buto, buvimo šalia dukters ir pradžioje – anūkės, gyvų santykių su Sruogos atminties vietomis, muziejų žmonėmis, su senomis ir naujomis bičiulėmis ir bičiuliais, nepaisant atsiminimų knygos rašymo, archyvo tvarkymo rūpesčių, kurie užpildė dienas, dar kartą prigyti kitoje vietoje buvo sunku. Žinau, kad Irena Veisaitė bandė ją su daug kuo pažindinti, bet nauji ryšiai nesimezgė. Dalia nelabai kur ėjo, nenorėjo būti stipriai matoma. Galima sakyti, kad ji yra viena emigrantų lemties liudininkių: jos gyvenimas liko nesulipdomai padalintas. Ji gyveno atmintimi tos tikrovės, kurios realybėje jau nebėra.

Dalia patyrė ir garsių tėvų vaiko dramą, tuo labiau, kad garsūs abu tėvai. Pati ne kartą skundėsi, kad per daug uoliai buvo vykdomas Sruogos prisakymas joms su mama jokiu būdu nesiskirti, kad jautė didelę „direktoriškos“ mamos įtaką. Mamos įdiegtas ir Dalios prisiimtas Sruogos atminimo saugotojos vaidmuo ją užpildė, tapo jos savastimi, bet užpildė ne sklidinai, o kai kur ir apribojo, net kirtosi su jos pačios prigimtimi. Toks vaidmuo tarsi prašosi „saugomo“ asmens adoravimo, mitologizavimo. O Dalia buvo realistė, racionalaus, kritiško proto, nemėgo patoso, „akių dūmimo“. Gal dėl to jos pastabos apie „Balio Didžiojo“ atsiminimus dažniausiai

buvo faktinės, dėl detalių, o ne dėl bendro asmens traktavimo. Pavyzdžiui, keliuose laiškuose ji ginčija teiginius, kad Sruogos akys buvę mėlynos: „Ne, jos buvo žalsvai pilkos. Dar pasitikrinau su Jurgiu Blekaičiu – jis jokio mėlynumo nėra matęs!“ (1998 m. gegužės 1 d.). Savo pačios atsiminimus Dalia grindė patikimais šaltiniais ir rašė juos tol, kol tų šaltinių turėjo.

Donatos Linčiuvienės, legendinės redaktorės, taip pat ir Sruogos „Raštų“, apibūdinimu, Dalia yra kovotoja ir jai buvo, kur pakovoti – ypač dėl to, kad visuomenės sąmonėje įsitvirtintų Sruogos kaip Lietuvos įkaito Štuthofe statusas. Tačiau Dalia galėjo žymiai daugiau. Juk ji lengvai rašė, buvo turtingo vidinio pasaulio, gyvų emocijų, turėjo savo nuomonę daugeliu klausimų, įgimtą inteligenciją, humoro jausmą. Kaip įtaigiai „Atminties archeologijoje“ perteiktas jos jaunystės vitališkumas, mokėjimas veikti, pagauti sėkmę grėsmingomis karo sąlygomis! Svarstau (žinoma, tai tik hipotezė), gal dėl to, kad Daliai nepavyko plačiau išreikšti savęs, ir tas jos depresyvumas, padidintas skriaudos jausmas, kurie akumuliuojasi su metais ir ypač sustiprėja senatvėje, kai žmogus lieka pats su savimi. Dalia nepatenkinta net savo išvaizda nuotraukose, o to aš visai negalėjau suprasti: „Mano nuotrauka labai bjauri, t. y. aš joje. Nuspaudei gerai, bet rezultato nenoriu siųsti... atleisk!“ (1997 m. spalio 28 d.); „Kai turėsiu bent truputį padoresnį savo snapo atspaudą – atsiųsiu, o anas tikrai jau pūva Čikagos sąvartyne“ (1998 m. kovo 6 d.).

Norėdama patikrinti savo mąstymus, paskambinau buvusiai kolegei rašytojai Vandai Juknaitei, kuri daug bendravo su Dalia. Vanda skambindavo jai vakarais, Irena Veisaitė rytais, ir abi būtinai kasdien – dvi atsakingosios moterys... Vanda netiesiogiai patvirtino tai, ką jau buvau užrašiusi, – kad Daliai svarbiausia buvo Sruoga, jo „Raštų“ leidimas, kad ji ieškojo šaknų, tikrų ryšių su žmonėmis, kad nešiojosi savy ir nerimo, ir giedrumo. Bet vienas Vandos paminėtas bruožas man pasirodė naujas: Dalia – nesulaužytas žmogus. Nuo to būtų galima pradėti iš naujo apie ją mąstyti, įvertinant, kiek nedaug tesame pajėgūs pažinti kitą žmogų, kokie kartais nepatikimi yra jo paties liudijimai apie save.

Tvariausia iš to, ką paliko Dalia, manau, yra jos „Atminties archeologija“ – sugrįžimas į savo jaunystę, į išties nesulaužyto žmogaus būvį.

1946 m. Spalio 1-2 d.
Visuotinis rašytojų susirinkimas Vilniuje

Draugai!

Būdamas stovyklose, autorius gerai turėjo progos susipažinti su tų stovyklų kaliniais. Jis matė ten apsčiai kovotojų prieš vokiškuosius grobikus. Bet Šruogos knygoje tų stovyklų aprašymas yra iš esmės pasityčiojimas iš tų žmonių, ciniškas šaipymasis iš vokiškųjų grobikų aukų. Autorius nė žodžio nepasako apie pasipriešinimo kovą, kuri, kaip mes puikiai žinome, buvo vedama ir pačiose stovyklose, jis neparodo tų didvyrių, kurie ir vokiečių stovyklose nenusiminė ir kovojo toliau, kol žūdavo didvyrio mirtimi.

LKP (b) CK sekretorius Kazys Preikšas atšiai kritikuoja dėl antisovietinės tiltuvės „pasipriešinimo kovos" temų

Draugai!

Šitas mūsų susirinkimas neturi būti kažkokiu nuomonių pasikeitimu ar pasikalbėjimu. Užtenka kalbų. Šitas susirinkimas turi parodyti griežtą visų mūsų persilaužimą kūrybine linkme.

Nesivadovaudamas marksistine-leninine pasaulėžiūra, „Dievų miško" autorius negalėjo giliau įžvelgti savo veikale aprašomų įvykių prasmės. [...] Turėdamas galvoje šiuos B. Šruogos pasaulėžiūros ribotumus, tą faktą, kad jam buvo svetima proletarinio internacionalizmo idėja, tarybinis skaitytojas mokės kritiškai vertinti kai kurias „Dievų miško" vietas, ypač gerai suvokiu rusų tautybės žmonių aktyvių kovotojų prieš fašizmą atvilgiu.

B. Šarmaitis. „Kiekvienam skiltas kelionės". „Dievų miškas". 1968 m.

Jubiliejiniai pašnekesiai apie Balį Sruogą

Interviu parengė **dr. Neringa Markevičienė**

2026 m. vasario 22 d. Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje įvyko renginys „Baliui Sruogai – 130“[1]. Renginio metu mintimis apie B. Sruogos kūrybos magnetą, sruogianos pasaulio atradimus, pasiekimus ir rūpesčius dalijosi rašytojo gyvenimo ir kūrybos tyrinėtojai doc. dr. Ramutis Karmalavičius, prof. dr. Reda Pabarčienė, prof. dr. Gabija Bankauskaitė, dr. Neringa Markevičienė. Pokalbis skelbiamas etiudais, kad geriau atsiskleistų individualus kiekvieno tyrėjo balsas, kad būtų matomos pasirinktos autentiškų tyrimų gairės.

Interviu parengė dr. Neringa Markevičienė.

[1] Plačiau žr. Balio ir Vandos Sruogų namai-muziejus, https://maironiomuziejus.lt/renginiai/baliui-sruogai-130.

Gabija Bankauskaitė atsako į Neringos Markevičienės klausimus

Kada ir kaip atradote Balį Sruogą?

Balį Sruogą atradau dar mokydamasi mokykloje. Svarbiausias jo kūrinio „Dievų miškas“ temas pabandžiau atskleisti stojamojo egzamino į Vilniaus universitetą rašinyje. Į poeziją gilinausi bakalauro ir magistro darbuose. B. Sruogos interesų platumą, plačiašakę veiklą analizavau disertacijoje „Modernizmas B. Sruogos kritikoje ir lyrikoje (1911–1929 m. m.)“.

Rašytojo noras ir gebėjimas profesionaliai domėtis įvairiais estetikos, literatūros kritikos, dramaturgijos ir teatro, tautosakos, vertimų klausimais nuo seniausių laikų iki moderniausių formų, stebėtinas jo atsidavimas darbui, kruopštu-

mas, kokybės siekis iki šiol žavi ir mane, ir mano studentus. Kompleksiniai B. Sruogos darbai moko žvelgti į pasaulį giliau, plačiau, naujoves sieti su praeitimi, abejoti ir ieškoti tiesos, retkarčiais į viską pažvelgti ironiškai, tirti ir atrasti ne tik taisykles, bet ir kūrybinės fantazijos giją. Žinome, kad B. Sruogos nuomonė dažnai buvo subjektyvi, bet daugeliu klausimu – pranašiška. Galbūt todėl vis dar pacituojame jo poezijos posmus, laikas nuo laiko sugrįžtame prie publicistikos, kritikos straipsnių, nes atrandame sąsajų su šiandienos aktualijomis, žiūrovų minias sutraukia jo istorinės dramos, neblėsta susidomėjimas „Dievų mišku“.

Kokia sruogistikos situacija buvo tuomet, kai pradėjote dirbti? Kaip ir kodėl Jūsų darbai pakeitė ankstesnę situaciją?

Kai pradėjau studijuoti doktorantūroje to meto Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete, mano noras gilintis į B. Sruogos veikalus nebuvo sutiktas itin palankiai. Vis pasigirsdavo minčių, esą, B. Sruogos darbai jau ištirti Algio Samulionio, viskas aprašyta, nieko naujo nepasakysime. Tačiau tuo metu laikas nuo laiko vis pasirodydavo po naują raštų tomą, išleistą Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto. Todėl man kilo natūralus klausimas: jeigu pagaliau galime skaityti visus B. Sruogos tekstus, ar gali taip būti, kad jau viskas apie juos buvo pasakyta tada, kai jie dar nebuvo surinkti ir publikuoti? Juk raštai leidžiami su visais „užribiais“: „nutylėtais“, perdėm bohemiškais ir abejotino objektyvumo straipsniais, provokavusiais įtampas ir konfliktus, su itin originaliais, sintetinančiais įvairias stilistikas ir šalia epigoniškais eilėraščiais, su vertimų bandymais, daugeliu atvejų liudijančiais puikų pasaulinės literatūros išmanymą ir sykiu dar menką vertėjo patirtį. Todėl savo disertacijoje pasirinkau tirti ankstyvąjį, 1911–1929 metų, B. Sruogos kūrybinį palikimą: 1911 m. spaudoje pasirodė pirmosios jo korespondencijos, eilėraščiai, vertimai ir kritikos straipsniai, kuriuose buvo aptariamos naujojo, modernaus meno ir jo santykio su tradicija problemos.

Tikiu, kad mano disertacinis darbas, straipsniai, monografija padėjo iš naujo įvertinti ankstyvąją poetinę B. Sruogos kūrybą, plačiau nei iki tol atverti intuityvizmo, simbolizmo, „gyvenimo filosofijos“ kontekstą, atskleisti jo kritikos sąsajas su klasikine spekuliatyviąja, hermeneutine ir formalistine vokiečių estetika, taip pat papildė esamą recepciją, suaktualino sudėtingą lietuviškojo ankstyvojo modernizmo, neoromantizmo sampratą.

Šias temas, taip pat memuaristinį romaną, ypač platesniame traumos literatūros kontekste, nuolat siūlau analizuoti savo studentams baigiamuosiuose darbuose. Džiaugiuosi, kad buvo parašytas ne vienas baigiamasis darbas ir net publikuotas bendras straipsnis su studente J. Andriukevičiūte „Kultūrinė trauma Balio Sruogos romane „Dievų miškas“ (2018). Šiuo metu rengiamas baigiamasis darbas, kuriame pasitelkus imagologijos prieigą bus palyginti B. Sruogos memumarinė ir S. Ylos dokumentinė knygos.

Kokių sruogistikos rūpesčių, problemų įžvelgiate dabar?

Sruogistikos rūpesčiu laikyčiau tai, kad tam tikros dalies jo veikalų analizė labai menkai įtraukiama į disertacinius tyrimus. Daugiausia dėmesio skiriama jo memuariniam romanui, egodokumentikai, o kiti veikalai kiek lieka nuošaly. Per pastarąjį

dešimtmetį jiems skirti vos keli moksliniai tyrimai: B. Sruogos vertimai analizuoti A. S. Ivinskajos straipsnyje ir disertacijoje, skirtuose Anos Achmatovos kūrybai (2019, 2021); L. Arnatkevičiūtė tyrė B. Sruogos publicistiką dienraštyje „Lietuva“ (2019); ankstyvasis modernistinis B. Sruogos estetikos ir poetikos kontekstas aptartas R. Tūtlytės straipsnyje, skirtame sąsajoms su J. Baltrušaičiu (2016); S. Barkutės straipsnyje aktualizuota B. Sruogos, Vydūno ir J. Lindės-Dobilo literatūrinė polemika (2016). Lietuvos akademinėje elektroninėje bibliotekoje (eLABa) paskelbta tikrai nemažai baigiamųjų studentų darbų, skirtų B. Sruogos kūrybai įvairiausiais aspektais (romano, jo vertimo, poezijos, dramų, egodokumentikos, kalbos), tačiau į rimtesnius tyrimus kol kas šie darbai neišsiplėtojo.

Kokioms rašytojo kūrybos ir veikloms sritims dar trūksta dėmesio ir kaip pasiūlytumėte jas aktualizuoti?

Pirmiausia profesionalaus tyrėjo tautosakininko laukia B. Sruogos disertacija. Nežinau, kodėl Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, turintis puikias tyrimų pajėgas, to nesiima. Antra, nepakankamai įvertinta rusų literatūros istorijos reikšmė lietuvių literatūros teorijos, kritikos ir istorijos lauke. Apskritai šis laukas vis dar laikomas kone paratekstiniu ir B. Sruogos publicistika tikrai nepakankamai įtraukiama į jo kūrybos tyrimus. Tęstinas dramų tyrimas, jų lyginimas su Vakarų Europos dramaturgų kūriniais.

Reikia pasidžiaugti, kad kai kurie B. Sruogos darbai buvo aktualizuoti teatrologijos kontekste. Teatrologė Rasa Vasinauskaitė B. Sruogą vertina kaip vieną pamatinių figūrų Lietuvos teatro istorijoje ir kritikoje. Jos darbuose B. Sruoga analizuojamas ne tik kaip dramaturgas, bet ir kaip modernios teatrologijos pradininkas, itin aktyvus teatro kritikas, tautinės raiškos teatre ieškotojas.

Ar Balio Sruogos kūryba pakankamai žinoma užsienio šalyse? Kodėl taip manote? Kaip galėtume reprezentuoti rašytoją ir jo kūrybą pasaulyje?

B. Sruogos romano vertimas į daug kalbų liudija, kad knyga tikrai pasiekia pasaulį. Vertimas į anglų kalbą 2005 metais šią sklaidą dar labiau paskatino. Tačiau mokslinių straipsnių anglų kalba apie B. Sruogos kūrybą, jos lyginimą su Vakarų Europos autorių kūriniais nėra. Tai reiškia, kad jis nepakankamai populiarinamas užsienyje, nėra įdomi tema literatūros konferencijose užsienyje, vadinasi, ne taip aktualus, kaip norėtume, ir akademinėje, ir viešojoje sferoje. Galbūt šioje srityje pagelbėtų tarptautiniai memuarų ar egodokumentikos tyrimai, į kuriuos būtų įtraukti B. Sruogos darbai.

Kas ir koks Jums yra Balys Sruoga šiandien?

Man B. Sruoga visada buvo ir bus atkaklumo, profesinės atsakomybės, kritiškumo ir fantazijos dermės, taip pat maištingumo simbolis. Šis mokslininkas, jo darbai man yra atsparos taškas skaitant lietuvių literatūros kritikos paskaitas, analizuojant XX amžiaus pradžios ir pirmosios pusės lietuvių poeziją, atveriant jos sąsajas su vokiečių „gyvenimo filosofija“, prancūzų ir rusų simbolizmu, platesniu europietiškuoju modernizmu.

Apie kokį rašytojo kūrinį ar kūrinio personažą dažniausiai galvojate,

prisimenate, labiausiai mėgstate? Kodėl?

Man įdomūs B. Sruogos vertimų bandymai ir ypač maištingasis jo laisvųjų eilių kūrybinis subjektas. B. Sruoga žavėjosi Ch. Baudelaire'o maištingumu, šio poeto ir F. Nietszche's filosofijos idėjų bendrumu. Galbūt todėl vienam pirmųjų vertimų pasirinko itin kontroversišką Ch. Baudelaire'o eilėraštį „Šėtono litanijos" („Les Litanies de Satan") (B. Sruogos vertime „Litanija šėtonui"). Dauguma literatūrologų šį prancūzų simbolisto eilėraštį laiko meniškai nevisaverčiu (*hors d'ouvre*), retoriniu, atsitiktiniu, nesusijusiu su visa poeto menine sistema, tačiau taip galvoja ne visi. Manyčiau, kad B. Sruoga tai įžvelgė ir suprato šį tekstą kaip tam tikrą prancūzo autorefleksiją ir individualią filosofiją. Ir B. Sruogos asmenybę, ir kūrybinį subjektą su Ch. Baudelaire'u sieja maištingos, destruktyvios dvasios poetika ir polinkis šėtoniško įvaizdžio simbolika išreikšti žmogaus veržimasi į absoliutą ir egzistencinę kovą su transcendencija. Šios idėjos perteikiamos B. Sruogos eilėraščių cikle „Miserere".

Ko palinkėtumėte būsimiems Balio Sruogos kūrybos tyrinėtojams?

Palinkėčiau nebijoti polemikos, nevengti mokslinio kriticizmo, nes B. Sruoga pats buvo polemiškas autorius. Jo kūryba ir publicistika reikalauja tyrėjo, kuris būtų ne tik archyvinis faktų rinkėjas, bet ir aktyvus interpretatorius. Taip pat noriu palinkėti matyti B. Sruogą kuo platesniame jo laiko literatūros ir kultūros kontekste – kaip veikėją, kuris kūrė, kritikavo ir formavo lietuvių literatūros ir jos recepcijos lauką.

Reda Pabarčienė atsako į Neringos Markevičienės klausimus

Kada ir kaip atradote Balį Sruogą?

Ta istorija, kaip ir daugelio, prasidėjo mokykloje, nuo Kvėdarnos vidurinės mokyklos mokytojos, kartu ir direktorės, Aldonos Dulcienės skaitomų ciklo „Alpės" eilėraščių, „Dievų miško". Dramaturgija „nekabino" dar ir studijų laikais, kai Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute (kuris vėliau kelis kartus keitė pavadinimą, bet man taip ir liko „Pedagoginis") XX a. 8 dešimtmečio viduryje studijavau lituanistiką. Paskutiniaisiais studijų metais ėmiausi tais laikais nebūtino baigiamojo (diplominio) darbo apie Juozą Grušą scenoje. Mano vadovė legendinė dėstytoja Irena Veisaitė į savo neformalius teatro būrelio susitikimus kviesdavosi Algį Samulionį, kuris tada rašė monografiją apie Balį Sruogą. Rašė ilgai, vis blaškomas kitų darbų, įvairių prašymų. Jam teko recenzuoti ir tą mano diplominį darbą. Nesupeikė. Dramaturgija užsiliko mano akiratyje ilgam. Albertas Zalatorius įtikino, kad vertėtų imtis disertacijos apie Petrą Vaičiūną. Turėjau patikimų mokslinių atramų – B. Sruogos, vadovo Jono Lankučio tyrimus, bet ėjau savo keliu. Iš P. Vaičiūno kūrybos, kurią šiandien galime vadinti masinės kultūros reiškiniu, bandžiau rekonstruoti tarpukario Lietuvos teatro žiūrovo paveikslą, to laiko mąstymą.

1994-aisiais, prieš pat Naujuosius, būdamas 58-erių, netikėtai mirė A. Samulionis. Vytautas Kubilius laidotuvių kalboje Karveliškių kapinėse atmintinai deklamavo įspūdingąjį B. Sruogos Kazimiero Sapiegos monologą: „O, nukankintoji tauta manoji, / Šventų smūtkelių raudanti giria, / Priimk paklydusį nevertą sūnų, / Leisk ašarom išverkti kruvinom / Prie tavo kojų visą žemės skausmą..." Panašiai jautėmės ir

mes, lituanistų bendruomenė. Liko pradėtas B. Sruogos akademinių *Raštų* rengimas, įvairių paruošiamųjų tekstų krūvos.

Kaip apibūdintumėte savo indėlį į sruogistiką?

Lietuvių literatūros ir tautosakos institute išleidusi monografiją apie P. Vaičiūną, jau nepamenu, iš kieno rankų, gavau A. Samulionio asmeninio archyvo medžiagą – didelę bet kaip sumestų popierių dėžę. Tai buvo instituto, muziejų darbuotojų, B. Sruogos bičiulių, studentų, paties A. Samulionio pastangomis daugiau kaip dvidešimtmetį kaupti atsiminimai. Vienerius metus juos tvarkiau, sisteminau, tyriau, redagavau ir 1997-aisiais Institute išėjo atsiminimų knyga „Balys Didysis“. Sruoga man atsivėrė kaip žmogus, supamas kitų žmonių, o ne kaip abstrakcija ar klasiko knyga lentynoje.

Laikau save pirmiausia pedagoge. Svarbiausia man buvo, kad studentai iš tiesų suprastų tai, apie ką kalbame. „Pedagoginiame“ dėsčiau visuotinę literatūrą ir lietuvių dramaturgiją. Kartą patyriau nesėkmę. Stipriam studentų kursui, kuriame buvo Antanas Šimkus, Giedrė Mogilaitė, kiti, po Dante‘s, Shakespeare‘o, Goethe‘s ateinu vesti lietuvių dramaturgijos pratybų. Ir staiga tie patys gabūs, išraiškūs studentai kažkodėl tampa nebeįdomūs, kalba negyvomis klišėmis. Kas nutiko? Matyt, suveikė inercija, vadovėliniai štampai, už kurių jaunas žmogus nemato savęs. Tapo aišku, kad reikia dirbti kitaip. Ir tai paskatino imtis to, ką ir anksčiau jutau kaip galimą: skaityti lietuvių dramaturgus per Vakarų dramaturgijos prizmę, kad pasimatytų jų paralelės ir skirtybės, europinis mūsų autorių potencialas, giminystė su klasikais, kad nauja studentų patirtis klotųsi ant jau turimo pagrindo.

Mano dėstymo eksperimentai sėkmingai sutapo su tuo, kad drauge su Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto kolegomis „Pedagoginiame“ įsteigėme Lietuvos lyginamosios literatūros asociaciją, kuri institute sėkmingai tebeveikia iki šiol. Rengėme didžiules tarptautines konferencijas, mokslo leidinius, kurių nemažą dalį aš redagavau. Ėmiausi lietuvių dramaturgijos lyginamųjų tyrimų nuo pat jos pradžios – Aleksandro Fromo-Gužučio, Marcelino Šikšnio-Šiaulėniškio iki sovietmečio autorių Juozo Grušo, Justino Marcinkevičiaus kūrinių. Skelbiau išsamius straipsnius, kurių pagrindu vėliau atsirado knyga „Kurianti priklausomybė: lyginamieji lietuvių dramos klasikos tyrinėjimai“ (Vilniaus pedagoginis universitetas, 2010). Dabar naujai perskaičiau tos knygos skyrius apie B. Sruogą. Neatrodo blogai ar pritempta. Aptariu Shakespeare‘o motyvų, personažų atgarsius B. Sruogos dramose, šekspyriškąjį jo stiliaus polifonizmą, Renesanso kultūros ženklus dramoje „Barbora Radvilaitė“, barokinę pasaulėjautą dramoje „Kazimieras Sapiega“. Pakeliui – „Dievų miško“ infernalinis groteskas, palyginimas su Dante ir viduramžiškąja juoko tradicija. Įrodžiau, ką daugelis tyrinėtojų nujautė, bet plačiau neargumentavo, kad B. Sruoga, būdamas teatro novatorius ir modernistas, kartu yra neatsiejamai susijęs su klasikine Vakarų kultūra, kad ji yra jo meninio mąstymo pagrindas.

Paaiškėjo ir visai netikėtas dalykas – B. Sruogos „donorystė“ J. Grušui (ne bendriausiais tipologiniais bruožais, o personažų traktuotės ir net citatų lygmeniu). Tos „donorystės“ J. Grušo tyrinėtojai J. Lankutis ir A. Samulionis nepastebėjo, o veikiau, gerbdami jo autoritetą, ignoravo. J. Grušo „Rekviem bajorams“ parašyta iš „Kazimiero Sapiegos“ siužetinių atšakų,

„Švitrigailoje“ daug kas perimta iš „Milžino paunksmės“; B. Sruogos ir J. Grušo „Barboros Radvilaitės“ skirtingos, bet esama ir jų bendrumų. B. Sruogos dramaturgija – aukščiausia lietuvių istorinės dramos viršūnė, jos pasireiškimas modernizuota forma – buvo fundamentali vėlesnės istorinės dramos atrama. Tačiau platesnei publikai ji buvo menkai pažįstama, be to, sudėtingos meninės raiškos. B. Sruogos personažai kalba viena, o galvoja kitką, rezga intrigas, stengiasi vienas kitą apžaisti, pergudrauti, nugalėti. Nepaisant B. Sruogos aistros teatrui, jo dramos vis dėlto yra daugiau literatūrinės ir reikalauja atidaus įsigilinimo į dialogus, į jų potekstes ir užuominas. O scenoje geriau matyti stambūs štrichai nei subtilūs niuansai. Goethe yra skundęsis, kad jis savo dramose siekia kuo išsamiau viską argumentuoti, bet niekas jų nežiūri, o štai Schilleris, kuris nieko neargumentuoja, sutraukia pilnas sales. B. Sruogos įpėdiniai ėjo meninės kalbos paprastinimo keliu, dėl to teatrui jie buvo parankesni. Beje, studentams po Vinco Krėvės ir B. Sruogos istorinių veikalų J. Grušas ir Justinas Marcinkevičius atrodydavo sunkiai paskaitomi.

Vėliau mano akiratyje atsirado Kostas Ostrauskas – žaidžiantis filosofas, kuris mezgė intertekstinį dialogą ir su B. Sruoga (drama „Balys iš Baibokų“).

Prie B. Sruogos vis epizodiškai sugrįžtu. 2016 metais „Pedagoginiame“ inicijavau mokslinę konferenciją, skirtą B. Sruogos 120-mečiui. Kai Vilniuje atsidarė restauruoti Sapiegų rūmai, skaičiau pranešimą apie „Kazimierą Sapiegą“, kuris ten labai pritiko. Dalios Sruogaitės šimtmetis pažadino ir B. Sruogos atminimą (Daliai skirtas atskiras mano pasakojimas). Ekranuose retkarčiais pasirodo Loretos Mačianskaitės, Solveigos Daugirdaitės sumanytas, Jono Juozapaičio ir Daivos Bilinskienės režisuotas filmas „Vieno buto istorija: Balys Sruoga“, kuriame girdėti ir komentuojantis mano balsas.

Ar Balio Sruogos kūryba pakankamai žinoma užsienio šalyse?

B. Sruogos „Dievų miškas“ kartu su Dalios Grinkevičiūtės atsiminimais „Lietuviai prie Laptevų jūros“, Adelės Dirsytės Sibiro maldaknyge „Marija, gelbėk mus“ užsienio skaitytojui turbūt yra labiausiai pažįstami, daugiausia verčiami lietuvių autorių kūriniai. Iškalbinga, kad tai autobiografiniai, autentiškos lagerių patirties liudijimai. B. Sruogos dramaturgija susilaukti tokio populiarumo užsienyje vargu ar galėtų, nes ji yra pernelyg „vietinė“, be to, neperžengtų politinio korektiškumo barjerų. Ir „Dievų miškas“ neapsaugotas nuo kaltinimų „nekorektiškumu“.

Kas ir koks Jums yra Balys Sruoga šiandien?

Tebegalvoju apie B. Sruogos asmenį ir jo lemtį. Kuo jis man labiausiai patinka? Intelektu ir humoru, spontaniškumu – visa, kas įeina į talento sąvoką. Kad neturėjo narcizo bruožų, nepasitikėjimo savimi, nes buvo stipraus identiteto. Žavi aukštas menininko statusas tarpukario visuomenėje, kurį B. Sruoga puikiai reprezentavo, ir kad tai retkarčiais pasikartoja mano laikų istorijoje.

Galvoju, kuo B. Sruoga nepajudinamai tikėjo, kam jis galėtų „melstis“? Manau, tai – kalba, išraiškos originalumas, be jų kūryba jam atrodytų neįmanoma. Suprantu Neringą Markevičienę, kuri kaunasi dėl „žodelių“, bandydama rekonstruoti tikrąjį „Dievų mišką“.

Kas buvo didžiausia B. Sruogos gyvenimo sėkmė? Tai jo ir jo brolių iškilimas nuo juodžemiškųjų (B. Sruogos žodis) šaknų į pačias karjeros viršūnes. Retas dalykas, bet pasitaiko (pavyzdžiui, broliai Vaičiūnai). Neabejotina sėkmė, beveik stebuklas – Nepriklausomos Lietuvos susikūrimas, kuris talentingam jaunam žmogui atvėrė plačias saviraiškos galimybes. Taip pat savo laiku sutikti autoritetai Jurgis Baltrušaitis, Andrius Oleka-Žilinskas, suteikę gyvenimo kryptį ir parodę, kas yra gera poezija, geras spektaklis. Sėkmė – susikurta patikima šeima, paveldėtos stiprios giminės šaknys, kurios tebepalaiko B. Sruogą iki šiol.

Kas B. Sruogą labiausiai nuvylė, kas jam nepasisekė? Pirmiausiai ateina į galvą Štuthofas. Bet ne. Nes „Dievų miškas“ išlygina sąmatą ir stipriai persveria B. Sruogos naudai. Lietuvos katastrofa? Taip, bet ji ištiko visus. Blogiausia buvo kartu su tuo prarasti šeimą, be kurios B. Sruoga paspartintai nyko. Nesėkme laikau ir B. Sruogos teatro idėjos neišsipildymą. Ji liko teorijoje ir kritikoje, dramaturgijoje, studentų atmintyje, bet kelio į sceną nerado. Be to, sudėtinga draminė kalba, pritaikyta istorinei medžiagai, vargu ar buvo pats geriausias derinys. Egzistenciškai skaudžiausia B. Sruogai turbūt buvo nusivilti civilizacijos ir kultūros normų žlugimu, tikėjimu, kad Vokietija yra didelės kultūros šalis. Mums tas jo nusivylimas dabar labai suprantamas. Štuthofe B. Sruoga dar bandė įtikinti save, kad po karo žmonija atgims, kad ateis idealizmo epocha, bet grįžo jis į stalininę Lietuvą. Ir vis dėlto jo „Giesmės Viešnelei Žydriajai“, „Barbora Radvilaitė“ rodo, koks stiprus jame buvo idealumo ilgesys, koks gilus jo pajautimas.

B. Sruogos trūkumai, klaidos? Kad pradžioje neatpažino Lietuvos okupacijos grėsmių, flirtavo su ta šalimi, kurios kultūrą jaunystėje patyrė kaip stiprią. Kad svaiginosi – alkoholiu, tabaku.

Šiandien B. Sruoga pirmiausia yra „Dievų miško“ autorius. Bet veikia jis ir savo palikimo visuma, kaip ženkli Lietuvos kultūros asmenybė, jos modernizavimo pirmeivis ir nuoseklus, nepavargstantis kultūros darbininkas.

Kokį klausimą užduotumėte rašytojui, jei turėtumėt galimybę? Kokį jo kūrinį ar personažą dažniausiai prisimenate, labiausiai mėgstate?

Hm... Dialogas su B. Sruoga... Apie tai neįmanoma galvoti be autoironijos. Tokią sceną įsivaizduoju nebent kaip pasikapojimą sruogišku stiliumi. Bet „girdžiu“ jo balsą. Mano kalboje apsigyvenę jo posakiai: „Pilypas iš kanapių dixit“ – apie pretenzingą nemokšą; „Nėra sūrio be sūrmaišelio, bet nėra sūrio ir be varškės“ – apie turinio ir formos vienybę; „Tavo gyslomis teka ne kraujas, o šaltibarščiai“ – apie įsimylėti nemokantį žmogų; „Kiek gali užmatyti jūros, jei esi joje iki kaklo įbridęs“ – apie tai, kad teisingam vertinimui reikalinga distancija. Tapybiškasis B. Sruoga „prisijungia“ klajojant Vilniaus kalneliais: „O Vilniaus bokštai – kaip stebuklas šventas...“ (iš „Apyaušrio dalios“). Rimtasis, jautrusis B. Sruoga ateina Jogailos ir ypač Kazimiero Sapiegos monologais. Pastarąjį laikau stipriausiu lietuvių dramaturgijoje, savo emocine jėga prilygstančiu Makbeto monologui „Rytoj, ir vėl rytoj...“. Ir jeigu reikia kurį iš jų prieš auditoriją perskaityti, visada, šimtu procentų, susikaupia ašaros. „Dievų miško“ necituoju, nors pamenu daug jo scenų ir posakių – tegul mano tikrovėje jam ir neatsiranda vietos.

Kokie darbai, Jūsų nuomone, galėtų praturtinti sruogistiką? Ko palinkėtumėte būsimiems Balio Sruogos kūrybos tyrinėtojams?

Vis prisimenu A. Samulionio B. Sruogos palyginimą su kalnu, prie kurio galima eiti iš įvairių pusių, bet viso jo vienu ypu nei apeisi, nei apžvelgsi. Šiandien aktualu neapleisti B. Sruogos akademinių „Raštų“ leidimo, bet, manau, taip ir nenutiks, nes jie yra patikimose mano klausinėtojos tekstologės N. Markevičienės rankose. Su didele pagarba žvelgiu į precizišką jos darbą, atidumą detalėms, ištikimybę autentiškam B. Sruogos tekstui, mokėjimą tekstologiją jungti su konteksto tyrimais, taip pat į pastangas konsoliduoti ir aktyvinti sruogistus. Tikėtina, kad Neringos darbų dėka dar pildysis, tikslinsis B. Sruogos biografiniai duomenys, daugiau kas paaiškės apie jį pokariu, apie sąlyčius su rezistenciniu judėjimu. Norisi pasidžiaugti, kad gyvuoja B. Sruogos atminties vietos, kurios teikia galimybę jusliškai patirti jo kūrybą ir aplinką. Didžiulėmis B. Sruogos giminaičių pastangomis atgimę Baibokai rodo, kad išlikęs gyvas kraujo ryšys su B. Sruoga, kad jis tebėra įsišaknijęs savo žemėje. Anaiptol ne visiems klasikams taip pasiseka. B. Sruogos tyrinėtojai, manau, dar rastų, ką nuveikti lyginamųjų, intertekstinių, kalbos (tarminio, folklorinio, poetinio, intelektualinio jos registrų) tyrimų srityse. Praverstų sociokultūriniu žvilgsniu naujai įvertinti B. Sruogos veikimo lauką, vaidmenį visuomenėje, pasipriešinimo ir prisitaikymo strategijas nestabiliomis politinėmis aplinkybėmis, okupacijų sąlygomis. Paradoksalusis, nenuspėjamasis B. Sruoga tarsi neleidžia patikėti, kad jis jau yra (ar gali būti) iki galo suprastas ir ištirtas. Linkėčiau vaikščioti apie tą mūsų kultūros „kalną“, stebėti jį iš įvairių atstumų ir nepaversti jo dekoratyvia mūsų kultūros peizažo dalimi.

Neringa Markevičienė atsako į pašnekovams užduotus klausimus

Kada ir kaip atradote Balį Sruogą? Kodėl ėmėtės tirti šio rašytojo kūrybą, kontekstus ar šaltinius?

Balį Sruogą atradau ne iš karto. Bet ryškiausiai prisimenu įspūdį iš mokyklos: skaičiau pirmuosius, dar sovietmečiu išleistus B. Sruogos „Raštus“, penktame tome išspausdintą „Dievų mišką“, man labiausiai patiko paaiškinimų dalis. Tuomet blykstelėjo mintis, kad norėčiau rašyti komentarus. Vėliau, jau studijuodama doktorantūroje, Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje išgirdau prof. dr. Gabijos Bankauskaitės keletą pranešimų apie rašytojo laiškus. Pagalvojau, kad norėčiau tyrinėti B. Sruogos laiškus, rašyti apie juos, skaityti panašius pranešimus. Svajonė išsipildė, nes dabar pati rengiu „Dievų mišką“ ir B. Sruogos laiškus „Raštams“.

Bet disertaciją, skirtą „Dievų miškui“, pradėjau rašyti po ilgesnių ieškojimų ir klaidžiojimų tik trečio kurso pabaigoje. Susitikimas su tekstologais buvo lemtingas, todėl pirmiausia save laikau tekstologe. Vienas tekstologų, mano disertacijos vadovas dr. Mikas Vaicekauskas, buvo habil. dr. Algio Samulionio mokinys. Per jį pirmiausia atradau A. Samulionį, archyvinį jo palikimą, tik paskui vieną A. Samulionio tyrimo objektų – B. Sruogos kūrybą. Todėl nusprendžiau eiti jo keliu – tęsti nebaigtus darbus: tyrinėti „Dievų mišką“ tekstologiniu aspektu ir rengti B. Sruogos „Raštus“. Man svarbu tyrinėjant B. Sruogą kartu puoselėti ir A. Samulionio atminimą.

Kokia sruogistikos situacija buvo tuomet, kai pradėjote dirbti? Kaip ir kodėl Jūsų darbai pakeitė ankstesnę situaciją?

Kai pasirinkau B. Sruogos „Dievų mišką“, atrodo, ši tema jau buvo išgvildenta: išsamiai aptartas kūrinio žanras, stilius, tematika. Kūrinio tekstas išanalizuotas įvairiausiais metodais, ypač prasmingai palygintas su kitais pasaulinės literatūros kūriniais. Buvo išleisti trys kūrinio leidimai. Atrodė, kad viskas, kas įmanoma, padaryta, kad ši tema išsemta. „Dievų mišką“ jau buvo analizavę visi sruogistai ir kiti garsūs literatūrologai – Aurelija Rabačiauskaitė, A. Samulionis, Vanda Zaborskaitė, Reda Pabarčienė, Kęstutis Nastopka, G. Bankauskaitė, Vigmantas Butkus. Jų darbai iki šiol nepranokti ir, deja, bet interpretaciniu aspektu toliau nebetęsiami. Literatūrologai, su kuriais susidurdavau, nuolat kartojo, kad „viskas aišku ir seniai žinoma“. Toks pasakymas, kurį nuolat girdi tik pradedantis tyrėjas, arba jį sustabdo, arba paskatina kritiškiau pamąstyti.

Kadangi esu tekstologė, man pirmiausia rūpėjo ne interpretacijos, nors, prisipažinsiu, negaliu jomis nesižavėti. Man buvo įdomu, kaip „Dievų miškas“ parašytas, kaip atrodė kūrinio autografai. Supratau, kad šiam klausimui dėmesio skirta kur kas mažiau. Man pavyko perskaityti ir išanalizuoti išlikusius „Dievų miško“ autografus, išsiaiškinti jų tarpusavio sąsajas. Remiantis atliktu tyrimu, po ilgesnio laiko nustatytas autentiškas kūrinio tekstas, kokį B. Sruoga buvo parašęs.

Nauja „Dievų miško“ redakcija jau tapo trijų kūrinio vertimų į užsienio kalbas pagrindu. Ji pakeitė kūrinio vertimų į pasaulio kalbas tradiciją. Anksčiau „Dievų miškas“ verstas pagal istoriškai reikšmingas kūrinio redakcijas, kurios visos buvo paveiktos sovietinio redagavimo. Kai išeis nauja „Dievų miško“ redakcija, paremta autografų lyginimu, autentiškas kūrinio tekstas bus pateiktas be dabar dar užsilikusių stalinmečio cenzūros apnašų, sovietinio redagavimo įspaudų, be autoriaus kalbos kontrolės. Nauja „Dievų miško“ redakcija parengta pagal A. Samulionio redagavimo principus, kurie po šio tyrėjo mirties atsidūrė archyve. Todėl man svarbu parodyti A. Samulionį ne tik kaip B. Sruogos tyrėją, bet ir kaip ypač jautrų redaktorių, kurio mąstymas ir požiūris į autentišką kūrinio tekstą nepriklausomybės metais pranoko laiką. Šių metų rudenį, lapkričio 24 dieną, minėsime A. Samulionio 90-ąsias gimimo metines. Svarbu, kad po A. Samulionio mirties jo darbą perėmė redaktorė Donata Linčiuvienė. Jai teko ne vien redaguoti, bet ir rengti įvairių B. Sruogos kūrinių tekstus, rašyti paaiškinimus, rinkti medžiagą jiems, nes A. Samulionis ne viską spėjo padaryti. D. Linčiuvienė spėjo pakalbinti buvusios Valstybinės grožinės literatūros leidyklos redaktorius, kurie dar prisiminė, kaip pirmą kartą leistas „Dievų miškas“. Tai unikalūs pokalbiai, vertingi kūrinio teksto istorijos aspektu. Kalbindama ankstesnius leidyklos darbuotojus, „Dievų miško“ istorijos liudytojus, D. Linčiuvienė atvėrė erdvę ir antropologinio pobūdžio kūrinio tyrimams. Be D. Linčiuvienės parodyto pavyzdžio, šiandien turbūt netirčiau „Dievų miško“ istorijos per autoriaus balso prizmę. B. Sruogos lapeliai, atrasti ir pirmą kartą publikuoti redaktorės rūpesčiu, šiandien taip pat nebūtų aktualizuoti. D. Linčiuvienė pabrėždavo, kad atsitiktinai tapo B. Sruogos „Raštų“ redaktore, bet prie jų pasiliko ilgam dėl B. Sruogos magneto. Ji išsitarė, kad po A. Samulionio mirties su B. Sruogos „Raštais“ liko „kaip su testamentiniu palikimu“. Man nutiko panašiai. Teko

netikėtai perimti redaktorės darbą, nors anksčiau neplanavau to daryti, bet teko susidaryti būsimų „Raštų“ planą. 2028 m. gruodžio 3 d. D. Linčiuvienei sueitų 90. Nauja „Dievų miško“ redakcija skirta A. Samulionio ir D. Linčiuvienės, ilgamečių Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bendradarbių, atminimui. Prasilenkusi su A. Samulioniu, Tekstologijos skyriuje susitikau net du man svarbius žmones: habil. dr. Vytautą Vanagą (jis patvirtino, kad B. Sruogos „Raštai“ turėtų būti leidžiami, kaip A. Samulionio sumanyti) ir D. Linčiuvienę (naujųjų B. Sruogos „Raštų“ redaktorę, kuri man ir palinkėjo, ėmusis „Raštų“, išgirsti autorių).

Kitas mano darbo baras – B. Sruogos egodokumentika. Džiaugiuosi, kad šiandien išlikę rašytojo laiškai surinkti, ištirti, pradėti publikuoti B. Sruogos „Raštuose“ (išėjo jau trys tomai rašytojo laiškų) ir skaitmeniniame „Balio Sruogos archyve“, kur galima atrasti „Raštuose“ paskelbtų laiškų rankraščių atvaizdus, tekstų variantus, platesnius komentarus). B. Sruogos „Raštai“ ir skaitmeninis archyvas rengiami vienu metu, jie kartu sudaro hibridinį leidimą. Pavyko sukurti plastiškesnį būdą, kaip skleisti rašytojo laiškus. Dirbdama su B. Sruogos laiškais, kartu dėlioju, apmąstau ir rašytojo publicistikos korpusą, kuris turėtų būti skelbiamas iš karto po laiškų (liko dar du nepublikuoti rašytojo laiškų tomai).

Kokių sruogistikos rūpesčių, problemų įžvelgiate dabar?

Man atrodo, kad sruogianai būdingos problemos nesikeičia ir iš esmės nesprendžiamos. Gerai, kad jubiliejinės datos vis dar paminimos konferencijomis. Anksčiau B. Sruogos 100-osioms ir 120-osioms gimimo metinėms skirtas konferencijas rengė universitetai (VDU, LEU) ir institutai (LLTI), o dabar rašytojo iškilmės („Dievų miško“ 80-osios parašymo metinės, 130-asis gimtadienis) paminėtos tik atminties saugojimo institucijose (Maironio lietuvių literatūros muziejuje ir rašytojo namuose Kaune). Beveik visi prieš dešimt metų vykusios konferencijos „Nesenstantis Balio Sruogos modernumas“ pranešimai publikuoti kaip moksliniai straipsniai, kuriais atnaujinti įvairių sričių B. Sruogos kūrybos tyrimai (pvz., Vigmanto Butkaus imagoantropologinė „Dievų miško“ analizė, Loretos Mačianskaitės intertekstinis Ričardo Gavelio scenarijų, kurie skirti „Dievų miškui“ ir kuriuose veikia B. Sruoga, tyrimas, Ritos Tūtlytės atlikta B. Sruogos ir Jurgio Baltrušaičio asmens laikysenų ir sąsajų su egzistencialistine filosofija analizė). Tai reta išimtis ir puikiai pavykusios konferencijos ženklas.

Dažniausiai jubiliejinės konferencijos netampa naujo rašytojo perskaitymo ar interpretavimo impulsu. Įžvelgiu ir per dešimtmetį įvykusį mokslinį regresą.

B. Sruogos metai šiemet nepaskelbti – tokia valstybės pozicija atspindi ir bendresnę tendenciją, kuri susijusi ir su lituanistikos prioritetų krize.

Ačiū tik Lietuvos Mokslo ir Kultūros taryboms, kurios dar teberemia B. Sruogos „Raštų“ leidybą ir laiko juos lituanistikos prioritetu.

Kokioms rašytojo kūrybos ir veikloms sritims dar trūksta dėmesio ir kaip pasiūlytumėte jas aktualizuoti?

Jei būtų daugiau rankų, turbūt greičiau sektųsi leisti B. Sruogos palikimą: egodokumentiką, publicistiką, universitetuose skaitytas paskaitas, kitus užrašus. B. Sruogos palikimo leidyba ne tokia spėri, kaip norėtųsi, nes medžiagą ir rengia, ir tiria ne tyrėjų grupelė, kaip užsienyje įprasta, o

vienas žmogus. Kai užninka liūdnesnės mintys, prisimenu darbštųjį A. Samulionį, kuris vienas sugebėjo surinkti medžiagą didžiuliam jau publikuotų „Raštų“ korpusui.

Pastebiu, kad jaunesni tyrėjai vengia darbo su šaltiniais, labiau linksta atpasakoti tai, kas jau ištirta ir kitų pastebėta. Todėl reikėtų tikslingai ugdyti B. Sruogos palikimo rengėjus. Redaktorei D. Linčiuvienei baigus darbą LLTI, B. Sruogos „Raštai“ sustojo beveik dešimtmečiui: nebuvo, kas perimtų ir gebėtų toliau planuoti „Raštų“ seriją. Baiminuosi, kad, nesant šio darbo tęsėjų, „Raštų“ leidyba ateityje gali tapti problemiška.

Džiaugiuosi, kad archyvinės B. Sruogos studijos pasitarnauja, duoda impulsų naujoms idėjoms. Pvz., Vilniuje Profesorių namuose pernai metų pabaigoje atidaryta tekstologine interpretacija paremta „Dievų miško“ fenomenui skirta paroda. Kaune, Maironio lietuvių literatūros muziejuje, parengtoje parodoje, kur pristatytas „Dievų miškas“, nemažai remtasi B. Sruogos laiškų „Raštuose“ surinkta dokumentine medžiaga, komentarais. 2025 m. Vilniaus knygų mugėje aktoriai Jūratė Vilūnaitė ir Rimantas Bagdzevičius naujai įprasmino B. Sruogos ir jo žmonos laiškų dialogą. Todėl manau, kad tekstologinės sruogianos studijos pasitarnauja ir platesniu, taikomuoju aspektu – kuriant parodas, meninius skaitymus.

B. Sruogos „Raštų“ viršelyje jau seniai skaitytojams žadama rašytojo publicistika, kuri dėl tematikos (pasaulis, išgyvenantis karo grėsmę) dabar galbūt net labiau aktuali, nei laiškai. Bet ne visi publicistiniai B. Sruogos tekstai surinkti, sunkiausia užduotis – slapyvardžių nustatymas. Bet šis darbas pradėtas, išsiaiškinta nemažai naujų B. Sruogos slapyvardžių (pvz., X, C., Pridotkas, Mato, Puidokas, A. Taškelis, K. Šepušešta, Žuvies Sargas, Svečias, Tertius, Cimbolats), tikiuosi, sulauksim ir rezultato. Komentuodama B. Sruogos laiškus, pasitelkiu ir publicistiką, kad skaitytojai matytų ir platesnį rašytojo gyvento laiko ir laiškų rašymo kontekstą. Anksčiau B. Sruogos tyrėjų prasmingai atrastas ir sėkmingai išbandytas rašytojo laiškų ir poezijos gretinimo būdas, o laiško ir publicistikos tekstų sąsajos aktualinamos tik dabar, skelbiant B. Sruogos egodokumentinį palikimą.

B. Sruogos tėviškėje Baibokuose per Žolinę kas penkeri metai rašytojo giminių ir Biržų rajono savivaldybės Jurgio Bielinio viešosios bibliotekos dėka vyksta unikalus renginys „Teigiantis gyvenimą“. Jo metu prisimenamos visos sruogianos sritys: grožinė rašytojo kūryba, teatrinė veikla, etnologija. Tokio pobūdžio renginiai labiausiai paskatina atrasti B. Sruogą kitaip – prisiminus rašytojo giminės istoriją, jo prigimtinį ryšį su tėviške, kraštiečiais. Šiemet B. Sruogos renginiai, likę be valstybės dėmesio ir paramos, tapo rašytojo giminių ir biržiečių rūpesčiu.

Kokie darbai, Jūsų nuomone, galėtų praturtinti sruogistiką? Ką ir kodėl būtinai reikėtų dar padaryti?

Man atrodo, privalu B. Sruogos, o ir kitų įkaitų už Lietuvos laisvę egodokumentiką (laiškus ir publikuotus atsiminimus), rašytus Štuthofe ar grįžus iš konclagerio, surinkti ir paskelbti JAV holokausto atminties muziejaus duomenyne. Dabar ten galima surasti tik formaliuosius duomenis – buvusių Štuthofo kalinių korteles ir asmenvardžius. Su JAV holokausto atminties saugojimo institucija anksčiau bendradarbiavo tik rašytojo žmona istorikė Vanda Sruogienė, todėl tame duomenyne galima surasti ir jos laiškų. Tik patekę į šį egodokumentikos

tinklą B. Sruogos ir kitų buvusių Štuthofo kalinių laiškai, rašyti vokiečių kalba, taip pat lietuviškai paskelbti, paskui išversti atsiminimai taptų geriau matomi ir pasiekiami pasaulio holokausto ir egodokumentikos tyrėjams. Žinoma, reikalinga užmegzti institucinius ryšius dėl tokio pobūdžio bendradarbiavimo. Džiaugiuosi, kad tarp lietuvių tyrėjų randasi šią veiklą ir panašias iniciatyvas palaikančių entuziastų – literatūrologų ir istorikų, nacmečio specialistų.

Literatūrologas V. Butkus, anksčiau tyręs latvių tautinės bendruomenės vaizdinį „Dievų miške“, siūlė panašiu būdu paanalizuoti, kaip kūrinyje pavaizduoti ir kitų tautybių kaliniai, skatino atkreipti dėmesį į kūrinio vertimų recepciją įvairiose šalyse, ne vien Latvijoje. Tokių imagologinio, o kartu ir antropologinio, pobūdžio tyrimų labai trūksta. Pasigendu naujų aktualių „Dievų miško“ ir kitų holokaustą liudijančių pasaulinių kūrinių lyginamųjų darbų.

Pati rengiuosi didžiausiam iššūkiui – kritiniam skaitmeniniam „Dievų miško“ leidimui.

Ar Balio Sruogos kūryba pakankamai žinoma užsienio šalyse? Kodėl taip manote? Kaip galėtume reprezentuoti rašytoją ir jo kūrybą pasaulyje?

B. Sruogos kūrybą geriausiai reprezentuoja žymiausio rašytojo kūrinio „Dievų miškas“ vertimai, kurių pasirodė daugiausiai. Dabar „Dievų miškas“ išverstas į trylika pasaulio kalbų: rusų, anglų, vokiečių, prancūzų, ispanų, lenkų, latvių, estų, čekų, bulgarų, nyderlandų, azerų, korėjiečių.

Svarbu pastebėti, kad prieš šešerius metus atsinaujino ir prasidėjo nauja „Dievų miško“ vertimų į užsienio kalbas era: pasirodė kūrinio vertimai į nyderlandų kalbą (2020, Anita van der Molen), azerų kalbą (2024, Mahiras Gamzajevas), šių metų rudenį bus išleisti kūrinio vertimai į prancūzų kalbą (2026, Miglė Dulskytė), korėjiečių kalbą (2026, Jinseok Seo). Šie vertimai paremti kūrinio teksto istorijos studijomis, autografų analize, patyriminėmis vertėjų kelionėmis po rašytojo vietas (Kaune Sruogų namuose-muziejuje, Vilniuje Profesorių namuose, Štuthofo konclageryje). Šių vertimų recepcijos rezultatų dar reikės palaukti. Pasirodė teigiamai užsienio literatūros kritikų įvertinti kūrinio vertimai į nyderlandų ir azerų kalbas.

Vis dėlto, nors kūrinio vertimų daug, bet, pavyzdžiui, Amerikoje B. Sruoga lieka nežinomas ir dar neatrastas autorius, nes „Dievų miško“ vertimai anglų kalba pasiekiami tik Lietuvoje. Amerikiečiams skaityti kitomis kalbomis sunku. Kūrinio vertimai, pasirodę iki 2020 m., retai begaunami. Todėl vertimų gausa formuoja ne visai tikslų vaizdą. Manyčiau, kad užsienyje B. Sruogos „Dievų miškas“ vis dar neatrastas arba nepakankamai atrastas kūrinys.

Vertėjų dėka „Dievų miško“ recepcija užsienio šalyse dabar pastebimai keičiasi: XX a. aštuntame, devintame dešimtmetyje „Dievų miškas“ laikytas nepakankamai įdomiu tekstu, o dabar jis dėl pasikeitusių istorinių aplinkybių, genocidiškų režimų, kylančių karų, laisvo žodžio cenzūros naujai atrandamas ne tik kaip unikalus, bet ir kaip be galo aktualus pasakojimas.

Kas ir koks Jums yra Balys Sruoga šiandien?

B. Sruoga – aktyvus visuomenininkas, pilietiškas žmogus, sąmoningas žurnalistas. Jis buvo atviras, sąžiningas, drąsus, principingas kovotojas už tiesą (pogrindinės

spaudos bendradarbis). Ne veltui apibūdinamas kaip maištininkas, Don Kichotas.

Dabar, kai politkorektiškumas tampa norma, o melas pristatomas kaip tiesa, vertybinė B. Sruogos laikysena, išryškėjusi nacmečiu, ypač patraukli: neišduoti idealų, būti pilietišku, išlikti sąžiningu, tauriu žmogumi. Kitaip sakant, ne atrodyti, kaip dabar įprasta, o atsakingai būti. B. Sruogos pavyzdys skatina pamąstyti, kokią poziciją užimsi ir ginsi: tik atrodysi ar būsi.

B. Sruoga – vienas Šaulių sąjungos kūrėjų. Šiandien jis neabejotinai dalyvautų „Kultūros Asamblėjos“ veikloje, būtų šios pilietinės iniciatyvos siela, nes jo valia priešintis gyvenimo neteisybei ir jo absurdams buvo nepalaužiama.

Apie kokį rašytojo kūrinį ar kūrinio personažą dažniausiai galvojate, prisimenate, labiausiai mėgstate? Kodėl?

Dažniausiai galvoju apie „Dievų mišką“. Džiaugiuosi, kad po ilgesnės pertraukos (ją praleidau rengdama B. Sruogos egodokumentiką tradiciniu ir skaitmeniniu būdais) prie jo sugrįžtu ne tik kaip tyrinėtoja, bet ir kaip kūrinio teksto rengėja. Todėl man galvoje nuolat skamba B. Sruogos aforistika iš „Dievų miško“. Pavyzdžiui:

> Simbolis – simboliu, bet vis dėlto simbolis kartais esti daug galingesnis už pačią pasiučiausią tikrovę! („XXI. Aplink kelmą visą dieną“, 2005, p. 146).
>
> Apsaugok Viešpatie, kad kas nepamanytų, jog ir jis yra toks pat žmogus, kaip ir visi kiti nuodėmingieji! („XXIV. Lagerio komendantas“, p. 164).
>
> Bet – maža, kas draudžiama pasaulyje! Ir revoliucijos kelti griežtai draudžiama, o vis dėlto kelia gi jas! Klausyk visų draudimų – tai ir gyventi nebeįdomu. („XXXVIII. La donna e mobile…“, p. 266).

Artimiausias personažas iš B. Sruogos dramos „Pajūrio kurortas“ – „širdgėlos poetas“ Žaldokas iš Vilniaus, kuris, išlaisvintas iš lagerio, privalo „aprašyti, ką fašistų lageryje išgyveno“, ir kuris labiausiai panašus į patį pjesės autorių.

O labiausiai patinka Hėlios, lenkų partizanės kovotojos, žodžiai, pasakyti išlaisvintiems kaliniams:

> Pakelkite galvas, išdidūs
> Išeiviai mirties kankinių!
> Te jūsų spindėjimas gydo
> Paliegusią dvasią žmonių!

Šis posmelis, kurį galima išgirsti ir filme apie B. Sruogą „Vieno buto istorija“, – poezijos grynuolis, sąmoningas inkliuzas tarybinių ideologų iš(si)reikalautame monologe, kuris skirtas Štuthofo lagerio išvaduotojams – raudoniesiems kariams.

Galvoje skamba daug B. Sruogos eilėraščių, mėgstamiausi: „Supasi, supasi lapai nubudinti“, „Juokdamos“ (šį eilėraštį prieš keletą metų puikiai Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje interpretavo aktorė, bardė Dominyka Budinavičiūtė, jos sukurtą melodiją kartoju).

Pastaruoju metu vis dažniau girdžiu Balio Dvariono „Dalios ariją“ (iš B. Sruogos pjesės „Apyaušrio dalia“):

> Užgęsta žvaigždės… Perdega širdis…
> O Vilniaus bokštai – lyg stebuklas šventas…

Tai patys gražiausi B. Sruogos žodžiai, kurie paskatina, pakėlus akis nuo „Raštų“, pasigėrėti subtiliai atsiveriančia Vilniaus panorama. Išvien – ir estetika, ir meditacija, ir gyvenimo trapumo pajautimas…

Kokį klausimą užduotumėte rašytojui, jei turėtumėt galimybę, kodėl?

Papašyčiau papasakoti apie tai, kaip pradėtas rašyti „Dievų miškas“, kokie buvo

ankstyvieji neišlikę kūrinio variantai, kodėl jie buvo sunaikinti. Įdomiausia būtų išgirsti autentišką pasakojimą apie „Dievų miško“ cenzūros dramą. Smalsu būtų daugiau sužinoti apie „Dievų miško“ adaptaciją pokariu – pjesės „Pajūrio kurortas“ rašymą, jos ideologinį redagavimą. Domintų ir pradingę rašytojo laiškai, neišlikę publicistinių tekstų autografai, iki šiol neatrasta sovietmečio pradžioje pogrindžio sąlygomis parašyta satyra „Našlaitėlis“, dar neįmintos slapyvardžių mįslės…

Klausimų labai daug. Atsakyti į juos turėsime mes, B. Sruogos kūrybos tyrinėtojai. Bet iki kito rašytojo jubiliejaus – 150-ųjų gimimo metinių – ir laiko ne taip mažai.

Ko palinkėtumėte būsimiems Balio Sruogos kūrybos tyrinėtojams?

Labiausiai norėčiau, kad būsimieji B. Sruogos tyrinėtojai išgirstų kūrinių autorių. Neatsitiktinai parodai „Kodėl išbraukta?: „Dievų miško“ parašymo ir redagavimo istorija“, kuri atidaryta Vilniuje, pasirinktas autoriaus balso konceptas. Anksčiau apie B. Sruogos kūrinį daug ir įdomiai pasakojo kiti balsai – amžininkų, redaktorių, literatūrologų. Tačiau pats autorius dar nė karto nebuvo išgirstas. Jo nuomonė, pozicija, perteikta lapeliuose, kurie prisegti prie „Dievų miško“ mašinraščio, kūrinio leidimuose atsidurdavo arba paraštėse, arba išvis pradingdavo. Kūrinio redaktoriai, pirmieji išgirdę autorių, deja, bet jį ir nutildė – dabartiniuose kūrinio leidimuose ir begalėje perleidimų ši dalis jau prarasta. Todėl išgirsti autorių linkiu ir parodos lankytojams, ir jaunesnės kartos B. Sruogos tyrėjams. Tai sunkiausia užduotis. Tik ją įveikus, sruogistikos pasaulis sušvinta naujomis spalvomis.

Aišku, linkėčiau, kad, skaitant B. Sruogos kūrinius, nebūtų pamiršti ir jų autografai. O labiausiai norėčiau, kad, praėjus B. Sruogos metams ir kitoms jubiliejinėms sukaktims, nepasibaigtų šiam rašytojui ir jo kūrybos interpretacijoms skirtos prasmingos iniciatyvos. Perfrazuojant B. Sruogos žodžius, – kad neužgestų žvaigždės, neperdegtų širdis...

Ramutis Karmalavičius
Iš sukaktuvinių lituanistinės disleksijos spragėsių

Šis trumpas *essay* anotaciškai problemiškai apibendrina autoriaus pasisakymus iš 2026-ųjų vasarį Balio Sruogos memorialiniame muziejuje vykusio miniforumo rašytojo 130-mečiui (dalyvavo keturi tyrėjai: Gabija Bankauskaitė, Neringa Markevičienė, Ramutis Karmalavičius ir Reda Pabarčienė) ir kovo 13 d. Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje įvykusio vakaro, skirto Sofijos Čiurlionienės 140-mečiui.

* * *

„Kiekviena karta rašo savą literatūros istoriją“, – dažnai mėgo priminti šviesaus atminimo kolega, nūnai antraeilių *regulirovščikų* užmirštas prof. Vytautas Galinis, beje, vienas tiriamojo rūpesčio pačia lituanistine literatūrologija aktyvaus atsakomingumo pavyzdžių; ne vien fundamentalaus veikalo apie naujas kryptis lietuvių literatūroje (nuo simbolistų iki trečiafrontininkų) autorius, bet ganėtinai oriai objektyvavęs ir abiejų šiųmečių jubiliatų Balio Sruogos ir Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės kūrybinį paveldą (dar sovietmečiu, beje). O baksnodamas dėl interpretaciškai naujų, kitokių literatūros persvarstymo akiračių, tarsi savaime ragino neužsibūti ant amžių amžinųjų sužymė-

tame, ypač, konjunktūriškai literatūros istoriografiją sulavoninusiame (taigi, subalvoninusiame) taške (kuo, beje, begėdiškiausiai ir užsiima despotiškieji savivaldžiautojai, draudžią perkainoti jų pačių privatizuotas *brangenybes*, nes, mat, tokią transakciją siūlė jau prieškario reformininkas Julijonas Lindė-Dobilas – neįtinkąs, nusipelnąs jų pabarimo už kontraversijas apie Baranauską, Maironį etc).

Lituanistiką antrametiškai važnyčiojantiems sektantams baugus bet koks prisilietimas prie *liuosai parašytų dalykų*, už kuriuos agitavo jaunoji *mergaitė Kymantaitė,* nes tik nuo indeterministiškai *liuosos* rašto būties prasideda literatūros kaip modernių individuacinės patirties formų istorija, atsvara beigi alternatyva vulgarioms rašytojų edukacijoms, tarnysčių *ideo vs etno* priklausomybiniams režimams; nūnai prodaujotytiški etc. bėgimai iš paskos *daugiau negu poetams* – varganiausi inkvizicinės paskirties atsigręžimai į kanoninių absoliutmetysčių susitarimus (būtent juos pelerinuotasai Balys Sruoga ragino bent jau iš poezijos meno paprasčiausiai *išvyti*); impresiškai tylinčios kalbos eilutė, o ne maironinė bendragentinių išorės punktuacijų sistema jam rūpėjo; Sofijai taip pat: kada užsimezgė ir kaip mainėsi grožio pajautų instinktas, civilizacinės modernybės rezonas gimtojo liuosumo fontanų kalboje; literatūrinį identitetą kūrybiškai grindžiantis meninės vaizduotės laidas, sruogiškų *juodžemiškumo / universitetiškumo* dedamųjų, šaknimis vokiamo vyksmo teorinė sublimema; *formos-subjekto* steigčių paieškos vertybiškai / valstybiškai dar fragmentuotoje tėvynėje, idant pasaulis ateityje nebūtų juokinamas jam peršant neva lietuviškos klasikos (ir dar kanoninės!) *skeveldrėles*, kurios, – jau abu būsimi jubiliatai jaunystėje matė, – dar smiltiškai vargšės be pirminio *subjective stone*, be žodžio tiesiogiškumo ikisąmoninės ląstelienos; gyvų gyviausias transgeneracinis pomaironinis vertybių atnaujinimas – kūrimas, tėvynės ir jos žmogaus vidinio liuosumo dievystės *ilgėjimos…* Nyka-Niliūnas po keleto dešimtmečių stebėsis, kaip pokarinio atšilimo reprezentantas Justinas žodžio liuosybę vėl pajungs išorybės reglamentui tarsi tęstų *bedievių kunigų seminarijoje* išugdytą, bet neišvytą tradiciją; tai ji sustabdys literatūros istorijos kaip mokslinės disciplinos permanentinį atsišviežinimą, idant net XXI amžiuje atsidurtų (atsidūrė) infantilių įgimto bergždumo instrumentalistų rankose, kad sumenktų (sumenksta) Lietuvoje paties teorinio multidiskursyvumo kultūra; mat ją užgožia savidiskreditacinio mulkinimosi metabausmė, savaip (veik natūraliai) užklumpanti lietuviškųjų postmetodologinės dinamikos startų aikšteles. Tie, kuriems, anot Ludwig'o W., valgiai ima ir praranda bet kokį skonį, ima niekinti sruogiškos kitokybės *pradžiodalas*, nes jose užkoduoti vertybiškai intensyvūs santykio su *liaudžiaknygėm* kriterijai; nei jaunas, anei kvailas Balys (o būtent taip amžini socrealistai mėgsta jį charakterizuoti), kai maironinę nūnai neva klasiką jis dovanoja tik beraštei sodžiaus bendruomenei, o postčiurlioniniais *spleen'*ais vaišina girdinčius baltrušaitiškąją savimąstį; jos ieško podraudiminės gadynės inteligentijoje, pratindamas šią prie intuityvistinės poetinių ištikčių modernybės, trukmiškojo žodyno, judrios laike ir veik metajausmiškai stabilios nematomų kalbos fibrų amplitudės…

Tai vis kritiški ketinimai, nukreipti prieš maironinę eilėdarystę; sukirtinės taip pat ir maironines literatūros raidos istoriografinių apmatų schemas, lyg atitardamas Augustinui Voldemarui, taip pat ne dėl

generaciškai jauno amžiaus suabejojusiam maironinių versijų apie Lietuvos istoriją patikimumu ir kokybe; nueinantis podraudiminio platformizmo aktyvas jaunėliams kliuvo, nes vien *agrikrašto kaimenybė* (Viktoras Katilius) jų netenkino, tad tik už jos, it už kokio dirbtinio *valstietiško epo*, neužkibo ir nesiekė juo išbuožinti nietzsche'izmo, boudelaire'izmo, wagner'izmo – europinių S. Kymantaitės-Čiurlionienės orientyrų; nors agresyviu jų blukinimu mėgausis ne tik stalinistinio periodo socrealistai, bet ir apskritai *dogmatinių vištidžių* (Vytautas Kavolis) mentaliteto sergėtojai, jo persteigėjai, iki šiol išlaikiusieji Lietuvoje literatūros kaip rekolekcinių apeigų sąmonės monopolį (su visomis procesinėmis popiežiškų figūrų amunicijo-mis); niliūninės programos už *normalią vertybių gradaciją* revoliucionizmas jiems šventvagiškas, homoeretiškai nepriimtinas, nes mat antitradicionalus; iš tikro jis iš esminių etnoegzistencinės sanklodos bei kloties problemų repertuaro, kurį jau ankstyvuoju pirmeivišku (dar iki I pasaulinio karo) periodu formavo / forsavo tiriamosios poleminės savistabos jaunoji intelektualų atmintis, savo debiutine šaltinotyra steigdama abėcėlę vos atgavusiai tautai savikritinės perspektyvos aukštumas: kas mes buvome Šekspyro laikais? vs ko mums trūksta pamatuose? – veik kultūrosofiškai *mergaitė Kymantaitė* kontempliavo, idant tauta neužsiliūliuotų (o po to neužsilenktų), įsitaisiusi į nugeibimą linkusiame legaliame, bet dekoratyvių stilizavimųsi rezervato „pašaukime" (na, tame, kuris bus vadovėliškai užčiūčiuotas privalomuose jau minėtų deklaracijų apie *valstietišką epą* archimentalizmuose).

* * *

O juk jau neošekspyrinį Vakarų makbetiškumą užgriebianti laisvoji K. Jurgelionio mintis podraug su jaunojo Fausto Kiršos trauka medijuojančios strofos stotui ar Kazio Puidos panmoderninės atvertys jo poezijoje, dramoje, kritikoje ir prozoje – tai vis B. Sruogos palaikoma, tolyn nuo *liaudžiai skaitymėlius* bekraujiškai slebizuojančio (o kartais net sterilizuojančio) kanono perspektyva, raginusi lietuvių literatūrą nesustingti jos *modern* pradžiodalas varžančiame pagiriamųjų distrofysčių reguliamine (na, tame, kurį šlykščiausiu prievartos būdu reanimuos ir netgi ciniškai diegs poststalininių doktrinierybių giminiečiai). Tai dėl to, kad prof. V. Galinio dialektinį priminimą apie kartõs, t. y. apie ją pačią pergeneruojančios vertybinės kalbos misiją mafijinė gauja bando apskritai ištrinti, dvasios mokslų proveržystes stumdama link bestilemio nupulties *krizio*; dobiliškąsias, kavolines, taip pat ir B. Sruogos minties civilizacijos pamokas ji nutraukė, kadangi etnotalibiniu monitoringu suinteresuotas susiprezidiuminusių jos kvazisąžinių elitas, pats užmigęs vodeviliškai tvankiame liliputiškų savo paties fikcijų ikonyne; idant net XXI amžiuje lituanocentristinė Lietuva būtų šantažuojama vien justininėm-baltušinėm homilijom, aneksuojančiom postavangardinius ir kūrybos, ir netgi horizontinius teorinės kritinės kultūros ketinimus; neatsitiktinai velionis Vygantas Šiukščius su Sruogos antimaironiniam užmojui lygstančiu interesu kvietė tiesiog *iškuopti* lituanistinės literatūrologijos *Augėjo arklides;* į šį prometėjiškai kolosalų, Sruogos maštabo išties vertą, siekį etnosaldofoninių grandininkų nebuvo net prievaizdiškai sureaguota, kadangi savo esme tai neoniliūninė gradacinio vertybių atstatymo *normalizacijos* paskata, kuri Mokslų akademijos, Vyriausybės ir net Prezidentūros atsakomybių pastangomis privalėjo valstybėje konstituciškai būti ir išgirsta, ir

maksimaliai realizuota; deja, mūsuose pašvinksta, po to išsiklaipo, išsikvepia ir net užgęsta planimetriškai dusinamos bent kiek startuoliškesnės esminių reformų prerogatyvos; Sruoga dėl tokios profesinės atbulbėgystės, manau, giliai krimstųsi, o mes 130-ųjų jo sukaktuvių fone liekame laukti specredaktoriškai pagaliau nesudarkyto jo „Dievų miško“ (juk esame pripratinti, kai politnormatyviniu inkvizicinės bausmės volu mėgstama Lietuvoje pereiti per rašančio subjekto stilistinių prasmių bei niuansų nepakarto-jamybes). Po 80 metų laukia defalsifikacinė akistata su originalu, jeigu šios šventės ir vėl nesugadins suragėjusių tradicijų ginklanešiai, kurie taip ir neišmoko prieteliautis su kūrybine kritine realybe, tokia, kokia ši *transitory form of life* yra; ar įveiks savanoriškai išsideformavusią save ir atsivers autentiškajai Sruogos romano intertekstualybei, idant nesipiktintų mentalinėmis veikalo dorybių ydomis, apie kurias, žiūrėk, ima ir, natūralu, mandagiai užsimena kuri nors Vakarų leidykla; kaip kažkada seniai seniai Faustas Kirša, buvęs jaunasis Balio širdies bičiulis, atkreipė kritiškas akis į „Milžino paunksmės“ sąsagas su „Borisu Godunovu“…

Tarkim, Sruoga lyg ir ne dobiliškasai, ne vien lietuviškuosius civilizacijos kursus praėjęs *vaikutis*, tačiau kiek fragmentuota jo pagonybė liko neabsorbavusi *šviesiųjų Viduramžių* – lietuvių literatūros istorijos kaip mokslo disciplinos problema; jos *iškreiptumo* estafetes perdavinėti vien surogatiškai patikimųjų klanų kohortoms jau gal nevertėtų, idant pagaliau sustotų 80 metų besitęsią Sruogos romane autentiškai atgamintų konclagerinių *body, mind, overmind* vaizduočių valymai.

* * *

Mes ne piktdaginį skepsį, bet dalinį apmaudą bei apgailestavimą jaučiame, kad nesusiklostė Sruogos ir Herbačiausko santykiai, kad pjovėsi dviejų universitetinių fenomenalybių savirealizaciniai potroškiai, vektoriškai nesisinchronizavo kultūrgenominių *fuzijų* laukai; gal vis dėlto emociškai labiau *juodžemiškumu* įsielektrinusiam slavistui Baliui per ūmus buvo herbačiauskiškasai androgino alchemijos modelis, transgresuojantis *nevisaverčiu išsilaisvinimu* (V. Kavolis) pasižymintį tuometės Lietuvos vaikutišką žmogų; negi toks jis būtų pajėgęs demonstruoti žavesį herbačiauskiškajai su artaud'izmu besilietusiai *nuodingąjį* meno substancionalumą propagavusiai erezijai? Juk iš jos rutuliojosi „Grįžulo Ratų“ projektas, kuris, regis, būtų pranokęs visus srovinius tarpukario modernybių inovatyvumus; deja, net Kazys Binkis – dar vienas maištu iškilus Biržų krašto pilietis – kitokio nei jo paties avangardizmo nelaimino, „Grįžulo Ratams“ nepritarė, net kliudė; tad ir Sruogai *karo tarp lyčių* strindbergiškasai akcentavimas galėjo būti ir visai prolietuviškai atgrasus… Jeigu tiesa, kad B. Sruoga prikišo nagus Herbačiauską išgrūdant iš Kauno ir Lietuvos, – ne kas su mūsų kūrėjų estetinės etikos aristokratizmais; per šių kokybių stygių ir pats Sruoga *nacymečio* aplinkybėmis nukentėjo, studentams prisi-dėjus, kad nestandartinis jų profesorius būtų iškomandiruotas Štuthofan… Apmaudu, kad kritinio intelekto energijas, pasitelkęs „Skynimus“, švaistė prieš Juozą Keliuotį; apmaudu, kad kvalifikuočiausiai permanęs Jurgio Savickio prozainę kinematografiją, K. Jurgelionio eilių vos ne a u k š t o j o m o d e r n i z m o registrus (kurių kaip ir paparoniškosios *labanakt, Maironi* prasmės iki šiol neįkerta anzelmutinio vertybininkavimo kupini ir akademybę diskredituojantys nūdienos pribuvėjai), – taigi, Sruoga nesusiturėjo nuo išplėstinės kritikos (sunku, neįmanoma net patikėti!) prieš…

„Keturis vėjus“; kad užuot pasidžiaugęs paryžietiškais Juozo Tysliavos MUBA’os kontaktais bei kontekstais (jiems maloni buvo, beje, tuomet jau visa *ponia Čiurlionienė,* bene Juozo Gabrio analogiją *Le Revue des Nationalités* prieš akis turėjo), – taigi, Balys bambekliškai erzinosi, ignoravo, kabinėjosi…

Regis, bus likęs savas tik čiurlioniškajam pirmabarininkų lalavimui, kurio dėmenis savaip apibendrino 1941 m. gegužės 15 d. datuotame puikiame Jurgio Baltrušaičio „Ašarų vainikui“ skirtame palydimajame straipsnyje; juo subjekto valios ir transcendencijos rūpintojėliško maldingumo vienį išryškino: matyt, tokios amžinybiškojo taurumo rūšies, kalbos tikrenybiškumą juo užtikrinančios kondicijos bus ieškojęs net pas tvarius europinio žodžio urbanistus, savaip įveikusius briusovinę ar net verhaeren’ine kryptį; nes, kai teigė, kad tėvynės meilė išplaukia iš visumos jausmo, iš Visatos aprėpimo, – bus ne tik ne Maironiu, bet ir ne O. V. de L. Milosz’u katarsiškai motyvavęsis; nes vis dėlto ne wittgenstein’izman – kai *viskas priklauso viskam* – gravitavęs; sąsajų su J. Baltrušaičio-J. Aichenvald’o teorine neoro-mantika, natūralu, pakako antimaironistinei (link S. Niemojewski’o bei Semion’o Nadson’o) pozicijai, bet pritrūko froidistinėms žodžio gesto tiesiogiškumo hipnozėms (*dievų takams* gali būti toli iki žodžio kaip *Dievo žaibo*); šios rūšies prancūziškųjų patirčių tarpukariu kvėptelėjo J. Keliuočio bendramintis, bendražygis Juozas Miltinis, kuris B. Sruogos „Pavasario giesmę“ bei S. Čiurlionienės *didžiąją mugę*, t. y. „Pinigėlius“ mėgins apgyvendinti scenoje (atidavė duoklę 2026-ųjų jubiliatams, sic!, nacionalinei – negelminei – dramaturgijai). Šiaip B. Sruogos dėmesys, tarkim, Stefan’ui George’i ar ypač Makbetui (Kl. Jurgelionio išverstam į lietuvių kalbą transetapiškajam Vakarų Europos veikalui) taip pat bus ne tiek savaiminis, kiek baltrušaitiškosios meninės erudicijos viršūniškai paveiktas…

Stereotipais nepajudinamai mūsų lituanistikai vis dėlto privalu būtų išgirsti Rimvydo Šilbajorio jubiliejines, sic!, 1976-ųjų metų korekcijas dėl Sruogos kanonizavimo simbolizmui; išties kertasi bematafizė rašytojo pasaulėjauta ir užsispyrusiai jai taikomos teorinės *sąvokos*, tad ir be kvalifikuočiausių Šilbajorio persvarstymų akivaizdu, kad net pavasariškai giesmiškas Sruogos žodis neprisiartino nei prie religijos, anei prie mito (kaip ir jo kritikuojamo Maironio dešimtmečius Lietuvoje trunkąs besmegeniškas priskyrimas romantizmui); analogiškai tebesitąsoma ir su abiejų jubiliatų vos ne įdisidentintom kankinystėm, kai net ir po sąžiningiausios istoriko Arūno Svarausko 1939–1941 metų situacinių įtampų rekonstrukcijos nesiliaujama tebe-pilstyti demagogiją apie faktinės realybės neatitinkančias abiejų jubiliatų laikysenas… Antraip teks pripažinti ne tik Sruogos jau šiųmečio jubiliejaus pretekstu oponuojančiu patapusio teatrologo publicisto Valdo Vasiliausko reprizą, kad 2026-aisiais „milžino paunksmėje spurda bėdini netalentingi nykštukai“… Ligšioliniai jų mėginimai kurpti neva naujesnes lietuvių literatūros istorijas negalėjo, negali ir negalės būti sėkmingi neatsiriboję nuo buvusių / esamų vyr. tamstų mokytojų mygiamų, net laudatuojamų švinksenos stereotipų… Tik pakoreguotina viena proginė šiųmečio jubiliejaus detalė: labiau (bent man) tikėtina, kad Sruoga įspėjo Rasose jo neguldyti šalia L. Giros (šio asmens atvirai nevirškino); pakilsiu ir atsigulsiu šalia Cvirkos, – patikslino, žymiajam prozininkui demonstruodamas daugiau negu pakantą (nors būtent kairuoliško P. C. talento

neišsitenka susireikšminusių ir labai juokingų nūdienos ordų nykštukai).

P. S. Logiškas ir kuo natūraliausias 1996aisiais man atrodė sumanymas būtent Kaune organizuoti konferenciją Balio Sruogos jubiliejui, atsikūrusiame Vytauto Didžiojo universitete pagerbti vieną legendiškiausių humanitarų korpuso profesorių; šiai VDU ir naujausio jo padalinio – Lietuvių literatūros katedros – vardu išsakytai iniciatyvai per pasitarimą Lietuvos kultūros ministerijoje buvo pritarta. Vienos dienos konferencija buvo labai intensyvi: keliolikos pranešimų autoriai, svečiai bei klausytojai vidudienį buvo pakviesti aplankyti tuomet jau pakoreguotą B. Sruogos memorialinio muziejaus ekspoziciją, o vakare dalyvauti rašytojo 100-mečio minėjime Kauno dramos teatre…

Bibliotekų darbuotojos iš Jonavos ir Panevėžio atsirinko maniškį ir kolegės Elinos Naujokaitienės pranešimus ir pakvietė apie Sruogą pakalbėti jų miestų šviesuomenėms; į Jonavą vyko ir aktorė Virginija Kochanskytė, parengusi specialią programą Sruogai; daug nuoširdaus dėmesio, paramos bei intereso klasiko iškilmėms rodė, tam reikalui sušaukdama posėdžius, Kauno miesto savivaldybė (vicemerė Vincė Vaidevutė Margevičienė), konferenciją „Literatūroje ir mene“ išsamiai nušvietė Paulina Žemgulytė.

Mums – naujosios katedros darbuotojams – jau tuomet norėjosi sutelkti kuo įvairesniam interpretaciniam laukui atstovaujančias pajėgas, idant išryškėtų fundamentalioji Balio Sruogos k u r i a m o s i o s g a l y b ė s reikšmė, kuri ateityje bent prevenciškai malšintų hieniškai įgudusį obstrukcinės inercijos vėžį, išplitusį stagnuojančiais riboženkliais apnuodytoje *dvasios mokslų* vertėkaitoje; *pravėdinti kontorą* nuo ją okupavusių politmentalinės režimikos stigmų, – tokia buvo ir naujojo universitetinio darinio – Lietuvių literatūros katedros – strategija, kuriai daugiašakis B. Sruogos talentas bei kūrybos palikimas tapo reformatoriškoms užduotims labiausiai tinkanti atrama; deja, prie buvusiojo *ikonostaso* – t. y. lietuvių literatūrologiją atvirai atgal tempianti užkulisinės galios mašina buvo suplanavusi kitką; placdarmiškai nusikalstamoms jos retro-ambicijoms pavyko nukenksminti ir lituanistinės literatūrologijos pertvarkas, ir konkrečiai užblokuoti Sruogos konferencijos mokslinių pranešimų rinkinio leidybą.

Balio Sruogos memorialinis rinkinys: įdomiausių eksponatų istorijos

Birutė Glaznerienė

Balio ir Vandos Sruogų namų-muziejaus rinkinys sukauptas per keletą dešimtmečių. Pradėtas kaupti nuo 1964 m. Nemažai B. Sruogos ir jo šeimos autentiškų daiktų priglaudė Maironio lietuvių literatūros muziejus. Dalį eksponatų išsaugojo dukterėčia Jolita Sruogaitė, sūnėnas Vytautas Sruoga, pedagogė Jadvyga Peseckienė, Sruogų šeimos bičiulė Marija Nemeikšaitė ir dovanojo besikuriančiam B. Sruogos memorialiniam muziejui (1966). Restauruojant Sruogų namą, kai kurie daiktai buvo rasti namo palėpėse. Rašytojo šeima, gyvendama užsienyje, taip pat kaupė archyvinę medžiagą, kuri nuo 1989 m. pradėjo grįžti į muziejų. Po V. Daugirdaitės-Sruogienės mirties sugrįžo istorikės archyvas, muziejus pavadintas Balio ir Vandos Sruogų namais-muziejumi (1998).

Balio Sruogos rinkinyje saugomi rankraščiai, laiškai, knygos, spauda, dokumentai, memorialiniai daiktai, meno kūriniai, nuotraukos. Išlikęs B. Sruogos senovinio stiliaus rašomasis stalas, rašomoji mašinėlė, radijo aparatas, ledkirtis. Saugomi B. ir V. Sruogų svetainės baldai, sukurti dailininko Jono Prapuolenio, XX a. pirmosios pusės audiniai, trys japonų graviūros, paveikslai, japoniškas balto porceliano arbatos servizas. Muziejaus rinkinyje – ir senovinis fotoaparatas su dumpline kamera, kurį Sruogai įsigijo 1926 m. Juo daugiausia naudojosi V. Daugirdaitė-Sruogienė. Ji fotografavo šeimos narius, draugus, namo statybą, istorines vietoves. Saugomos B. Sruogos memorialinės bibliotekos knygos. Joje daug leidinių su rašytojo autografais ir bičiulių rašytojų dedikacijomis.

VAIKYSTĖ

Pirmoji Balio Sruogos nuotrauka

Muziejuje saugoma labai sena nuotrauka, kurios centre matome mažą berniuką – tai būsimasis lietuvių literatūros klasikas, profesorius Balys Sruoga. Jis fotografuotas tarp dviejų savo brolių – Kazimiero ir Aniolo – prie savo namų, Biržų rajone Baibokų kaime. Nuotraukos autorius nežinomas. Greičiausiai ją darė vyresnysis brolis Adolfas. Tiksli data tik menama – apie 1906 metus. Baliui tuomet apie dešimt, gal vienuolika metų. Tikriausiai tai paskutinė mažojo B. Sruogos vasara tėviškėje, pabaigus Vabalninko pradžios mokyklą.

Balio Sruogos tėvai, patys mažai raštingi, suprato mokslo svarbą, todėl leido vaikus į mokslus. Laukė Panevėžys – 1906 m. rugpjūtį jaunasis B. Sruoga brikute tėvo buvo atvežtas į žinomiausią apskrityje realinę mokyklą Panevėžyje tęsti mokslo. Balys buvo apgyvendintas pas giminaitę. Sąlygos baisios, maistas prastas, mokyklinė situacija nemaloni – kaip ir kitose to meto vidurinėse mokyklose, visi dalykai mokomi rusų kalba. Tačiau svarbu, kad beveik visi šios mokyklos dėstytojai buvo baigę aukštąsias mokyklas. Mokytojų išprusimas ir B. Sruogos užsispyrimas, ko gero, išugdė vieną pastebimiausių XX amžiaus lietuvių literatūros kūrėjų.

POMĖGIAI

Šachmatai

Profesorius Balys Sruoga tarp daugybės savo veiklos sričių turėjo ir laisvalaikio pomėgių, veikiau pasijų, tarytum savotiškų terapijų ar net ritualų. Viena jų – intelektualaus bendravimo forma – šachmatai. Toks bendravimas buvo skirtas tik artimiausiems: „Didžiausios problemos buvo sprendžiamos prie šachmatų lentos, ypač su V. Krėve ir A. Rimka. Visi trys buvo azartiški šio žaidimo mėgėjai, pradėję partiją, galėdavo viską pamiršti“, – monografijoje ištaria literatūrologas Algis Samulionis[1]. Jo komentarą patvirtintų V. Sruogienės atsiminimai[2]:

> Būdavo, ateina vienas pas antrą kokiu nors svarbiu politiniu momentu kontraversinį klausimą aptarti. Beveik be žodžių abudu sėdasi prie šachmatų lentos. Po ilgesnės tylos vienas klausia antrąjį: ką manai tuo ar kitu dienos reikalu? Vėl tyla. Po geros pertraukos seka lakoniškas atsakymas. Ir vėl abu įsigilina, rodos, į lošimą.

Atsiminimų gausybėje fiksuotas[3] ir dar vienas, kiek komiškas, nutikimas:

> Vieną kartą panašiai praėjo visas Velykų sekmadienis. Ryte mudviem su Rimkiene nepasisekė prikviesti aistringų šachmatininkų prie bendro velykinio stalo. Nenoromis teko paduoti jiems lėkštes su tradicinėmis gėrybėmis, kurių kulinarinis menas liko visiškai nepastebėtas. Ir mudviem neteko išeiti kur nors šventės metu pasižmonėti. Abudu bičiuliai buvo giliai pasinėrę ne tik į šachmatus, bet ypač į politiką. Abiem labai rūpėjo visa, kas tada vyko mūsų krašte ir pasauly.

Ledo kirtiklis

Kalnus Sruoga „atrado“ ir jais susižavėjo anksti – studijuodamas Rusijoje. 1917 m. jaunasis Maskvos universiteto studentas keturis mėnesius keliavo po Kaukazą ir Krymą. Šios kelionės įspūdžių sujaudintas B. Sruoga parašė apie dvidešimt eilėraščių ir poemą „Deivė iš ežero“.

Aistringu kalnų entuziastu B. Sruoga tapo studijų Miunchene, kuriame 1921–1924 m. Maksimiliano universitete studijavo slavistiką bei teatro ir meno istoriją, laikais. Čia jaunasis studentas susipažino su vietiniais rašytojais, dailininkais, lankėsi jų sueigose, vakarėliuose, o atsiradus kelioms

[1] Algis Samulionis, „Balys Sruoga“. Vaga, Vilnius, 1986, p. 187.

[2] „Balys Sruoga mūsų atsiminimuose“. Spaudai paruošė ir išleido Vanda Sruogienė, Čikaga, JAV, 1974, p. 152.

[3] Ten pat.

laisvoms dienoms, traukdavo į kalnus. 1923 m. gegužės 27 d. rašė Vandai Daugirdaitei iš Miuncheno:

> Šiandien šeštadienis. Prieš piet straipsnį rašiau, o dabar... batus aliejumi tepu, maišą rengiu – jei rytoj lietus nelis... važiuoju į kalnus. Ir visai vienas. Ir pasikelsiu aukštai. Per visą savaitę saulė ir buvo, ir buvo ne mano. Noriu, kad vėlei visą kūną spinduliais išraižytų, kad kur paskui prisiliesti, kad ten raudona žaizda būtų...[4]

Tiesa, keliaudavo ne visuomet vienas, o kartu su būsimąja žmona Vanda Daugirdaite, tuo metu studijuojančia Berlyne. Dažni bendrakeleiviai būdavo B. Sruogos tėvynainiai, tuo metu besimokę Vokietijoje: A. Krušinskas, K. Kanauka, J. Janulionis, F. Kirša.

Darbas universitete Kaune nenumaldė B. Sruogos kelionių troškimo. Svarbiausios ekskursijos, organizuojamos profesoriaus, žinoma, būdavo į Alpes. 1925–1930 m. B. Sruoga studentus dažniausiai vesdavo į Vokietijos Alpes, tačiau pakeliui jie aplankydavo ir kitas šalis – Austriją, Italiją, Belgiją, 1930 m. lankėsi Šveicarijoje ir kopė į Šveicarijos Alpes. Kelionių metu niekada nesiskyrė su svarbiausiu įrankiu – ledo kirtikliu, saugomu muziejuje.

UNIVERSITETAS

Balys Sruoga – muziejininkas

1926 m., dar prieš susikuriant teatro seminarui, profesorius B. Sruoga universiteto Humanitarinių mokslų fakultete ėmė organizuoti Teatro muziejų. Šis muziejus turėjęs būti mokslo įstaiga, kaupiančia bei tvarkančia išblaškytą ir niekieno nerenkamą archyvinę teatro medžiagą. B. ir V. Sruogų namuose-muziejuje saugomi du dokumentai – raštai teatro kūrimo bei funkcionavimo klausimais. Pirmasis, adresuotas Valstybės teatro direkcijai, rašytas 1926 m. kovo 6 d. Dokumento autoriai – Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas [Vincas Mickevičius-Krėvė] ir Teatro muziejaus organizatorius [B. Sruoga]. Jame pranešama apie sprendimą įsteigti Teatro muziejų, kuriame „esamąja medžiaga galės naudotis visi studijuojantys teatro reikalą, visi, kas šiokiu ar tokiu būdu prisidės prie muziejaus organizacijos darbo, ir betarpiai teatro darbininkai-kūrėjai“. Rašto autoriai prašo Valstybės teatro prisidėti prie muziejaus kūrimo ir dovanoti buvusių pastatymų bei aktorių nuotraukų, spektaklių programų, afišų, dekoracijų ir kostiumų eskizų originalų. Rašte iš anksto dėkojama ir pažadama, kad aukos ir aukotojai bus skelbiami spaudoje. Antrasis raštas, parašytas 1933 m. spalio 12 d., adresuotas prof. B. Sruogai. Jo autorius Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas V. Krėvė-Mickevičius praneša Teatro muziejaus turto tikrinimo datą ir laiką. Prašo paruošti trūkstamų ir netinkamų naudoti daiktų sąrašą.

Teatro muziejaus organizavimas nevyko sklandžiai. Nepaisant didelių pastangų, 1932 m. balandžio 24 d. laiške Unei Babickaitei B. Sruoga rašo: „Iki šių metų neturėjau net savo kambario tam reikalui. Dabar jau turiu du kambariu ir dvi spintas, iš kurių tik viena pilna medžiagos. Už prisiunčiamą medžiagą aš nieko mokėti negaliu, nes šiems reikalams man neduota nė cento. Kiekvieno daikto reikia prašyt ir maldauti“[5].

Pasak literatūrologo A. Samulionio, karo metais dalis surinktos medžiagos dingo, likusioji dalis po karo išsibarstė ir pateko į įvairius archyvus.

[4] Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei. Miunchenas, Vokietija, 1923 m. gegužės 27 d.

[5] Balio Sruogos laiškas Unei Babickaitei. 1932 m. balandžio 24 d.

ŠTUTHOFAS

B. Sruogos pypkė

„Pypkių mainų“ istorija prasidėjo gūdų karo metų vakarą Didžiojoje gatvėje Vilniuje, kai netikėtai susitiko du garsūs kūrėjai – Balys Sruoga ir Kazys Boruta. Kalba buvo nelinksma, sukosi apie inteligentų areštus. B. Sruoga išsitraukė pypkę ir netikėtai pasiūlė K. Borutai mainytis. Mainai įvyko.

1943 m. kovo 16-osios naktį B. Sruoga buvo suimtas ir su 46 lietuvių inteligentų grupe įkalintas Štuthofo koncentracijos stovykloje. Vilniuje, netikėtai sutikęs V. Sruogienę, K. Boruta įdavė jai naują savo pypkę su maišeliu tabako, kad ši nusiųstų B. Sruogai.

Iš lagerio į savo butą, esantį Tauro gatvėje Vilniuje, profesorius grįžo po dvejų metų. Jį sutiko tuometiniai buto gyventojai, tarp jų buvo ir K. Boruta, įsikūręs B. Sruogos kabinete. B. Sruoga išsitraukė pypkę, kurią jam prieš pusantrų metų į koncentracijos stovyklą atsiuntė žmona, ir garsiai K. Borutai tarė: „O tavo pypkė, trauk ją velniai, išlėkė pro Štuthofo kaminą <...>. Štai čia mano lagerinė pypkė... Žmona atsiuntė...“[6] Tai buvo pypkė, kurią K. Boruta įdavė Vandai Sruogienei, kad ši persiųstų ją kalinčiam vyrui.

PASKUTINIEJI GYVENIMO METAI

Dviejų eilėraščių rankraščiai

Karo įvykiams išblaškius B. Sruogos šeimą į skirtingas pasaulio puses, ryšys tarp šeimos narių tapo komplikuotas, nors susirašinėti buvo bandoma įvairiais keliais, įvairiomis pavardėmis. Pasak rašytojo žmonos V. Daugirdaitės-Sruogienės, B. Sruogą pokario metais pasiekė tik du jos laiškai. Pirmasis – rašytojui grįžus iš koncentracijos stovyklos Štuthofe, kai šeima jau buvo pasitraukusi į Vakarus, antrasis – likus kelioms valandoms iki mirties, kai profesorius buvo jau be sąmonės. B. ir V. Sruogų namuose-muziejuje yra saugomi du originalūs B. Sruogos eilėraščių „Po tą sutemą, po plyną...“ ir „Sutema medžių šakelėmis...“, parašytų pokario metais (1946 m.), rankraščiai. Įdomi jų istorija. Šiuos du eilėraščius rašytojas įdavė kaip laišką lietuviui Vytautui Staneikai, ketinusiam nelegaliai patekti į Vokietiją. Sėkmingai perėjęs sieną, šis žmogus surado rašytojo žmoną ir perdavė jai šiuos eilėraščių rankraščius. Tai buvo vienintelis laiškas, kuris pasiekė V. Daugirdaitę-Sruogienę Vokietijoje ir iš viso išeivijoje. Šį laišką – rankraščius – kaip didžiausią relikviją ji padovanojo muziejui.

Paskutinysis B. Sruogos portretas

B. ir V. Sruogų namuose-muziejuje kabo paskutinysis B. Sruogos portretas, nutapytas garsaus lietuvių dailininko Justino Vienožinskio 1946 m. pavasarį, iki rašytojo gyvenimo pabaigos likus vos pusantrų metų. Iškentęs pragaro siaubą Štuthofo koncentracijos stovykloje, išsekęs fiziškai ir palaužtas sielvarto dėl išsiskyrimo su žmona ir dukra, „Dievų miško“ autorius kiekvieną dieną siauromis senamiesčio gatvelėmis eidavo į kuklų menininko butą ir pozuodavo. Štai, ką apie tai pasakoja pats J. Vienožinskis[7]:

> Prof. Balį Sruogą pažįstu nuo labai senų laikų. Pažįstu ir jojo atkaklų savistovųjį būdą. Tokį savais keliais einantį žmogų ir norėjau atvaizduoti. Grįžęs iš koncentracijos stovyklos Sruoga yra gerokai pavargęs, matomai, dar nėra atsikratęs ir moralinės depresijos, vienok per dienas kaitinasi saulės spinduliuose, nori būti sveikas, pilnakraujis. Jis pats pareiškė norą, kad atvaizduočiau jį

[6] „Balys Didysis: Atsiminimai apie Balį Sruogą“. Sudarytoja ir redaktorė Reda Pabarčienė, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius, 1997, p. 285.

[7] I. Paulauskaitė, *Vaizdavęs amžininkus*, „Švyturys“, Nr. 12, 1986, p. 16.

spalvingoje gamoje, bet pozuotojas jis neramus ir gal net kaprizingas. Po kiekvieno seanso darė savo pastabas, kas vertė mane švelninti jojo nuvarginto veido bruožus, todėl ir pats portretas liko gal kiek sausokas. Vienok portretu Sruoga yra patenkintas, velytų vienok, kad portreto dugnas būtų spalvingesnis. Pozavo 12 seansų mano privačioje dirbtuvėje – Bernardinų 10-2.

Paskutinysis Balio Sruogos laiškas

Praėjus keletui metų po B. Sruogos mirties (1947 m. spalio 16 d.), rašytojo šeimai jau gyvenant Čikagoje, žmona V. Daugirdaitė-Sruogienė ir dukros Dalios šeima sulaukė netikėto ir keisto siuntinio iš Lietuvos – rankų darbo žaislo iš vilnonių siūlų. Nustebę artimieji, nesupratę jo paskirties, nusprendė atiduoti jį mažajai Sruogų anūkei Aušrinei. Mergaitei bežaidžiant, praplyšo siūlė ir paaiškėjo neįtikėtina paslaptis, apstulbinusi ir iki ašarų sujaudinusi, – mažas neišvaizdus šuniukas saugojo savyje labai svarbią ir brangią relikviją – B. Sruogos sutuoktuvių žiedą.

Šiuos ir daugelį kitų eksponatų galima pamatyti Maironio lietuvių literatūros muziejaus padalinyje Balio ir Vandos Sruogų namuose-muziejuje. Kviečiame apsilankyti.

MIRTIES VARTAI

More Than Memory:Education at Places of Remembrance as a Bridge Between the Past and the Present, as Exemplified by the Activities of the Stutthof Museum in Sztutowo

Łukasz Kępski
Muzeum Stutthof w Sztutowie
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1189-636X

Ewa Malinowska
Muzeum Stutthof w Sztutowie

In recent years, we have observed the intensification of phenomena that directly undermine the foundations of democracy, social trust, and security. Among them, the most prominent are the polarization of social views in societies across nearly the entire world; an increasingly open turn toward populist politicians; declining trust in democratic institutions; growing susceptibility to informational manipulation, especially that spread through social media; and the return of armed conflict as a tool of international politics. In this context, historical education—and more broadly civic education—conducted at Places of Remembrance such as the Stutthof Museum in Sztutowo acquires an exceptionally important dimension. Education at Places of Remembrance increasingly extends far beyond the framework of memory; it is more and more often a bridge between the past, the present, and the future. Events such as the war in Ukraine or the terrorist attacks of 7 October 2023, and the subsequent rise in antisemitic sentiment, show us that memory of the past is no longer solely the domain of historians, but should constitute an essential component of social resilience and a condition for the protection of human rights[1].

From the perspective of the Stutthof Museum in Sztutowo, it may seem that our tasks have remained unchanged for years: safeguarding the memory of former prisoners of the camp, preserving the authenticity of the site, and defending historical truth—which, in the context of the history of concentration and extermination camps, is increasingly being denied by

[1] IHRA Recommendation for Teaching and Learning about the Holocaust, 2 ed., 2026, p. 5.

some political circles[2]. Yet it is precisely authenticity and historical truth that should serve as a counterweight to such efforts. The Stutthof Museum in Sztutowo cares for the grounds of the former German Nazi concentration camp, which operated from 2 September 1939 to 9 May 1945. The history of this place encompasses 2,077 days of the prisoners' ordeal, involving people from 28 countries. During the camp's entire period of operation, 110,000 prisoners were incarcerated there, nearly 65,000 of whom died[3]. The largest groups were Poles and Jews from almost all over Europe[4]. Education at a Place of Remembrance—unlike historical facts—undergoes constant transformation due to changing generations of audiences. This is influenced by the passing of the generation of eyewitnesses to history—victims of concentration and extermination camps—as well as by technology and, increasingly, by social moods. It seems to us that the contemporary research question concerning the role of education at Places of Remembrance—one that would have been formulated differently just a dozen or so years ago—today increasingly takes the following form: can education at a Place of Remembrance be limited solely to reconstructing the past and transmitting facts? Is it only memory? Or is it already a kind of bridge between the past, the present, and the future—a lesson that serves as a warning to future generations?

A report by the International Holocaust Remembrance Alliance emphasizes that understanding the Holocaust and other totalitarian crimes is more important today than ever before. It helps identify early threats to democratic systems and provides warning signs of the disintegration of human rights[5]. This means that education conducted in authentic spaces—former concentration and extermination camps—should serve two functions. On the one hand, it should remain a "bastion of historical truth", grounded in facts and sources; on the other hand, it should enable analysis of the social and psychological mechanisms that led to, and may today lead to, racial and ethnic hatred and, in the future, to collective violence. In our view, education at Places of Remembrance should, through the past, explain the "mechanisms of evil" that led to the creation of concentration and extermination camps and that did not disappear in 1945. This marks a shift in perspective from education "about the past" toward education "for the future": prospective, anti-discriminatory, and civic-minded, rooted in the extreme experience of the Second World War and the history of concentration and extermination camps.

This change—or, more precisely, transformation—of educational strategy is to a large extent a consequence of generational change. The recipients of our educational programs—both members of Generation Z and, soon, Generation Alpha—are the first generations that no longer have access to direct testimony from people who experienced the tragedy of the Second World War and the camps. It should

[2] At this point, it is worth drawing attention to Holocaust denial, which has appeared in the Polish public sphere in recent months. Such slogans are promoted, among others, by far-right conservative circles associated with the Confederation of the Polish Crown (Konfederacja Korony Polskiej) party. Its leader, Grzegorz Braun, denied the existence of gas chambers at Auschwitz in November 2025. Despite a firm response from the Auschwitz-Birkenau State Museum, as well as from a significant part of the Polish political and academic scene, the politician's claims are gaining increasing support, including among young people. See: Komory gazowe w Auschwitz to fake? Fałsz Grzegorza Brauna ["Are the gas chambers in Auschwitz fake? Grzegorz Braun's false claim"], Demagog, accessed 23 December 2025, URL: https://demagog.org.pl/wypowiedzi/komory-gazowe-w-auschwitz-to-fake-falsz-grzegorza-brauna/

[3] Janina Grabowska-Chałka, Stutthof. Guide. Historical Information, Sztutowo 2025; D. Drywa, Stutthof: traces of memomory, Sztutowo, 2022.

[4] Danuta Drywa, The extermination of jews in Stutthof Concentration Camp, Sztutowo, 2004.

[5] IHRA Recommendation for Teaching and Learning…, p. 11.

be noted that, in line with what Maurice Halbwachs[6] and Jan and Aleida Assmann[7] described in their works, we are witnessing a shift away from communicative memory and toward mediated transmission via institutions, media, and modern technologies, rather than transmission based on a relationship with a Witness to History. In practice, this means that responsibility for the language of memory increasingly rests with the Place of Remembrance and its educational staff. They must create conditions for understanding, not merely for "remembering".

Contemporary youth increasingly draw their knowledge about the Second World War from popular culture, video games, and social media. Historical content is often simplified, trivialized, or distorted, and, additionally, with the development of artificial intelligence, it is increasingly processed and reprocessed by AI systems. For this reason, the classic lecture-based model—and even the workshop model—can prove insufficient. It easily reproduces passive reception and does not teach how to recognize mechanisms of manipulation, nor, above all, critical thinking. From the perspective of a museum such as the Stutthof Museum in Sztutowo, this means the need to systematically develop dialogical and activating methods that enable the deconstruction of myths, the analysis of sources, and at times work on hate speech and discriminatory codes.

At this point, it is worth recalling the ethical horizon of the message that recurs in our work as an obligation. Piotr Łubieński, a former prisoner of KL Stutthof and a participant in the Warsaw Uprising, expressed it in the words: "If you stop [speaking], then it will surely happen again". This sentence not only underscores the necessity of continuing education, but also points to its purpose: not mere content transfer, but the preservation of society's capacity to recognize processes leading to evil.

Contemporary memory pedagogy assumes the deconstruction of the myth of the Holocaust's inevitability. The Holocaust was not an irrational "outburst" of violence, but a long-term process resulting from political, social, and individual decisions made by particular people and communities[8]. As Zdzisław Mach indicates, memory of the Shoah is a foundation of education for a shared Europe, because it shows how easily mechanisms of exclusion can be embedded in the apparatus of the state under the guise of legalism[9]. From our perspective, this is particularly important. In a place such as the Stutthof Museum in Sztutowo, we teach not only "what happened", but increasingly seek to direct the narrative toward "how it was possible" and how to recognize analogous mechanisms in the contemporary world.

In this context, five strategic questions recommended by the IHRA prove extremely useful: (1) what were the historical conditions and stages of genocide; (2) why and how did people participate in crimes or become complicit in them; (3) how did victims respond to persecution; (4) why and how did some resist; (5) how did antisemitism constitute the ideological core of these processes[10]. These questions shift the weight of education from the description

[6] Maurice Halbwachs, The collective memory, New York, 1980.

[7] Aleida Assmann, Między historią a pamięcią. Antologia, Warszawa 2013; Jan Assmann, Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych, Warszawa, 2015.

[8] IHRA Recommendation for Teaching and Learning…, p. 8.

[9] Zdzisław Mach, The Memory of the Holocaust and Education for Europe, [in:] Why Should We Teach About the Holocaust?, ed. by A. Ambrosewicz-Jacobs, Leszek Hońdo, Cracow 2005, p. 22.

[10] IHRA Recommendation for Teaching and Learning…, p. 11.

of events to the analysis of agency, passivity, and resistance—that is, to fields that remain relevant today. Although they concern the Holocaust, they can easily be transferred to other planes of persecution by Nazi Germany, for example that of Poles, Jehovah's Witnesses, or even non-heteronormative people.

An important element of this analysis is attention to the role of bystanders—the so-called ordinary people. Silence, indifference, or conformism constituted the social background that enabled the escalation of violence[11]. From our perspective, in museum education this means the need to work with categories of responsibility: responsibility for one's words, for one's reaction, and for the decision not to participate in symbolic and physical violence. It should be noted that, at a Place of Remembrance, this responsibility is not merely an abstraction. In this specific case, it is embedded in an authentic space—a site of tragedy and crime. Therefore, education at a Place of Remembrance differs qualitatively from school-based education. As we have repeatedly emphasized, the concept of pedagogy in historical space stresses that the authenticity of the site ("in situ") possesses an educational value that cannot be fully replaced by any other medium: classroom, film, or book[12]. The former camp grounds are material evidence, a space in which the theory of human rights and tolerance confronts the fact of their radical violation.

Why is this perspective so important? According to the theory of the German researcher Volkhard Haug, who described such spaces as "stone witnesses", it helps organize the educational function. First, in the phenomenological sphere, through the question "What can be seen here?", it allows for confrontation between the real site and media-generated images. Second, in the factual-historical sphere, by answering the question "What happened here?", it requires young people to adopt a multiperspectival approach and engage in critical source work. Third, in the so-called normative layer, by answering the question "How should one behave?", it teaches an ethical approach to a place that is both a museum and a cemetery[13].

This dilemma—often described as the museum–cemetery tension—has a practical dimension at the Stutthof Museum in Sztutowo. Anna Czerner points out that martyrological institutions must balance the gravity of the site with the need for engaging education[14]. Critically assessed is what the author calls the "adventure model", associated, among other things, with exhibition practices at the Warsaw Rising Museum, where the narrative may lead to the carnivalization of history[15]. From the perspective of the Stutthof Museum in Sztutowo, it is therefore crucial to develop methods that engage without crossing ethical boundaries: without simulating suffering, without "playing camp", and without emotional manipulation. Engagement should lead to reflection, not to the production of an attraction effect or cheap sensationalism.

In practice, the Education Department of the Stutthof Museum in Sztutowo delivers programs annually to more than 4,000

[11] Ibid., p. 54.

[12] Melanie Knaup, Andreas Rupprecht, Nils Seibert, Gedenkstättenpädagogik als Pädagogik im historischen Raum, [in:] Raum. Macht. Inklusion. Inklusive Räume erforschen und entwickeln, hrsg.: M. Hoffmann, T. Hoffmann, L. Pfahl, Bad Heilbrunn, 2023, p. 245.

[13] Verena Haug, Am „authentischen" Ort. Paradoxien der Gedenkstättenpädagogik, Berlin 2015, p. 70.

[14] Anna Czerner, Rozum otwarty na wartości - aksjologiczne podstawy edukacji w Centralnym Muzeum Jeńców Wojennych, „Łambinowicki Rocznik Muzealny, T.43: 2020, p. 70.

[15] Ibid., p. 68.

participants (students, uniformed-service groups, and people incarcerated in prisons)[16]. Our didactic model is based on the assumption that the cognitive level (facts and context) must be complemented by a reflective and ethical level. It is precisely here that the new paradigm becomes visible. Education does not isolate the history of the Stutthof concentration camp; rather, it treats it as a starting point for analyzing social processes that we often describe as "mechanisms of evil": dehumanization, propaganda, or the normalization of exclusion. These mechanisms can re-emerge in other historical conditions.

In our understanding, modern pedagogy at Places of Remembrance should move away from passive touring toward activating methods that build empathy and critical thinking without exposing participants to secondary traumatization. One of the key principles is the individualization of history[17]. Instead of stopping at large numbers, we work with biographies, fragments of testimonies, letters, photographs, and documents in order to restore to victims their names, faces, choices, and relationships. The best example of this is the workshop most frequently chosen by groups visiting our museum: "The Prisoner's Path". Here, on the basis of one person's biography and source materials, students not only learn about the fate of a single prisoner, but can also, through the space itself, see what he saw, what he experienced, and come to know his choices. What takes place here is a particular kind of rehumanization, which in this case is not an emotional add-on but a cognitive tool: only the concrete makes it possible to understand the scale.

A separate issue is the need to direct educational attention toward agency and the "ordinariness" of structures. The Holocaust, like other totalitarian crimes, showed how the state can use bureaucracy, technology, and legal procedures to implement policies of exclusion and murder[18]. In educational work, this means moving away from demonization and toward analysis: how decisions functioned, how obedience functioned, how careers functioned, and how consent functioned. An excellent example is the project we carry out in cooperation with the Żuławy Museum in Nowy Dwór Gdański for German groups, which is based on presenting the behavior of former residents of the Free City of Danzig and their attitudes toward National Socialism. Young people learn not only the biographies of figures such as Otto Andres, a local NSDAP leader, or Irmgard Furchner, a secretary at KL Stutthof, but above all we discuss the factors that influenced their decisions and behavior. This direction is difficult, but necessary, if the aim of education is to recognize mechanisms rather than merely produce moral outrage.

At this point, it is worth noting two additional dimensions of education that we address in our work. The first is object pedagogy (Ger. "Ding-Pädagogik"). Working with authentic objects—and often also with replicas—makes it possible to "grasp" history in a tangible way[19]. In this area, inspiring solutions come from German Places of Remembrance, such as the "Fundstückkoffer" from the Buchenwald Memorial or the project "Geschichte zum Anfassen" from the Flossenbürg Concentration Camp Memorial[20]. In our

[16] Raport z działalności Muzeum Stutthof w Sztutowie, red. Ł. Kępski, E. Malinowska, Sztutowo, 2025.

[17] IHRA Recommendation for Teaching and Learning…, p. 34.

[18] Ibid.

[19] Melanie Knaup, Andreas Rupprecht, Nils Seibert, Gedenkstättenpädagogik als Pädagogik im historischen Raum…, p. 248.

[20] Ibid., p. 249.

practice, a similar logic leads us to work with everyday objects (a bowl, a toothbrush, shoes) as carriers of biography, of their meaning for the prisoner, and of our own ways of understanding these objects. The object does not replace testimony, but it opens historical imagination and helps move from “statistics” to “the human being”. We are currently in the process of testing one such scenario.

Another increasingly important field is inclusive education. Melanie Knaup reminds us that people with intellectual disabilities were historically often excluded from Holocaust education, even though some of them were victims of eugenic policies[21]. From the perspective of the Stutthof Museum in Sztutowo, this means an obligation of accessibility: materials in easy-to-read and easy-to-understand language, audio description, sensory solutions, and language that does not infantilize but genuinely enables understanding of mechanisms of discrimination. For years, we have been engaged in work for people with disabilities. In 2019, we developed a series of lesson scenarios for people with intellectual disabilities entitled “A Simple Story About a Difficult Place, or What Happened in the Stutthof Camp: A Guide for People with Intellectual Disabilities”[22]. Since 2023, we have also been implementing, together with the German foundations Internationales Bildungs- und Begegnungswerk in Dortmund and Schwarzenberg e.V. in Berlin, the REM-Inklusive project, whose aim was to identify the needs of people with disabilities visiting Places of Remembrance. As part of the project, materials including boards in plain language were created[23].

A separate issue is also the role of new technologies, which are radically changing the landscape of education about victims of concentration and extermination camps. They offer tools of outreach and accessibility on an unprecedented scale, but they also carry unprecedented risks[24]. In the age of social media algorithms, a key competency—both for educators and for the recipients of our educational work—is digital literacy, understood as the ability to critically evaluate sources and recognize manipulation[25]. From the perspective of the Stutthof Museum in Sztutowo, this is no longer an optional supplement to education, but a condition of it. Without the ability to verify information, a young recipient may become vulnerable to distortions: minimizing the scale of crimes, whitewashing perpetrators and collaborators, and shifting emphasis toward justificatory narratives. The response of institutions of remembrance should not be to withdraw from the digital world, but to strengthen critical and ethical competencies: teaching how to recognize falsehoods, simplifications, and emotionally charged narrative shortcuts.

Given the global character of threats to human rights, building international educational coalitions becomes crucial. From our perspective, cooperation with institutions of remembrance outside Poland

[21] Ibid., p. 245-246.

[22] Małgorzata Daniluk, Ewa Malinowska, Piotr Tarnowski, A simple story about a difficult place or What happened in the Stutthof camp: a guide for people with intellectual disabilities, Sztutowo, 2022.

[23] More on project: https://stutthof.org/projekty/rem-inclusive-pamiec-wlaczajaca/.

[24] The Stutthof Museum in Sztutowo experienced this firsthand in September 2025, when—along with an increase in the number of views on the institution’s pages in popular social media—there was a surge of AI-generated fake images. Despite the Museum’s response, in many cases it was not possible to have them removed.See more: Czy ta grafika pochodzi z obozu koncentracyjnego Stutthof? To obraz AI [“Does this graphic come from the Stutthof concentration camp? It is an AI-generated image”], available at: https://demagog.org.pl/fake_news/czy-ta-grafika-pochodzi-z-obozu-koncentracyjnego-stutthof-to-obraz-ai/ [accessed: 12 December 2025].

[25] IHRA Recommendation for Teaching and Learning…, p. 44.

is not merely an exchange of experiences, but a way of developing a shared language of warning—a language that makes it possible to identify similar mechanisms in different historical contexts. An example of such synergy is cooperation with the Srebrenica Memorial Center. Comparative reflection on mechanisms of crime, regardless of temporal and political differences, reveals recurring elements: propaganda, exclusion, social indifference, escalation of violence, and the normalization of dehumanizing language.

This kind of comparative perspective, however, requires a clearly formulated interpretive safeguard, one that does not serve to equate experiences or relativize them, but to identify mechanisms. At a Place of Remembrance, comparison makes sense only when it strengthens understanding of the process, rather than replacing historical specificity with abstract analogy. In our view, coalitions of remembrance therefore have a prospective dimension. They build competencies for intercultural dialogue, strengthen empathy, and remind us that human rights are not a once-and-for-all given, but a practice requiring vigilance.

From the perspective of the Stutthof Museum in Sztutowo, the answer to the question of the purpose of education at a Place of Remembrance is unequivocal. It cannot be merely a story about the past. It is education about the future, carried out through the experience of authentic space and confrontation with the material testimony of violence. Its aim is to equip future generations with tools for recognizing and neutralizing the mechanisms that lead to evil before they take the form of physical violence. Collective violence does not begin with a “threshold moment”, but with socially accepted practices of exclusion, objectification, and dehumanization. From our perspective, however, this requires systemic action, not merely the institutional effort of individual museums. Only reliable, fact-based, and at the same time subject-centered education can offer a response to contemporary crises. From the perspective of the Stutthof Museum, Places of Remembrance are among the most important schools of responsibility—provided that we are able to listen to the voices of witnesses, carry them forward, and translate them into competencies for action here and now.

LAGERIO PLANAS

Nepasiklysk, čia tiek gražių, viliojančių vietų – tikras pajūrio kurortas!

KUR BŪTŲ TAVO VIETA?

Grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“: refleksija

Autorius **Naglis Granickas**

Balio Sruogos „Dievų miškas“ – kūrinys, išsiskiriantis iš visos lietuvių literatūros klasikos. Knyga parašyta kaip memuarai, tačiau turi grožinės literatūros elementų. „Dievų miškas“ įsimintinas dėl ironijos, arba tiksliau, kontrasto tarp ironijos ir žiaurumo. Kūrinyje aprašomi ne vien nacistinės Vokietijos žiaurumai, bet ir svarstoma, kaip toks nuožmus režimas išsiurbia žmogiškumą iš į jo gniaužtus patekusių žmonių. Būtent šį žiaurumą ir nužmogėjimą aš noriu perteikti savo darbuose.

B. Sruogos „Dievų miškas“ jau buvo ne kartą iliustruotas, bet tai buvo padaryta visai kitomis politinėmis aplinkybėmis. Tuometinis sovietinis režimas ir propagandiniai reikalavimai iš iliustratoriaus norėjo išgauti žiauraus nacio ir jam besipriešinančio, bene herojiško, tvirto kalinio atvaizdą. Būdingi ir kalinių, svajingai žiūrinčių, kaip su triumfu atkeliauja raudonosios armijos tankai „gelbėtojai“, vaizdai. Šiuolaikiniame politiniame kontekste, laisvoje Lietuvoje, noriu šį kūrinį pavaizduoti kitaip, akcentuodamas nužmogėjimą ir kalinių bejėgiškumą.

Mano pasirinktas darbų stilius įkvėptas menininkų Clive’o Hickso, Hamido Savkuyevo ir apskritai tarpukario Lietuvos grafikų braižo bei formų. Norėjau perteikti judesį jo tiesiogiai neparodydamas – pavyzdžiui, drabužių klostėmis. Spalvine palete, kompozicija, kontrastais ir tekstūra stengiausi atskleisti ne tik knygos niūrumą ir žiaurumą, bet ir ironiją, humorą. Ironijos darbų serijai bandžiau pridėti karikatūriškai vaizduodamas lagerio prižiūrėtojus – siekiau padaryti ekspresyvias pozas ir išraiškingesnius nei kalinių veidus. Prižiūrėtojus nuo kalinių atskiriu ir kitaip – vaizduoju juos tamsiau.

Svarbi darbų ciklo tema yra nužmogėjimas baisiomis sąlygomis. Kaip vieną nužmoginimo pavaizdavimo būdų pasirinkau kaminą – tai visiško žmogaus sudaiktinimo simbolis, nes visi, patekę į koncentracijos stovyklą, iš jos ištrūksta per kaminą. „Išvykimo per kaminą“ scenoje žmonių figūros tiesiogiai išskrenda iš kamino.

Nužmogėjimą labiausiai išreiškianti scena yra klipatų eisena. Jau nebe žmonėmis apibūdinami kūnai, pūvantys gyvi, eina eile, kur privaloma. Klipatas vaizduoju gana tiesiogiai, jie yra ploni, kaulėti, nuskurę ir labiau primenantys masę nei pavienius žmones. Nė vienas jų mano darbe nerodo emocijos, mažai kuo skiriasi vienas nuo kito. Dar visišką žmogaus nuvertinimą vaizduoju dydžių kontrastais – ranka su ginklu didesnė nei saujelė klipatų. Žmogus koncentracijos stovykloje bet kada gali mirti dėl ligos, nualinimo, bausmės ar šiaip prižiūrėtojui užsimanius. Šį aspektą akcentuoju kartuvėmis ir į žmones nukreiptu ginklu.

Dar vienas žmogiškumo atėmimo arba nualinimo būdas B. Sruogos „Dievų miške“ yra beprasmis darbas: smėlio vagonetės stūmimas, kelmų rovimas, drabužių lopymas. Iš visų minėtų darbų pasirinkau pavaizduoti kelmo judinimą iš vietos, kadangi knygoje prie jo praleidžiama gana daug laiko. Prie kelmo išmokstama lageriška pamoka apie darbą – jei dirbsi gerai ir produktyviai, tave tik užvers daugiau darbų, bet, jeigu įtikinsi, kad dirbi, visą dieną prie to paties kelmo kankinsiesi, – gausi mažiau darbo. Mano darbe kelmas dydžiu yra lygus žmogui, tai parodo, kaip darbu yra nukankintas kalinys. Abu, kelmas ir žmogus, prisimerkus sudarytų tokią pačią neaiškią masę, abu atrodytų kaip vienas kitam lygios pilkos dėmės. Judesiui perteikti naudoju įstrižainę kompoziciją.

Kita svarbi B. Sruogos knygos dalis – stipresniojo galia prieš silpnesnįjį, arba kaip vaizdingai dar įvardijama knygoje, – „mušeikizmo filosofija“. Vaizduoju neteisingą prižiūrėtojų viršenybę prieš kalinius. Tai pavaizduoju ekspresyviausiai, palyginus su kitomis temomis – banaliai, panašiai, kaip būtų vaizduojama propagandinėje karikatūroje. Toks kūrybinis pasirinkimas man leidžia akcentuoti situacijos absurdiškumą.

Šiuo darbų ciklu noriu perteikti svarbiausias knygos temas ir aspektus: nužmogėjimą, beprasmį darbą, prižiūrėtojo viršenybę prieš kalinį, nuolatinį mirties pavojų, absurdą ir ironiją.

Vilniaus dailės akademijos studento **Naglio Granicko** Kauno dailės gimnazijos baigiamasis darbas – grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“.

Vilniaus dailės akademijos studento **Naglio Granicko** Kauno dailės gimnazijos baigiamasis darbas – grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“.

Vilniaus dailės akademijos studento **Naglio Granicko** Kauno dailės gimnazijos baigiamasis darbas – grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“.

Vilniaus dailės akademijos studento **Naglio Granicko** Kauno dailės gimnazijos baigiamasis darbas – grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“.

Vilniaus dailės akademijos studento **Naglio Granicko** Kauno dailės gimnazijos baigiamasis darbas – grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“.

Vilniaus dailės akademijos studento **Naglio Granicko** Kauno dailės gimnazijos baigiamasis darbas – grafikos darbų ciklas „Dievų miškas“.

Maironio lietuvių literatūros muziejus